

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

این کتاب، در اصل، سخنرانی هایی بوده که در مجالس عزاداری محرم و صفر سال 1419 هجری ایراد شده بود و پس از پیاده کردن نوارهای آن سخنرانیها جناب آقای دکتر مهدی دشتی زحمت تدوین و تحقیق مستندات آن را بر عهده گرفتند و اکنون آماده چاپ شده است .

سقیفه در لغت عرب به معنی سایبانی است که شیوخ عرب را مهمان خانه ای بوده است که افراد قبیله نیز در آن جمع می شدند و در باره همه امور قبیله گفت و گو می کردند.

انصار پیامبر اکرم (ص) از دو قبیله اوس و خزرج بودند که هر دو قبیله در اصل از اهل یمن بودند و اجداد ایشان برای درک حضور پیامبر خاتم(ص) و باری حضرتش به مدینه آمده بودند.

سقیفه مشهور در تاریخ، محل اجتماع قبیله خزرج از انصار در مدینه بوده است و رئیس ایشان سعد بن عباده بوده که برای بیعت با او پس از وفات پیامبر در آن محل اجتماع کرده بودند؛ در حالی که جسد مبارک پیامبر (ص) بین خاندانش بود و مشغول غسل دادن جسد مطهر آن حضرت بودند چون خبر اجتماع سقیفه به گروه پیرو ابوبکر و عمر رسید ایشان نیز با سرعت به اجتماع سقیفه ملحق شدند .

آثار اجتماع سقیفه

در اثر اجتماع در آن سقیفه شریعت اسلام پس از پیامبر اکرم (ص) دگرگون شد!.

در اثر سقیفه تاریخ اسلام دگرگون شد .

در اثر سقیفه به در خانه فاطمه زهرا(س) آتش بردند و شد آنچه شد.

در اثر سقیفه شمشیر ابن ملجم بر فرق امیر المؤمنین علی (ع) فرود آمد .

در اثر سقیفه امام حسن (ع) با زهر شهید شد .

در اثر سقیفه حضرت امام حسین (ع) شهید شد! و زینب (س) و دیگر دختران پیامبر(ص) اسیر شدند!

در اثر آن سقیفه مسیر تاریخ بشریت دگرگون شد.

آثر سقیفه از آن روز تا کنون و تا ظهور حضرت مهدی موعود (عج) ادامه دارد!! .

سید مرتضی العسکری

پیشگفتار

درباره «سقیفه» جایگاه آن در تاریخ اسلام، از دیرباز تاکنون، کتاب های بسیاری مستقلاً یا به مناسبت، به رشته تحریر در آمده است که، البته، از نظر ارزش واهمیت یکسان نیستند . بیشتر این کتاب ها، سقیفه را، تنها در یک روز دیده اند ولذا غالباً کوشیده اند که، صرفاً، حوادث آن روز را بررسی کنند؛ البته، گاه، بذکر حوادثی که در طی یک دو هفته پیش و پس از آن رخ داده است نیز پرداخته اند .

در میان کتب متقدمین کمتر کتابی را می توان سراغ گرفت که در این باره سخن نگفته باشد. نگاهی به سی اثر برجسته از منابع هزاره اول اسلامی، که در آنها ماجرای سقیفه، گاه به اجمال وگاه به تفصیل مورد بحث واقع شده، گویا این حقیقت است که ارباب تاریخ وسیره وحدیث نتوانسته اند بی اعتنا از کنار این ماجرا بگذرند^۱

از نویسندگان معاصر نیز افرادی بدین کار همت کماشته اند و آثاری شایان توجه عرضه کرده اند، کسانی چون: مرحوم محمد رضا مظفر^۲ محمد باقر بهبودی^۳ عبد الفتاح عبد المقصود^۴ ویلفرد مادلونگ^۵ .

مرحوم مظفر در کتاب خود السقیفه کوشیده که با روش علم کلام به دین ماجرا بنگرد واثبات کند که آنچه در سقیفه شد اولاً بر مبنای اختیار و اجماع امت نبود وثانیاً مخالفت با نص شرعی داشت. البته این دیدگاهی تازه نیست وپیش از وی بسیاری از علمای شیعه از این منظر بدین ماجرا نگریسته اند، همچون: مرحوم شیخ مفید (ت 413 ه) در کتاب های آمالی ومحاضرات ومرحوم سید ابن طاووس (ت 664 ه) در کتاب ارزشمند کشف المحجّه .

آقای محمد باقر بهبودی در کتاب سیره علوی حوادث پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) را تا شهادت امیر المؤمنین (ع) مورد بررسی قرار داده ودر این میان بحث مفصلی ومفیدی را درباره سقیفه مطرح کرده است وی سقیفه را حاصل نقشه ای از پیش طراحی شده می داند که مسلمانان را در مقابل کار انجام شده قرار داد؛ منتها، دامنه این نقشه را تا زمان عثمان ومعاویه نمی بیند ولذا بحث ایشان، علی رغم دقت واستناد علمی آن، نا تمام می ماند .

عبد الفتاح عبد المقصود سقیفه را محل ظهور عملیاتی از پیش طراحی شده می داند که در آن نه خبری از شورا بود ونه جای برای حاکمیت شورا . از نظر او، سقیفه می تواند آغاز حکم رانی کسانی باشد که می خواستند حکومت را چون گویی در میان خویش بگردش آورند⁶ .

گر چه عبد الفتاح عبد المقصود، نیز در این ماجرا، نشانه های روشنی از برنامه ریزی قبلی می بیند نهایتاً، روایات متضمن تصریح عمر به نام7 افرادی که اگر زنده می بودند آنان را پس از خود به خلافت می گماشت، جعلی می شمارد وبر خلاف آنچه که در ابتدا کتاب خود عرضه داشته8، تبانی این سه دوست (ابوبکر، عمر، ابو عبیده الجراح) را بر غصب خلافت وگرداندن آن در میان خود ضعیف شمرده کردن نمی نهد9 واما ویلفرد مادلونگ مستشرق آلمانی الاصل در کتاب خود ابتدا نظریه لامس (Lammens) را در باره مثلث قدرت (ابوبکر، عمر، ابو عبیده الجراح) مطرح می کند واز قول کایتانی تصریح می کند که در این مثلث10، الهام بخش اصلی، عمر بوده است11 ونتیجه می گیرد که پیامبر اکرم بهیچ وجه در نظر نداشت که ابوبکر جانشین طبیعی او باشد وبه انجام این کار رضایت نداشت12 وی، مؤکداً تصریح می کند که جایگاه ممتاز حاکمیت بر جامعه اسلامی، که ابوبکر آنرا به قریش اختصاص داده بود

با این همه، مادلونگ هیچ اعتقادی به تصریح پیامبر (ص) درباره جانشینی امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) نیز ندارد و حتی درباره واقعه غدیر خم نیز چنین اظهار نظر می کند که: «ظاهراً آن هنگام، موقع مناسبی نبود که علی را به جانشینی خود منصوب کند. احتمالاً محمد (ص) به امید آنکه طول عمر او به اندازه ای باشد تا یکی از اسباطش را تعیین کند، این تصمیم گیری را به تأخیر انداخت^{۱۴}. وی، نهایتاً چنین نتیجه می گیرد که پیامبر (ص) بدون تعیین جانشین از دنیا رفت. علاوه بر این، مادلونگ احادیث عبد الله بن عباس^{۱۵} را هم که در آنها اعترافات صریح عمر بعثت منع خلافت از علی (ع) گزارش شده است به اعتبار می داند بی آنکه در این باره دلیل مقبول ارائه کند^{۱۶}.

در بخشی پایانی کتاب، مادلونگ پا را از این هم فراتر می گذارد، واصلأً، عدم تعیین جانشین را سنت پیامبر (ص) اعلام می کند و حتی می گوید که شاید علی (ع) هم بنابه همین سنت، مایل نبود، در زمان خلافت خود جانشینی برای خویش انتخاب کند؛ هرچند که بالاخره به حسن (ع) وصیت کرد. البته مادلونگ معتقد است که ابوبکر طالب خلافت بود^{۱۷}.

وی تردید پیش از رحلت پیامبر (ص) تصمیم گرفته بود که آن خلیفه خود او باشد، بدون آنکه از جانب پیامبر (ص) بدین کار نامزد شده باشد؛ لذا تصمیم گرفت برای رسیدن به این آرزو، مخالفان قدرتمند خود را که از اهل بیت پیامبر (ص) بودند از میان بردارد و به انتظار فرصت نشست. این فرصت را اشتباه عجلانه انصار برای انتخاب رهبر از میان خود به دست او داد^{۱۸}.

بدین ترتیب مادلونگ نیز بر وجود نقشه و طراحی قبلی برای رسیدن به خلافت از جانب ابوبکر تأکید دارد منتها، بروز و ظهور این تصمیم را، در سقیفه، امر اتفاقی می داند و همیاری چندتن دیگر از مردان قریش را در این کار در گردن نهادن اکثریت قریش و انصار به خلافت ابوبکر، مؤثر می شمارد. خاصه که ابوبکر، با گفتن این جمله که (قریش حق قبیله ای برای حکومت دارد) آنان را اغفال کرده بود و آنان نیز از اینکه حکومت، همچون نبوت، در انحصار خاندان پیامبر (ص) نمی ماند راضی بودند^{۱۹}.

* * *

مروری اجمالی بر آنچه که از دیرباز تا کنون درباره سقیفه نگاشته شده است لازم بود تا اینکه ارزش و اهمیت کار محقق کرانمایه، علامه سید مرتضی عسکری، در کتابی که پیش روی دارید، بهتر شناخته شود.

بر اساس این کتاب سقیفه در یک روز و یا طراحی یک نفر برای خلافت خلاصه نمی شود بلکه سقیفه آغاز بروز و ظهور اجرائی نقشه ای حساب شده است که طی آن افرادی معین از قریش می بایست یکی پس از دیگری، زمام حکومت را به دست گیرند تا آن را، پیوسته، از اهل بیت پیامبر (ص) - که بنا به نص ایشان، جانشینان بر حق پیامبر بودند - دور دارند و نهایتاً آن را به بنی امیه بسپارند. این نقشه اجرا شد، لکن با قتل عثمان و خلافت امیر المؤمنین (ع)، نا تمام ماند. این تحلیل، که بر مبنای منابع درجه اول مکتب خلفاست، در نوع خود بی نظیر است؛ مطالب پراکنده و نا تمام و بعضاً نادرست گذشتگان و معاصران را، درباره سقیفه، منظم و کامل ساخته، تصحیح می کند و برای فهم بهتر تاریخ اسلام، از زمان رحلت پیامبر (ص) تا کنون، بسیار روشنی بخش و هدایتگر است. نشر کنگره فرصت را مغتنم شمرد، و با کسب اجازه از مؤلف و محقق گرانقدر، حضرت علامه سید مرتضی عسکری - دامت افاضاته - چاپ و نشر این اثر ارزشمند را وجهه همّت قرار داد و برای متمیم فایده آن، با استفاده از مآخذ معتبر، مستندات روایات حدیثی

سبز، در درگاه مولی الموحّدين وامير المؤمنین، حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام، به دیده قبول تلقی شود؛ إن شاء الله .

وَأَخْرَجَ دَعْوَانَا أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
مهدی دشتی
زمستان 1379 - تهران

مقدمه چاپ دوم

این کتاب از نوراهای سخنرانیهای اینجانب پیاده و جمع آوری شد و این کار با کوشش دوتن از شیعیان أهل بیت علیهم السلام انجام پذیرفت و نخواستند نامشان در مقدمه برده شود باری تعالی این کار خیر را از آنها قبول فرماید.

(1)

پی ریزی سقیفه در زمان حیات پیامبر اکرم(ص)

برای بررسی نحوه پی ریزی سقیفه در زمان حیات پیامبر(ص) باید آیات زیر را مورد بررسی قرار دهیم.

خداوند متعال در آیات اولیه سوره تحریم می فرماید:

[يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبَتَّغَىٰ مَرْصَاهُ أَرْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّهُ أَيَّمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ وَإِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَرْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ إِنَّ تَتُوبًا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ]

ای پیامبر، برای چه بر خود حرام کردی آنچه را که خداوند بر تو حلال کرده بود؟ برای جلب رضایت همسرانت؟ و خداوند آمرزنده و رحیم است. خداوند راه گشودن سوگندهایتان را معین ساخت؛ و خداوند مولای شماست و او دانا و حکیم است.

آنگاه که پیامبر رازی را با بعضی از زنان خویش در میان نهاد، آن زن آن راز را به دیگری باز گفت. پس خداوند، پیامبر را از این امر آگاه ساخت. پیامبر نیز بخشی از آن (راز) را بیان کرد و بخشی را بیان نکرد. آن زن به پیامبر گفت: چه کسی تو را از این آگاه ساخت؟ فرمود: خداوند دانا مرا خبر کرد. ای دو زن، به سوی خدا توبه کنید که دل شما از حق برگشته است و اگر علیه پیامبر پشت به پشت هم دهید، همانا خداوند مولای اوست و جبرئیل و دیگر فرشتگان و مرد صالح از مؤمنان، پشتیبان اویند.

شأن نزول آیات:

در این آیات سه امر بیان شده است:

الف: تحریم پیامبر اکرم (ص) بر خود آنچه را که خدا بر او حلال فرموده بود برای رضای همسرانش، و این که خداوند راه گشودن سوگندها را بیان فرموده است.

را از افشای راز.

ج: تهدید باری تعالی آن دو همسر پیامبر (ص) را، . . . تا آخر سوره.

در این آیات بیان نشده که پیامبر (ص)، برای رضای همسرش، چه حلالی را بر خود حرام کرده و چه رازی را آن همسر پیامبر (ص) افشا نموده و پس از آن چه شده است که خداوند چنان عبارات تهدید آمیزی می فرماید.

شایسته است یادآور شویم که باری تعالی می فرماید: [وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ] النحل 44: ما قرآن را بر تو نازل کردیم تا شما برای مردم بیان کنی آنچه را که برای ایشان نازل شده است.

قرآن با دوگونه وحی بر پیامبر(ص) نازل می شده است.

(1) وحی قرآنی، که همان نصّ قرآن است، که از زمان پیامبر(ص) تا به امروز در دسترس همه است.

(2) وحی بیانی، که با آن تفسیر قرآن بیان می شده است.

در بیان آیه اول در روایت آمده است که پیامبر(ص) در روز نوبت حفصه، با کنیز خود ماریه هم بستر شد و آنگاه که حفصه از آن داستان آگاه گردید، پیامبر(ص)، برای دلجویی حفصه، ماریه را بر خود حرام فرمود ۲۰ .

در آیه دوم، خداوند این تحریم را رفع می کند.

در آیه سوم بیان شده که پیامبر(ص) مطلبی را به عنوان راز به همسرش - حفصه - می فرماید، او آن راز را فاش می کند. خداوند، پیامبرش را از کار وی آگاه می سازد و آن حضرت(ص)، حفصه را از فاش کردن آن راز آگاه می سازد. حفصه از پیامبر(ص) می پرسد که چه کسی شما را از این کار آگاه ساخت؟ پیامبر(ص) می فرماید: خداوند عالم آگاه مرا با خبر ساخت ۲۱ .

در آیه چهارم لحن آیه تغییر می کند و خطاب به آن دو زن می فرماید: (اگر شما از کار خود توبه کنید (به نفع شماست) زیرا دل هایتان از حق منحرف گشته است، و چنان که بر ضدّ پیامبر(ص) پشت به پشت هم دهید، خداوند مولای اوست و جبرئیل و فرشتگان و مرد صالح از مؤمنان (= علی) پشتیبان اویند ۲۲

آیا در خانه پیامبر چه پیش آمده بود که برای رفع آن نیاز به تهدیدی چنین سخت بوده است، تا آن حدّ که می فرماید: پیامبر تنها نیست، خدا و جبرئیل و ملائکه و صالح المؤمنین(علی) پشتیبان و حافظ اویند؟ آیا چه بوده که در آیات بعدی، خداوند، در مقام تهدید، می فرماید:

امید است که اگر او شما را طلاق دهد، پروردگارش، به جای شما، همسرانی بهتر از شما برای او قرار دهد؛ همسرانی مسلمان، مؤمن، متواضع، توبه کار، عابد، مهاجر، زنانی باکره و بیوه!!

ای کسانی که ایمان آورده اید، خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسانها و سنگ هاست محافظت کنید؛ آتشی که

کامل) اجرا می کنند.

ای کسانی که کافر شده اید، امروز عذرخواهی نکنید، چرا که تنها به اعمالتان جزا داده می شوید.

ای کسانی که ایمان آورده اید، به سوی خدا توبه کنید، توبه ای خالص؛ امید است (با این کار) پروردگارتان گناهانتان را ببخشد و شما را در باغ هایی از بهشت که نهرها از زیر درختانش جاری است وارد کند. در آن روزی که خداوند، پیامبر و کسانی را که با او ایمان آورده اند خوار نمی کند، و این در حالی است که نورشان پیشاپیش آنان و از سوی راستشان در حرکت است و می گویند: پروردگارا، نور ما را کامل کن و ما را ببخش که تو بر هر چیزی توانایی. ای پیامبر، با کفار و منافقان پیکار کن و بر آنان سخت بگیر، جایگاهشان جهنم است و بد فرجامی است.

خداوند برای کسانی که کافر شده اند به همسر نوح و همسر لوط مثال زده است. آن دو تحت سرپرستی دو بنده از بندگان صالح ما بودند ولی به آن دو خیانت کردند و (ارتباط با آن دو پیامبر) سودی به حالشان (در برابر عذاب الهی) نداشت، و به آنها گفته شد: وارد آتش شوید با کسانی که وارد می شوند).

آیا در خانه پیامبر(ص) و گرد آن حضرت چه فتنه هایی به پا شده بود که پیامبر(ص) بعضی از آنها را بیان فرمود و بعضی را بیان نفرمود؟ آن دو همسر پیامبر و همکارانشان چه نقشه هایی داشته اند که برای هشدار دادن به ایشان نیازمند آن همه تهدید و بیان عاقبت کار دو زن مشترک دو پیامبر (نوح و لوط) بوده است، با تصریح به این که آن دو زن به آن دو پیامبر نفاق و خیانت ورزیدند و در نتیجه به آن زن امر شد که به دوزخ بروند؟

نتیجه آنچه را که در این باره در کتاب های مکتب خلفا یافته ایم چنین است:

پیامبر(ص) به حفصه دختر عمر فرموده بود که پدر تو با پدر عایشه (ابوبکر) برای گرفتن حکومت پس از من قیام خواهند کرد. این سخن را پیامبر(ص) به عنوان رازی بیان داشته بودند، لکن این راز را حفصه با عایشه در میان گذارد. عایشه هم آن را به پدرش باز گفت. ابوبکر هم آن را با عمر در میان گذاشت. عمر از حفصه سؤال کرد داستانت چیست؟ بگو (تا آماده شویم). او هم راز پیامبر(ص) را برای پدرش فاش کرد.

پیامبر(ص) بخشی از جریان را، یعنی این که آن دو زن راز او را افشا کرده بودند، بیان نمود و از بازگویی بخشی دیگر اعراض کرد. آیا راز جزء آمادگی پدران آن دو برای گرفتن حکومت پس از پیامبر(ص) چه می توانست باشد؟

ابن عباس، برای آن که از زبان خلیفه دوم شأن نزول سوره را روایت کند، با زیرکی به او گفت: من یک سال است می خواهم از شما سئوالی کنم، هیبت شما مرا مانع است. عمر گفت: چیست؟ گفت: سؤال از آیه قرآن است. خلیفه گفت: ابن عباس، تو می دانی علمی از قرآن نزد من است و از من سؤال نمی کنی؟ در اینجا ابن عباس از او پرسید: سوره تحریم درباره چه کسی نازل شده است؟ عمر گفت: درباره عایشه و حفصه ۲۳.

در کتاب الدر المنثور سیوطی، جلد 6 صفحه 241، چنین آمده است:

وَ إِذْ أَسْرَ الثَّيْبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا. حَفْصَةَ يَنْتِ عُمَرَ أَنَّ الْخَلِيفَةَ مِنْ بَعْدِهِ أَبُو بَكْرٍ وَ مِنْ بَعْدِ أَبِي بَكْرٍ عُمَرُ.

از این داستان می توان دریافت که ابوبکر و عمر برای رسیدن به حکومت نقشه می کشیدند، نقشه ای برای زمان حیات پیامبر(ص) ۲۴ و نقشه ای برای بعد از آن حضرت. آنچه که فعلاً مربوط به بحث ماست نقشه آن دو برای بعد از حیات پیامبر(ص) است که خود زیر بنای سقیفه شد. آن نقشه چنان بود که ابوبکر، عمر، ابو عبیده جراح، سالم مولای ابی حذیفه و عثمان، برای رسیدن به حکومت بعد از پیامبر(ص) هم سوگند شدند و این قرار را در نامه ای نوشتند و آن را به امانت نزد ابو عبیده جراح گذاشتند ۲۵.

به این سبب بود که عمر می گفت: «ابوعبیده امین این امت است.» 26 و به سبب این قرار داد بود که خلیفه دوم بارها می گفت: «اگر ابوعبیده یا سالم مولای ابی حذیفه زنده بودند خلافت را به ایشان واگذار می کردم 27»

«در واقعه تعیین خلیفه دوم هم این جریان آشکار می شود:

ابوبکر، در مرض وفاتش، عثمان را طلبید و گفت بنویس:

بسم الله الرحمن الرحيم،

این آن چیزی است که ابوبکر بن ابی قحافه به مسلمانان وصیت می کند. اما بعد. . . در اینجا ابوبکر بیهوش شد. عثمان نوشت: اما بعد، من بر شما عمر ابن الخطاب را خلیفه قرار دادم و از خیرخواهی شما کوتاهی نکردم. چون ابوبکر به هوش آمد گفت: بخوان. عثمان نوشته را خواند. ابوبکر گفت: الله اکبر، ترسیدی مسلمان ها بعد از من گرفتار اختلاف شوند؛ بله، همین را می خواستم بگویم ۲۸.

عثمان از کجا خبر داشت که ابوبکر چه کسی را می خواهد بعد از خود برای خلافت تعیین کند؟ معلوم می شود که قرار دادی در کار آنها بوده که به ترتیب ابوبکر، عمر، سالم، ابوعبیده و عثمان، یکی بعد از دیگری، خلیفه شوند. این امر نیز از دو کار خلیفه دوم، عمر، معلوم می شود:

1) وقتی عمر به دست ابولؤلؤه مضروب شد، چون سالم و ابوعبیده در آن زمان از دنیا رفته بودند ۲۹ و عمر شورای خلافت را طوری ترتیب داد که عثمان برای خلیفه شدن رأی بیاورد ۳۰.

2) از واقعه زیر نیز روشن می گردد که در زمان حیات عمر، خلیفه سوم تعیین شده بود: ابن سعد (صاحب طبقات) از سعید بن عاص اموی نقل می کند که وی از خلیفه دوم زمینی را در کنار خانه خود می خواست تا خانه اش را وسعت دهد؛ چون عمر در مورد بعضی ها از این بخشش ها می کرد. خلیفه به او گفت: بعد از نماز صبح بیا تا کارت را انجام دهم. سعید، به دستور خلیفه، پس از نماز صبح به نزد او رفت و با او به محل زمین مطلوب رفتند. خلیفه عمر، با پای خود، روی زمین خطی کشید و گفت: این هم مال تو. سعید بن عاص می گوید: گفتم یا امیرالمؤمنین، من عیالوارم، قدری بیشتر بده.

عمر گفت: اینک این زمین تو را بس است. ولی رازی به تو می گویم، پیش خود نگهدار. بعد از من کسی روی کار می آید که با تو صلح رحم می کند و حاجتت را برآورده می سازد. سعید می گوید: در طول خلافت عمر بن خطاب صبر کردم تا عثمان به حکومت رسید و او، همچنان که عمر گفته بود، با من صلح رحم کرد و خواسته ام را برآورد ۳۱.

اموی، یعنی عثمان، به خلافت خواهد رسید.

اضافه بر این، از جریانات زیر معلوم می شود که خلیفه دوم در نظر داشت بعد از عثمان، عبدالرحمن بن عوف و پس از او معاویه به حکومت برسند. دلیل این مطلب آن است که در سال «عام الرعاف» عثمان به بیماری خون دماغ مبتلا گردید و مشرف به مرگ شد. پنهانی، در نامه ای، عبدالرحمن بن عوف را برای خلافت پس از خود تعیین کرد. عبدالرحمن بسیار ناراحت شد و گفت: من او را آشکارا خلیفه کردم ولی او پنهانی خلافت مرا می نویسد. بدین سبب بین آن دو دشمنی شدید ایجاد شد^{۳۲} و نفرین حضرت امیر(ع) درباره آنها مستجاب گردید که فرموده بود: خداوند بین شما اختلاف بیندازد^{۳۳}. عثمان از آن بیماری شفا یافت و عبدالرحمن در زمان خلافت عثمان وفات کرد^{۳۴}. و امیرالمؤمنین(ع)، نیز در همان روز که عبدالرحمن بن عوف با عثمان بیعت کرد و موجب خلافت او شد، به او فرموده بود: «وَاللَّهِ مَا وَلَّيْتُ عُثْمَانَ إِلَّا لِيُرِدَّ أَلَمْرَ أَلَيْك. « یعنی به خدا قسم، تو عثمان را به خلافت نرساندی مگر که (روزی) او نیز خلافت را به تو باز سپارد. 35 و اما میل عمر به خلافت معاویه را، پس از این، در بخش مربوط به معاویه در زمان عمر مورد بحث قرار خواهیم داد و در اینجا به ذکر این نکته اکتفا می کنیم که اصولاً عمر می خواست خلافت در قریش باشد ولی به بنی هاشم نرسد و او و یارانش، نه تنها در زمان خودشان، بلکه برای بعد از خودشان نیز نمی خواستند که بنی هاشم به حکومت برسند^{۳۶}.

(2)

چگونگی بر پایی سقیفه

الف: بیماری و وفات پیامبر(ص)

در دهه آخر صفر سال 11 هجری پیامبر(ص) بیمار شد. در حال بیماری، اُسامه فرزند زید - آزاد شده پیامبر - را، که در آن زمان هجده ساله بود، به امیری لشکری گماشت که برود به سمت شام و با نصاری روم شرقی بجنگد. 37 دستور فرمود که در آن لشکر، ابوبکر و عمر و ابوعبیده جراح سعد بن عباده و دیگر سران صحابه از مهاجر و انصار شرکت کنند، و تأکید فرمود که کسی از ایشان، از رفتن با آن لشکر، تخلف نکند³⁸.

و فرمود: «لَعَنَ اللَّهُ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْ حَيْشِ أُسَامَةَ. «یعنی خدای لعنت کند هرکس را که از لشکر اسامه تخلف کند (و با آن لشکر نرود)³⁹.

پس از آن، حال پیامبر(ص)، در اثر آن بیماری، سنگین شد. به لشکر اسامه، که در بیرون مدینه بود، خبر دادند که پیامبر(ص) در حال احتضار است. آنها که می خواستند در امر خلافت دخالت کنند به مدینه بازگشتند و صبح روز دوشنبه دور پیامبر جمع شدند. پیامبر(ص) فرمود: «تُونِي يَدَوَاهِ وَقِرطاسِ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَصَلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا. «یعنی: قلم و کاغذ بیاورید تا (وصیت) نامه ای برای شما بنویسم که بعد از من هرگز گمراه نشوید. عمر گفت: «نَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الْوَجَعُ وَعِيدَكُمْ كِتَابُ اللَّهِ؛ حَسْبُنَا كِتَابُ اللَّهِ»^{۴۰} عنی بیماری بر پیامبر غلبه کرده است - کتابه از این که نمی داند چه می گوید - و نزد شما کتاب خداست و کتاب خدا ما را بس است. دسته ای گفتند: دستور پیامبر را انجام دهید. آن دسته ای که می خواستند دستور پیامبر(ص) را انجام دهند غالب شدند⁴¹.

در روایت دیگر، در طبقات ابن سعد، آمده است که، در آن حال، یک نفر از حاضران گفت: «إِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ لَيَهْجُرُ. «^{۴۲} یعنی همانا پیامبر

خدا هذیان می گوید.

آسمان خون گریه کن! یک صحابی، در روی پیامبر و در محضر دیگر صحابه، به پیامبر خاتم (ص) چنین ناروا گفت. گر چه در این روایت گوینده را تعیین نکرده اند، لیکن، با توجه به روایت صحیح بخاری، که پیش از این نقل کردیم، جز عمر از چه کسی چنین جسارتی بر می آمد؟ آری، گوینده همان کس بود که گفت «حَسْبُنَا كِتَابُ اللَّهِ ۴۳ بار الها، چه مصیبتی از این بزرگتر!

پس از این گفت و گو و مجادله، بعضی از حاضرین خواستند که قلم و کاغذ بیاورند، امّا پیامبر(ص) فرمود «أَوْعَدَمَاذَا؟!»^{۴۴} یعنی آیا پس از چه؟! بعد از این سخن، اگر قلم و کاغذ می آوردند و پیامبر(ص) وصیت نامه ای می نوشت که در آن اسم علی(ع) بود، مخالفان می توانستند چند نفر را بیاورند و شهادت دهند که پیامبر(ص) آن وصیت نامه را در حال هذیان نوشته است.

پس از این ناسزا گویی پیامبر فرمود: «قَوْمُوا عَنِّي لَا يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيٍّ تَنَازُعٌ.» یعنی از نزد من برخیزید، که در محضر پیامبر، نزاع کردن شایسته نیست^{۴۵}.

در فجر آن روز چه گذشت؟

بلال، هرگاه که اذان نماز می گفت، می آمد به در خانه پیامبر(ص) و می گفت: «الصَّلَاةُ الصَّلَاةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ» در سحر روز دوشنبه،^{۴۶} در وقت اذان صبح، بلال به در خانه پیامبر آمد و ندای همیشگی را سر داد. پیامبر(ص)، در حجره عایشه و در حال بیهوشی بود و سرش بر زانوی علی(ع) قرار داشت. عایشه به پشت در آمد و به بلال گفت: به پدرم بگو بیاید و نماز جماعت را اقامه کند. ابوبکر آمد و ایستاد به امامت نماز صبح، پیامبر(ص) به هوش آمد و متوجه شد که در مسجد نماز جماعت بر پاست در حالی که علی بر بالین او نشسته است. پیامبر(ص) با آن حال بیماری برخاست و وضو گرفت و بر بازوان فضل بن عباس و حضرت علی(ع) تکیه کرد. پیامبر(ص) را در حالی به مسجد آوردند که از شدت بیماری پاهایش روی زمین کشیده می شد. ابوبکر ایستاده بود به نماز. پیامبر(ص) به جلو ابوبکر آمد و نماز او را شکست و به طور نشسته نماز خواند و صحابه به پیامبر(ص) اقتدا کردند و نماز صبح را به جای آوردند. بقیه^{۴۷} وقایع در همان روز دوشنبه رخ داد و در همان روز، پیامبر(ص) رحلت فرمود .

ب: غسل و تجهیز رسول خدا(ص)

کسانی که پیکر پاک و مقدّس رسول خدا(ص) را غسل دادند و در مراسم خاکسپاری آن حضرت نیز شرکت داشتند عبارت بودند از: علی بن ابی طالب(ع)، عباس عموی پیامبر، فضل بن عباس، صالح (آزاد کرده پیامبر)، بدین ترتیب، اصحاب رسول خدا(ص) جنازه آن حضرت را در میان افراد خانواده او رها کردند و تنها همین چند نفر عهده دار تجهیز پیکر رسول خدا شدند^{۴۸}.

بنا به روایتی دیگر، علی(ع) همراه با فضل و قثم، فرزندان عباس و شقران (آزاد کرده پیامبر) و بنا به قولی اسامه بن زید، تمام مراسم تجهیز رسول خدا(ص) را بر عهده داشتند^{۴۹} و ابوبکر و عمر در این مراسم حضور نداشتند^{۵۰}.

در این وقت، عباس عموی پیامبر(ص) به حضرت علی(ع) گفت: «بَا ابْنَ أُخِي هَلُمَّ لِإِبَاعِكَ فَلَا يَخْتَلِفُ عَلَيْكَ إِثْنَان.» «ای پسر برادر،

علی(ع) فرمود: «لَنَا يَجْهَازُ رَسُولِ اللَّهِ شُغْلٌ.» «۵۲ اکنون کار ما تجهیز پیکر پیامبر است.

در آن حال، انصار در سقیفه بنی ساعده، برای تعیین رهبری از انصار گرد آمدند ۵۳. این خبر به گروهی از مهاجران: ابوبکر و عمر و ابوعبیده و همراهانشان رسید. اینان با سرعت به انصار در سقیفه ملحق شدند 54.

بدین سان، بجز خویشاوندان پیامبر، کسی پیرامون پیکر آن حضرت باقی نماند. و آنان عبارت بودند از: علی بن ابی طالب(ع)، عباس بن عبدالمطلب (عموی پیامبر)، فضل بن عباس (پسر عموی پیامبر)، قُتَمَ بن عَبَّاس (پسر عموی پیامبر)، اسامه بن زید (آزاد کرده پیامبر)، صالح (آزاده کرده پیامبر) و اوس بن خَوْلَى (از انصار). و تنها همین افراد بودند که غسل و دفن پیکر پیامبر را بر عهده گرفتند ۵۵.

اقامه نماز بر جنازه پیامبر بر همه مسلمانان حاضر در مدینه واجب عینی بود، یعنی بر یک یک مسلمانان واجب بود. نماز بخوانند ۵۶ بر پیامبر(ص) و مانند نماز بر جنازه دیگران نبود و امام جماعت لازم نداشت؛ چنان که امام علی(ع) می فرمود: امام همه، خود پیامبر(ص) است. لذا؛ گ غ مسلمانان پنج نفر، شش نفر می آمدند و حضرت امیر(ع) ذکر نماز را بلند می خواند آنها تکرار می کردند. در ابتدا مردان نماز گزارند و بعد زنان مسلمان و سپس فرزندی که به بلوغ نرسیده بودند. این کار از روز دوشنبه شروع و در عصر سه شنبه تمام شد. پیکر پیامبر(ص) در شب چهارشنبه ۵۷، در حضور چند نفر، در همان اتاقی که وفات یافته بود، دفن شد. ۵۸ بجز نزدیکان رسول خدا(ص) کسی در به خاک سپردن پیکر آن حضرت شرکت نداشت و هنگامی طایفه بنی غنم صدای بیل ها را شنیدند که در خانه های خود آرمیده بودند. ۵۹ عایشه می گوید: «ما از به خاک سپردن پیکر پیامبر(ص) خبر نداشتیم تا آن گاه که در دل شب چهارشنبه صدای بیل ها به گوشمان رسید.»

ج: وصیت پیامبر(ص) به علی(ع)

پیش از بیان وصیت پیامبر(ص) به علی(ع)، به منظور فهم بهتر آن، مناسب است که مقدمه ای ذکر کنیم. خداوند در سوره آل عمران، آیه 144 می فرماید:

[وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإَنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَ مِنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَ سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ]

(محمد(ص) فقط فرستاده خداست که پیش از او پیامبرانی دیگر آمده و رفته اند. آیا اگر او بمیرد یا کشته شود، شما رو به عقب - و به گذشته جاهلی خود - باز می گردید؟ و هر کس به گذشته جاهلی خود باز گردد، خدای را هرگز زیان نمی رساند، خداوند سپاسگزاران را پاداش نیک خواهد داد) .

همان گونه که پیشتر گفتیم، شریعت اسلام با دو نوع وحی بر پیامبر(ص) نازل می شد:

الف) وحی قرآنی، که عبارت است از متن همین قرآن که از زمان پیامبر(ص) تا به حال سالم مانده و به دست ما رسیده است و همه الفاظ آن از خداست و در آن اصول شریعت اسلام، یعنی توحید خالق و توحید پروردگار قانون گذار و معاد و حشر و حساب و ثواب

و عقاب و ارسالِ رُسُل و وجوب طاعت از آنها از آدم تا خاتم، و نیز کلیت احکام و آداب اسلامی، همچون نماز و حج و جهاد و روزه و زکات و خمس و امر به معروف و نهی از منکر و نهی از غیبت و . . . ذکر شده است.

ب) وحی بیانی، که وحیی بوده که همراه همان وحی قرآنی نازل می شده است و در واقع تبیین و تفسیر آن را بر عهده داشته است. مثلاً در روز غدیر خم، همزمان با نزول آیه [یا ایها الرسولُ بَلِّغْ ما أنزلُ اَلیکَ مِنْ رَبِّکَ وَ اِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ] مائده / 67 این وحی بیانی آمده است که: [یا ایها الرسولُ بَلِّغْ ما أنزلَ اَلیکَ فِی عَلی.] پس «فی عَلی» ۶۱ وحی بیانی بوده است که پیامبر(ص) آن را با حدیث خود بیان می فرموده و بنابراین «فی عَلی» نیز وحی خدا بوده است. پیامبر از خود چیزی بیان نمی فرمود، چنان که باری تعالی در این باره می فرماید: [ما یَنطِقُ عَنِ الْهَوَى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْیٌ یوحى] نجم/ 4 و محکمتر از آن می فرماید: [وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَیْنَا بَعْضَ الْأَقْوالِ * لَا خَدُّنا مِنْهُ بِالْیَمِینِ * ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِینَ * فَمَا مِنْکُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِینَ] (الحاقه/ 44). یعنی اگر پیامبر از خودش چیزی بگوید و به ما نسبت دهد، مانعش خواهیم شد و رگ قلبش را خواهیم بُرید و کسی از شما هم نمی تواند از مجازات او جلوگیری کند.

بدین سان، وحی قرآنی همان متن قرآن است که همه الفاظش از خداست و یک سوره آن را، ولو به کوچکی سوره کوثر باشد، کسی نمی تواند بیاورد (بقره / 23 - 24) و لذا معجزه باقی پیامبر اکرم(ص) است که خداوند خود عهده دار حفظ آن است: [إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّکْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ] (الحجر/ 9). ولی وحی بیانی، معنایش از خداست، لکن بیانش با لفظ پیامبر(ص) است و در آن شرط تحدی و اعجاز نشده و هدف از آن تبیین معنای آیات قرآنی توسط پیامبر اکرم(ص) است؛ چنان که خداوند فرمود:

[وَ اَنزَلْنَا اَلیکَ الذِّکْرَ لِتُبَیِّنَ لِلنَّاسِ ما نُزِّلَ اَلیهِمْ] (النحل / 44).

پیامبر(ص) هر آیه ای از قرآن را، که از طریق وحی دریافت می کرد، به هر کس که تبلیغ می فرمود، بیانی را هم که از جانب خداوند به او وحی شده بود برای وی می گفت و بدین ترتیب تبلیغ را کامل می فرمود.

عبدالله بن مسعود، صحابی بزرگ پیامبر(ص)، می گوید: «هفتاد سوره از دهان پیامبر(ص) فرا گرفتم. « مثلاً وقتی آیه نازل می شد که: [والشَّجره الملعونه] (اسراء/ 60) پیامبر به او می فرمود که مقصود از شجره ملعونه، بنی امیه است ۶۲.

در مسند احمد حنبل، از قول صحابه پیامبر، روایت شده که: «اَتَّهْمُ کَانُوا یَقْتَرُونَ مِنْ رَسولِ اللهِ(ص) عَشْرَ آیاتٍ، فَلَا یأخُذونَ فِی العَشْرِ الاُخْرَى حَتَّى یَعْلَمُوا ما فِی هذِهِ مِنَ العِلْمِ وَ العَمَلِ. ۶۳» یعنی صحابه پیامبر از رسول خدا(ص) قرآن را ده آیه ده آیه فرا می گرفتند و به ده آیه جدید آغاز نمی کردند مگر که آنچه از حیث معارف و احکام که در ده آیه گذشته بود فرا می گرفتند. مثلاً اگر از داستان پیامبران گذشته ذکر شده بود، حضرت رسول(ص) داستان آنان را بیان می فرمود، یا اگر آیه ای مربوط به قیامت بود، این را که روز قیامت چگونه است بیان می فرمود. یا اگر درباره احکامی مانند وضو و نماز و تیمم بود، نحوه دقیق عمل به آن احکام را تعلیم می فرمود. پس، پیامبر(ص) هیچ آیه قرآنی را تبلیغ نفرموده مگر که وحیی بیانی را هم با آن بیان فرموده و همراه آن به امت ابلاغ فرموده است. مثلاً در تعلیم آیه: [إِنَّمَا بِرِیدُ اللهِ لَیذُهبَ عَنکُمُ الرِّجْسَ أَهلَ البَیتِ وَ یطَّهِّرَکُمُ تَطْهِیرًا] (احزاب/ 33)، پیامبر(ص) می فرمود: اهل بیت محمد(ص)، علی و فاطمه و حسن و حسین هستند ۶۴. همچنین در تبلیغ آیه [إِن تَتُوبَا اِلیَّ اللهُ فَقدَ

آیات، پیامبر(ص) تعلیم معنی می فرمود با تعلیم عمل وچنان بوده است که آن گاه که مثلاً آیه کریمه [اقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ. . .] [(اسراء / 78) نازل شد، کیفیت نمازهای پنج گانه و اذکار آنها را تعلیم می فرمود و در آن آیه که می فرماید [فَاعْسِلْوا وُجُوهَكُمْ وَ اَيِّدِكُمْ. . .] [(مائده / 6) به طور عملی تعلیم می داد که نحوه وضو گرفتن چگونه است و با چه آبی باید باشد.

در تمام این موارد، آنچه که پیامبر(ص) به صحابه تعلیم می فرمود، هر یک از صحابه که نویسنده بود، آیه قرآن را با تفسیری که از پیامبر(ص) شنیده بود می نوشت. بنابراین، همه نویسندگان صحابه، همه قرآن را نوشته بودند با تفسیر هر آیه ای که خود از پیامبر(ص) شنیده بودند، البته در قرآن های تک تک نویسندگان صحابه، تفسیر همه آیات نوشته نبود، ولی آن قرآنی که در خانه پیامبر(ص) بود این چنین بود، یعنی متن کامل قرآن با تفسیر کامل همه آیات همراه بود. توضیح این که، آنچه از قرآن و تفسیر آن نازل می شد، پیامبر(ص) هر یک از صحابه را که نوشتن آموخته بود و نزدیک وی بود می طلبید و به او دستور می داد که آیه قرآن و بیان آن را که وحی شده بود، بر هر چه در دسترس بود بنویسد - بر روی کاغذ یا تخته یا استخوان یا شانه گوسفند و امثال آن؛ و آن نوشته ها را پیامبر(ص) در خانه خود داشت.

به هنگام وفات، پیامبر(ص) به علی(ع) وصیت کرد: پس از تجهیز من، ردا بر دوش مکن و از منزل خارج مشو تا این قرآن را جمع آوری کنی . علی(ع) آیات قرآن را، که با تفسیر آن بر پوست و تخته و کاغذ و غیره نوشته شده بود 66 سوراخ می کرد و نخ از بین آنها می گذراند و این گونه آیات و تفسیر هر سوره ای را جمع آوری فرمود. این کار از چهارشنبه (فردای دفن پیامبر) آغاز شد و در روز جمعه تمام شد.

آن حضرت، آن قرآن را با مولی و آزاد کرده خود، قنبر، به مسجد آورد. مسلمانان برای نماز جمعه در مسجد پیامبر گرد آمده بودند. آن حضرت به ایشان فرمود: این قرآن موجود در خانه پیامبر(ص) است که برای شما آورده ام. - دستگاه خلافت - آنها گفتند: ما به این قرآن حاجت نداریم ما. خود قرآن داریم! حضرت فرمود: این قرآن را دیگر نمی بینید ۶۷.

آن قرآن، با تفسیر تمام آیات، پس از آن حضرت، در دست یازده فرزند او دست به دست منتقل شده و اکنون در نزد حضرت مهدی (عج) است که به هنگام ظهور خویش آن را ظاهر می کند. واین قرآنی که ما اکنون در دست داریم، 68 همان قرآن زمان پیامبر(ص) است ولی بدون تفسیر، یعنی تنها وحی قرآنی است و از وحی بیانی خالی است 69.

اما چرا قرآنی را که امیرالمؤمنین(ع) جمع کرده بود و، علاوه بر متن آیات، تفسیر همه آنها را هم - به همان گونه که بر پیامبر(ص) وحی شده بود در بر داشت - قبول نکردند؟ دلیل این مطلب آن است که در وحی بیانی، که بر پیامبر(ص) نازل شده و با کلمات آن حضرت(ص)؟ به عنوان حدیث ایشان در بیان قرآن، تلقی می شد، مطالبی وجود داشت که مخالف سیاست دستگاه خلافت بود و مانع حکومت ایشان می شد. مثلاً، چنان که گذشت، ذیل آیه [والشجره الملعونه فی القرآن] (اسراء/ 60) بر آن حضرت(ص) وحی شده بود که ایشان بنی امیه می باشند؛ و این تفسیر در بعضی مصاحف ضبط شده بود. با وجود چنین روایتی، دیگر عثمان، معاویه، یزید، ولید و امثالهم نمی توانستند حاکم شوند. یا در ذیل آیات پر تهدید سوره تحریم آمده بود که مقصود از آن دو زن، عایشه و حفصه اند. یا در ذیل آیه [یاایها الذین آمنوا لاترفعوا أصواتکم فوق صوت النبئی. . .] [(الحجرات/ 2) آمده بو که در شأن ابوبکر و عمر نازل شده است. یا آن گاه که آیات ابتدای سوره توبه (10-1) نازل شد ۷۰، پیامبر(ص) آن آیات را به ابوبکر و عمر داد تا به مکه

توست. پس، پیامبر(ص)، علی بن ابی طالب(ع) را فرستاد تا آن آیات را از ابوبکر و عمر گرفت و خود علی(ع) به مکه برد و در موسم حجّ به مشرکان ابلاغ فرمود71. یا آیاتی که در شأن پیامبر(ص) و اهل بیتش نازل شد، مانند آیه تطهیر [إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً] (احزاب / 33)

خداوند فقط می خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد .

آیه مباحله [فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ] (آل عمران/ 61)

هر گاه بعد از علم و دانشی که (درباره مسیح) به تو رسیده، (باز) کسانی با تو به محاجّه و ستیز برخیزند، به آنها بگو: «بیاید ما فرزندان خود را دعوت کنیم، شما هم فرزندان خود را؛ ما زنان خویش را دعوت نماییم، شما هم زنان خود را؛ ما از نفوس خود دعوت کنیم، شما هم از نفوس خود؛ آنگاه مباحله کنیم؛ و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم .»

وآیه در داستان واقعه غدیر [يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ] (مائده / 67)

ای پیامبر! آنچه از طرف پروردگارت بر تو نازل شده است، کاملاً (به مردم) برسان؛ و اگر نکنی، رسالت او را انجام نداده ای. خداوند تو را از (خطر احتمالی) مردم نگاه می دارد؛ و خداوند، جمعیت کافران (لجوج) را هدایت نمی کند .

پس از وقوع غدیر [الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا] (مائده/3)،

دین شما را کامل کردم؛ و نعمت خود را بر شما تمام نمودم؛ و اسلام را بعنوان آیین (جاودان) شما پذیرفتم .

ولایت [إِنَّمَا وَلِيكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ] (مائده / 55)

سرپرست و ولیّ شما، تنها خداست و پیامبر او و آنها که ایمان آورده اند؛ همانها که نماز را بر پا می دارند، و در حال رکوع، زکات می دهند.

آیه نجوی [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَجَّيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَهُ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ] (مجادله / 12)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هنگامی که می خواهید با رسول خدا نجوا کنید (وسخنان در گوشه بگوید)، قبل از آن صدقه ای (در راه خدا) بدهید؛ این برای شما بهتر و پاکیزه تر است. و اگر توانای نداشته باشید، خداوند آمرزنده و مهربان است .

و . . بسیاری آیات دیگر. لذا، نه تنها قرآن امیر المؤمنین را نپذیرفتند72، بلکه کوشیدند تا قرآن را مجرد از وحی بیانی بنویسند73 و از بیان و نشر و کتابت حدیث پیامبر(ص) مانع شدند و به کتمان و جعل و تحریف آن پرداختند74 .

* * *

پس از بیان مقدمه گذشته اکنون نامزدهای خلافت را در روز سقیفه معرفی می نمائیم.

د: نامزدهای خلافت پس از وفات پیامبر (ص) در روز سقیفه 75

الف) علی بن ابی طالب(ع)، که از جانب خدا برای رهبری این امت تعیین شده و پیامبر اکرم(ص) این امر را به مسلمانان ابلاغ فرموده بود.

ب) سعد بن عباده، که نامزد قبیله خزرج بود و نه همه آنصار.

ج) ابوبکر، که نامزد جماعتی از مهاجران (قریش) بود، نه همه آنان.

ه: شعارهای سقیفه

الف) شعارهای انصار:

1 - انصار اسلام را یاری کردند ۷۶.

2 - انصار در راه پیامبر شمشیر زدند ۷۷.

3 - شهر مدینه، شهر انصار است ۷۸.

ب) شعارهای مهاجران (قریش) 79

1 - پیامبر از قبیله قریش است.

2 - عرب نمی پذیرد که حاکم ایشان از قبیله ای دیگر باشد و جانشین پیامبر باید از قریش باشد.

پس از بیان آنچه گذشت می توانیم داستان کودتای سقیفه را درک کنیم

و: کودتای سقیفه و بیعت ابوبکر

پس از درگذشت رسول خدا(ص)، انصار در سقیفه بنی ساعده گرد آمدند. خزرجی ها می خواستند سعد بن عباده را جانشین پیامبر(ص) کنند. آنان، نه این که جانشین و وصی پیامبر را نمی شناختند و این کار را ندانسته انجام می دادند؛ ۸۰ خیر! می دانستند؛ کار آنان از روی تعصب قبیله ای انجام شد.

در این حال گروهی از مهاجران نیز که خبر اجتماع ایشان را در سقیفه شنیدند به آنها پیوستند. همه ایشان جنازه پیامبر(ص) را در میان چند تن از خاندانش رها کردند ۸۱ و آمدند بر سر جانشینی حضرتش جنگ و جدال کردند.

اوسنی ها موافق سعد بن عباده نبودند. در بین خزرجی ها نیز بشیر بن سعد، که یکی از بازرگان خزرج بود، در امر ریاست با سعد حسد ورزی می کرد و موافق او نبود ۸۲.

ز: سقیفه به روایت خلیفه دوّم

در صحیح بخاری، از عمر داستان سقیفه را چنین روایت کرده است:

وقتی که پیامبر(ص) از دنیا رفت، خبر به ما رسید، که انصار در سقیفه بنی ساعده اجتماع کرده اند. من هم به ابوبکر پیشنهاد کردم که بیا تا ما هم به برادران انصار خود به پیوندیم. و ما خود را به سقیفه رساندیم. علی و زبیر و همراهان ایشان با ما نبودند هنگامی که به سقیفه رسیدیم متوجه شدیم که طایفه انصار مردی را که در گلیمی پیچیده بودند و می گفتند سعد بن عباده است و تب دارد، با خود به آنجا آورده بودند. ما در کنار ایشان نشستیم و سخنران آنها برخاست و پس از حمد و سپاس خدا، گفت: «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» ما یاران خداییم و نیروی رزمنده و به هم فشرده اسلام؛ شما گروه مهاجران، مردمی به شماره ای اندک هستید و . . .

من (عمر) خواستم در پاسخ او چیزی بگویم که ابوبکر آستینم را کشید و گفت: خونسرد باش. پس خودش از جای برخاست و به سخن پرداخت. به خدا قسم که او در سخن خویش هیچ نکته ای را که من می خواستم بر زبان بیاورم فرو گذار نکرد؛ یا همان را گفت، یا بهتر از آن را به زبان آورد. او گفت: ای گروه انصار، آنچه را از خوبی و امتیازات خود برشمردید، بی گمان، اهل و براننده آن هستید. اما خلافت و فرمانروایی، تنها در خور قبلیه قریش است، زیرا که آنها از لحاظ شرافت و حَسَب و نَسَب مشهورند و در میان قبایل عرب ممتاز. این است که من، به شما، یکی از دو تن را پیشنهاد می کنم تا هر یک را که بخواهید به خلافت انتخاب و با او بیعت کنید. این بگفت و دست من و ابوعبیده را گرفت و به آنان معرفی می کرد. تنها این سخن آخر او بود که از آن خوشم نیامد. در این هنگام، یکی از انصار برخاست و گفت: «أَنَا جُدَيْلُهَا الْمُحَكَّكَ وَ عُدَيْقَهَا الْمَرْحَبُ. . .» یعنی من به منزله آن چوبی هستم که شتران پشت خود را با آن می خاراندند و درختی که به زیر سایه اش پناه می بردند^{۸۳}. شما مهاجران برای خود فرمانروایی برگزینید و ما هم برای خود زمامداری انتخاب می کنیم.

در پی این سخن، بگو مگو و سر و صدا از هر طرف برخاست و چند دستگی و اختلاف به شدت ظاهر گردید - من از این موقعیت استفاده کردم و - به ابوبکر گفتم که دستت را دراز کن تا با تو بیعت کنم. او هم دستش را پیش آورد و من با او بیعت کردم. پس از این که از کار بیعت با ابوبکر فراغت یافتم، به سوی سعد بن عباده هجوم بردیم. . . . اگر کسی، بدون کسب نظر و مشورت با مسلمانان، با مردی به خلافت بیعت کند، نه از او پیروی کنید و نه از بیعت گیرنده؛ که هر دو مستحق کشته شدن اند⁸⁴.

ح: سقیفه به روایت تاریخ طبری

طبری در داستان سقیفه و بیعت ابوبکر، در تاریخ خود چنین می نویسد:

طایفه انصار بپیکر رسول خدا(ص) را در میان خانواده اش رها کردند تا آنان به تجهیز و دفنش بپردازند و خود در سقیفه بنی ساعده گرد آمدند و گفتند: ما پس از محمد(ص)، سعد بن عباده را به حکومت بر خود بر می گزینیم. آنان سعد را، که مریض بود، با خود به آنجا آورده بودند. . . .

سعد خدای را ستایش کرد، سابقه انصار را در دین و برتری شان را در اسلام یادآور شد و کمک هائیکه که آنان به پیامبر خدا(ص) و اصحابش داشتند و جنگ هایی را که با دشمنان کردند یاد آور شد و تأکید کرد که پیامبر خدا(ص) در حالی از دنیا رفت که از آنان

راضی و خشنود بود؛ و سرانجام گفت: اینک شما گروه انصار، زمام حکومت را خود به دست گیرید و آن را به دیگری وامگذارید.

در پاسخ سعد همه انصار بانگ برآوردند که: رأی و اندیشه ات کاملاً درست و سخنانت راست و متین است و ما هرگز بر خلاف تو کاری انجام نخواهیم داد و تو را به حکومت و زمامداری انتخاب می کنیم.

پس از این موافقت قطعی، مطالبی دیگر به میان آمد و سخنانی رد و بدل شد تا سرانجام گفتند: اگر مهاجران قریش زیر بار این تصمیم ما نروند و آنرا نپذیرند و بگویند که ما مهاجران و نخستین یاران پیامبر و از خویشاوندان او هستیم و شما حق ندارید که در حکومت و زمامداری پیامبر با ما از در مخالفت درآیید، چه جواب بدهیم؟ گروهی از آنان گفتند: در آن صورت، ما به ایشان می گوئیم برای خود امیری انتخاب می کنیم شما هم برای خود زمامداری انتخاب کنید. سعد ابن عباده، گفت: و این خود اولین شکست و عقب نشینی است. ۸۵

چون خبر این اجتماع به گوش ابوبکر و عمر رسید، به همراه ابوعبیده جراح، شتابان، رو به سقیفه نهادند. اُسَید بن حُصَیر ۸۶ و عُوَیم بن سَاعَدَه ۸۷ و عَاصِم بن عَدِی ۸۸ از بنی عَجَلان نیز که از روی حسادت، نمی خواستند سعد خلیفه شود، به ایشان پیوستند. همچنین، مُغَیره بن شُعَبه و عبدالرَّحمن بن عوف در آنجا به صف نشستند. ابوبکر، پس از این که از سخن گفتن عمر در آن جمع جلوگیری کرد، خود برخاست و حمد و سپاس خدا را به جای آورد و سپس از سابقه مهاجران و این که آنان، در میان همه مردم عرب، در تصدیق رسالت پیامبر(ص) پیشگام بوده اند یاد کرد و گفت:

مهاجران، نخستین کسانی بودند که روی زمین به عبادت خدا پرداختند و به پیامبرش ایمان آوردند. آنان دوستان نزدیک و از بستگان پیامبرند و به همین دلیل، در گرفتن زمام حکومت، بعد از حضرتش، از دیگران سزاوارترند و در این امر، جز ستمکاران، کسی با فرمانروایی ایشان به مخالفت و ستیزه برنمی خیزد. ابوبکر، پس از این سخنان، از فضیلت انصار سخن راند و چنین ادامه داد:

البته، پس از مهاجران و سبقت گیرندگان در اسلام، کسی مقام و منزلت شما انصار را نزد ما نخواهد داشت. فرمان و حکومت از آن ما، و مقام و منزلت وزارت از آن شما باشد.

آن گاه، حُباب بن مُنذر از جای برخاست و خطاب به انصار گفت:

ای گروه انصار، زمام امور حکومت را خود به دست بگیرید که این مهاجران در شهر شما و زیر سایه شما زندگی می کنند و هیچ گردنکشی را زهره آن نیست که سر از فرمان شما بتابد. پس، از دو دستگی و اختلاف به پرهیزید که، اختلاف، کارتان را به تباهی و فساد خواهد کشید و شکست خواهید خورد و ریاست و حکومت از چنگتان به در خواهد شد. اگر اینان زیر بار نرفتند و بجز آنچه که از ایشان شنیدید چیزی دیگر نگفتند، در آن صورت، ما از میان خودمان فرمانروایی برمی گزینیم و آنها هم را برای خودشان امیری انتخاب کنند.

در اینجا عمر از جای برخاست و گفت:

هرگز چنین کاری نمی شود و دو شمشیر در یک غلاف ننگد. به خدا سوگند که عرب به حکومت و فرمانروایی شما سر فرود نخواهد آورد، در حالی که پیامبرشان از غیر شماست. اما عرب با حکومت و زمامداری کسی که از خاندان نبوت و پیامبری باشد

فرمانروایی محمّد را از چنگ ما بیرون می کند و با ما سر آن به ستیزه و مخالفت بر می خیزد، در صورتی که ما از بستگان و خاندان او هستیم؟ مگر آن کس که به گمراهی افتاده، یا به گناه آلوده شده، یا به گرداب هلاکت افتاده باشد؟^{۸۹}

حباب، بار دیگر، برخاست و گفت:

ای گروه انصار، دست به دست هم بدهید و به سخن این مرد و یارانش گوش ندهید که حق خود را در حکومت و زمامداری از دست خواهید داد. اگر اینان زیر بار خواسته شما نرفتند، ایشان را از سرزمین خود بیرون کنید و حرف خود را به کرسی بنشانید و زمام امور را به دست بگیرید که، به خدا قسم، شما از آنان به فرمانروایی سزاوارترید؛ چه، کافران به ضرب شمشیر شما سر فرود آوردند و به این آیین گرویدند.

من، در میان شما، به منزله چوبی هستم که شتران پشت خود را با آن می خاراندند^{۹۰} {کنایه از این که در مواقع سختی و گرفتاری به رأی من پناه می برند} و همانند درخت تناوری ام که جان پناهی برای ناتوانان است. به خدا قسم چنانچه بخواهید جنگ و خونریزی را از سر می گیریم^{۹۱}.

عمر گفت: در آنگاه خدا تو را می کشد^{۹۲}.

حباب پاسخ داد: خدا تو را می کشد.

ابوعبیده، چون چنان دید، خطاب به انصار گفت:

ای گروه انصار، شما نخستین کسانی بودید که به یاری رسول خدا(ص) و دفاع از دین برخاستید. اکنون در تبدیل و تغییر دین و اساس وحدت مسلمانان، نخستین کس نباشید!

پس از سخنان زیرکانه ابوعبیده، بشیر بن سعید خزرجی^{۹۳} از جای برخاست و گفت:

ای گروه انصار، به خدا قسم که ما در جهاد با مشرکان و پیشگامی در پذیرش اسلام دارای موقعیت مقامی والا شده ایم و در این امر، بجز خشنودی خدا و فرمانبرداری از پیامبر و بردباری و خودسازی نفسمان، چیزی نخواسته ایم. پس شایسته نیست که ما، با داشتن آن همه فضایل بر مردم، گردنکشی کنیم و بر آنان منت بگذاریم و آن را وسیله کسب مال و منال دنیای خود سازیم. خداوند ولی نعمت ماست، او در این مورد بر ما منت نهاده است. ای مردم، بدانید که محمّد(ص) از قریش است و افراد قبیله اش به او نزدیک ترند و در به دست گرفتن ریاست و حکومتش از دیگران سزاوارتر؛ و من از خدا می خواهم که هرگز مرا نبیند که امر حکومت با آنان به نزاع برخاسته باشم. پس، شما هم از خدا بترسید و با آنان مخالفت نکنید و در امر حکومت با ایشان به ستیزه بر نخیزید و دشمنی نکنید.

چون بشیر سخن به پایان برد، ابوبکر برخاست و گفت:

این عمر و این هم ابوعبیده؛ هر کدام را که می خواهید انتخاب و با او بیعت کنید.

عمر و ابوعبیده، یک صدا، گفتند: با وجود بد خدا قسم هرگز ماجرات نداشته که در امر خلافت بر تو پیش دستی کنیم^{۹۴} در حالی که

یار غار پیامبرهش »

عبدالرحمن بن عوف هم از جا برخاست و، ضمن سخنانی، گفت: ای گروه انصار، اگر چه شما را مقامی والا و شامخ است، اما در میان شما کسانی مانند ابوبکر و عمر یافت نمی شود.

مُذَرِّبِ ابْنِ الْأَرْقَمِ نِيزِ بَرَخَاسْتِ وَ رَوَى بِهٖ عَبْدِ الرَّحْمَنِ كَرْدَ وَ كَقَّتْ:

ما برتری کسانی که نام بردی منکر نیستیم، به ویژه که در میان ایشان مردی است که اگر برای به دست گرفتن زمام امور حکومت پیشقدم می شد، کسی با او به مخالفت بر نمی خاست ۹۵. [منظور مُذَرِّبِ، علی ابن ابی طالب(ع) بود.]

آن گاه برخی از انصار بانگ برداشتند که: ما فقط با علی بیعت می کنیم. عمر، خود می گوید:

سر و صدا و همه‌مه حاضران از هر طرف برخاست و سخنان نامفهوم از هر گوشه شنیده می شد، تا آنجا که ترسیدم اختلاف، موجب از هم گسیختگی شیرازه کار ما بشود. این بود که به ابوبکر گفتم: دستت را دراز کن تا با تو بیعت کنم ۹۶.

اما پیش از آن که دست عمر در دست ابوبکر قرار بگیرد، بشیرین سعد پیش دستی کرده و دست به دست ابوبکر زد و با او بیعت کرد ۹۷.

حباب بن مُذَرِّبِ، که شاهد ماجرا بود، بر سر بشیر فریاد کشید: ای بشیر، ای نفرین شده خانواده! قطع رجم کردی و از این که پسر عمویت به حکومت برسد حسادت ورزیدی؟ بشیر گفت: نه به خدا قسم، ولی نمی خواستم دست به حق کسانی دراز کرده باشم که خداوند آن را به ایشان روا داشته است.

چون قبیله اوس دیدند که بشیرین سعد چه کرد و قریش چه ادعایی دارد، و از طرفی، قبیله خزرج از به حکومت رسانیدن سعد بن عباده چه منظوری در سر دارد، بعضی از آنان، کسانی دیگر از افراد قبیله خود را که اُسَید بن حُصَیر (یکی از نقبا) نیز در میانشان بود - مورد خطاب قرار دادند و گفتند: به خدا قسم، اگر قبیله خزرج خلافت را به دست بگیرد، برای همیشه این افتخار نصیب آنها خواهد شد و بر شما فخر و مباهات خواهند فروخت و هرگز شما را در حکومتشان شریک نخواهند کرد. پس، برخیزید و با ابوبکر بیعت کنید.

آن گاه همگی برخاستند و با ابوبکر بیعت کردند و با این کار خود، اقدام سعد بن عباده و افراد قبیله خزرج در به دست گرفتن زمام امور حکومت نقش بر آب شد. مردم، از هر سو، برای بیعت با ابوبکر هجوم آوردند و چیزی نمانده بود که در این گیر و دار سعد بن عباده بیمار، در زیر دست و پای آنها، لگد مال شود که یکی از بستگان وی فریاد زد: مردم، مواظب باشید که سعد را لگ نکنید. عمر، در پاسخ او، بانگ زد: بک شیدش که خدایش بکشد! سپس، مردم را عقب زد و خود را بر بالای سر سعد رساند و گفت: می خواستم چنان لگد مالت کنم که عضوی از اندامت سالم نماند! قیس بن سعد، که بر بالای سر پدرش ایستاده بود، برخاست و ریش عمر را به چنگ گرفت و گفت: به خدا قسم اگر تار موپی از سر او کم کنی، با یک دندان سالم بر نمی گردی! ابوبکر نیز به عمر گفت:

آرام باش عمر! در چنین موقعیتی مدارا و نرمی به کار می آید. نه خشونت و تندی. عمر، با شنیدن سخن ابوبکر، پشت به قیس کرد و از او دور شد. اما سعد خطاب به عمر گفت: به خدا سوگند، اگر بیمار نبودم و آن قدر توانایی داشتم که از جای برخیزم، در گذرگاه ها و کوچه های مدینه چنان غرشی از من می شنیدی که خود و یارانت، از ترس، در بیغوله ها پنهان می شدید!

سرشان! آن گاه خطاب به یاران خود گفت: مرا از اینجا ببرید و آنان سعد را به خانه اش بردند.

ابوبکر جوهری در کتاب سقیفه خود آورده است:

عمر، در روز سقیفه بنی ساعده، همان روزی که با ابوبکر بیعت کرد، کمر خود را بسته بود و پیشاپیش ابوبکر می دوید و فریاد می زد: توجه! توجه! مردم با ابوبکر بیعت کردند 98.

به این ترتیب، آن دسته ای که از سقیفه همراه ابوبکر بودند، به هر کس که می رسیدند او را می کشیدند و می آوردند و بیعت می گرفتند.

در تاریخ طبری، در ادامه، آمده است:

افراد قبیله اسلم، در روز سقیفه بنی ساعده، همگی برای خرید خواربار به مدینه آمده بودند. ازدحام ایشان در شهر به حدی بود که عبور و مرور در کوچه های آن به سختی صورت می گرفت.

عمر در این باره چنین گفت: «مَا أَيْقَنْتُ يَالنَّصْرَ حَتَّى جَاءَتْ أَسْلَمُ فَمَلَأَتْ سِيكُ الْمَدِينَةَ.

یعنی: من به پیروزی یقین نداشتم تا قبیله اسلم آمدند و کوچه های مدینه را پر کردند 99.

ط: نقش قبیله اسلم در بیعت با ابوبکر

این داستان را شیخ مفید در کتاب جمل چنین آورده است:

در آن زمان، صحرانشینان عرب برای خرید خوار وبار، به صورت قبیله ای، به شهر می آمدند؛ چون صحرا ناامن بود و اگر تعداد کمی از آنان می آمدند، بارشان را می گرفتند و خودشان را می کشتند. لذا افراد قبیله، همه با هم، برای خرید خواربار حرکت می کردند. مردان قبیله اسلم از صحرا به مدینه آمده بودند تا آذوقه تهیه کنند. در آن زمان که وارد مدینه شدند، بیعت با ابوبکر در سقیفه انجام شده بود. عمر و بقیه به آنان گفتند: بیاید کمک کنید برای خلیفه پیامبر بیعت بگیریم، آن وقت ما هم خوار وبار رایگان به شما می دهیم. آنها خوشحال شدند. اول خودشان ریختند و بیعت کردند، و بعد دار و دسته ابوبکر شدند؛ دامن های عربی خود را به کمر زدند و کوچه های مدینه را پر کردند. به هر جا می رسیدند، در بازار، کوچه، و . . . هرکس را که می دیدند برای بیعت با ابوبکر می آوردند. بدین ترتیب، ابوبکر به کمک قبیله اسلم خلیفه شد ۱۰۰.

ی: دلیل انتخاب ابوبکر به خلافت

یاران ابوبکر دلیل انتخاب ابوبکر را، برای انصار، این چنین بیان کردند:

چون پیامبر از قریش است، جانشین او هم باید از قریش باشد 101 (قانون عرب چنین بود). دلیل دیگر این که ابوبکر صحابی پیامبر و از سابقین در اسلام بوده است 102.

حضرت امیر(ع) در اینجا فرمایشی دارد؛ می فرماید: «إِحْتَجُّوا بِالشَّجَرَةِ وَاصْعَاوُا الثَّمَرَةَ» یعنی به درخت نبوت (که از قریش بوده)

میوه این شجره را، که بنی هاشم هستند، نادیده گرفتند. ارزش درخت خرما یا انگور، به شاخ و برگش نیست، به میوه آن است. و نیز حضرت امیر(ع) درباره این که گفتند ابوبکر صحابی پیامبر است، فرمود: اینها می گویند که ابوبکر باید جانشین پیامبر بشود چون صحابی اوست. اگر خلافت به صحابه بودن است، چگونه است آنجا که صحبت و قرابت با هم جمع شده است نمی شود؟! (یعنی درباره علی بن ابی طالب، که هم صحابی پیامبر بوده و هم پسر عموی آن حضرت). همه می دانیم که علی(ع) کودکی خردسال بود که پیامبر(ص) او را از خانه پدرش ابوطالب به خانه خود آورد. حضرت علی(ع)، خود، در این باره می فرماید: پیامبر غذا را می جوید و نرم می کرد و در دهانم می گذاشت؛ بوی خوش بدنش را به مشامم می رساند؛ در غار حراء آنگاه که اولین وحی بر پیامبر(ص) نازل شد با پیامبر(ص) بودم 104. علی(ع)، تا وقت وفات پیامبر(ص) همیشه و همه جا، با آن حضرت بود. سر پیامبر(ص) بر سینه علی(ع) بود که از دنیا رفت 105. حضرت علی(ع) هم صحابی پیامبر بود و هم از ذوی القربای آن حضرت و همیشه، چون سایه، به دنبال پیامبر بود.

ک: بیعت همگانی

پس از بیعت با ابوبکر در سقیفه، کسانی که با او بیعت کرده بودند وی را، چون دامادی که به حمله می برند، شادی کنان به مسجد پیامبر بردند. چون ابوبکر و پیروانش وارد مسجد شدند کار خلافت تثبیت شد ۱۰۶.

مسجد پیامبر دارالحکومه بود؛ محل بستن عَلم، اعزام لشکر، دیدارهای رسمی پیامبر و رسیدگی به اختلافات مسلمانان بود. در واقع همه کارهای جامعه مسلمانان آن روز در مسجد النبّی انجام می شد. منبر پیامبر نیز حکم رادیو و تلویزیون امروز را داشت. کودتاگران، در آغاز هر انقلاب، کوشش می کنند که رادیو و تلویزیون و دارالحکومه را تصرف کنند. این سه را تصرف کنند دولت را تصرف کرده اند.

در روز سه شنبه، فردای روزی که در سقیفه بنی ساعده با ابوبکر بیعت به عمل آمد، کودتاچیان ابوبکر را آوردند و تا بر منبر رسول خدا(ص) نشست. عمر، پیش از آن که او سخنی بگوید، برخاست و پس از حمد خداوند گفت: که سخن دیروزش انکار وفات رسول خدا(ص) - نه برا اساس کتاب خدا و نه دستوری از پیامبر(ص) بوده است؛ بلکه او چنان می پنداشته که پیامبر شخصاً به تدبیر کارها خواهد پرداخت و حضرتش آخرین کسی است که از جهان می رود! ۱۰۷ و در پایان سخن گفت: خداوند کتاب خود را، که دستمایه هدایت و راهنمایی پیامبرش نیز بوده، در میان شما نهاده است. اگر به آن چنگ بزنید، خداوند شما را هم به همان راه که پیامبرش را هدایت فرمود راهنمایی خواهد کرد. اکنون، خداوند شما را بر زمامداری بهترتتان، که یار و همدم غار رسول خدا(ص) بود، همراهِ و هماهنگ کرده است. پس برخیزید و با او بیعت کنید 108.

بدین ترتیب، عموم مردم، پس از بیعت بعضی از افراد در سقیفه، با ابوبکر بیعت کردند.

در صحیح بخاری آمده است: پس از آن که گروهی در سقیفه بنی ساعده با ابوبکر بیعت کردند، بیعت عمومی با او، بر فراز منبر پیامبر خدا، به عمل آمد ۱۰۹.

انس بن مالک می گوید: من در آن روز به گوش خود شنیدم که عمر، پی درپی به ابوبکر می گفت که بر منبر بالا رود، تا این که

سرانجام ابوبکر بر فراز منبر نشست و حاضران همه با او بیعت کردند.

آن گاه ابوبکر خطبه ای خواند و گفت:

ای مردم، من از شما بهتر نیستم و زمام حکومت بر شما را به دست گرفتم. پس، اگر رفتارم را خوب و کارم را شایسته یافتید مرا یاری دهید و اگر بدی کردم و دچار لغزش و خطا شدم، مرا به راه آورید . . .

اینک برخیزید و نمازتان را بخوانید که خدایتان رحمت کند.۱۱۰.

پس از آن، به امامت او، نماز جماعت گزاردند و سپس به خانه های خویش بازگشتند. (مردم مدینه از روز دوشنبه تا شامگاه روز سه شنبه، از کفن و دفن پیامبر خود بی خبر بودند!) در این مدّت، نخست به سخنرانی های ایراد شده در سقیفه بنی ساعده و بعد بیعت گرفتن برای ابوبکر در کوچه های مدینه و سپس بیعت عمومی با او در مسجد النبی و آن گاه به سخنان عمر بن خطاب و ابوبکر سرگرم بودند، تا که سرانجام ابوبکر به امامت نماز جماعت با ایشان برخاست.

(3)

نظر و داوری صحابه پیامبر(ص) درباره بیعت با ابوبکر 1) فضل بن عباس

بنی هاشم مشغول تجهیز پیکر پیامبر(ص) بودند که خبر بیعت با ابوبکر به آنان رسید. فضل بن عباس از خانه بیرون آمد و گفت: ای گروه قریش، با اغفال و پرده پوشی، خلافت از آن شما نمی شود. سزاوار خلافت ماییم نه شما؛ ما و صاحب ما علی(ع) به خلافت سزاوارتر است از شما.

2) عتبه بن ابی لهب

وی نیز، چون جریان بیعت با ابوبکر را شنید، این اشعار را سرود:

وَأَخِرُ النَّاسِ عَهْدًا يَا نَبِيَّ وَمَنْ	ما كُنْتُ أَحْسَبُ هَذَا الْأَمْرَ مُنْصَرَفًا
جَبْريلُ عَوْنٌ لَهُ فِي الْغُسْلِ وَالْكَفَنِ	عَنْ هَاشِمٍ ثُمَّ مِنْهَا عَنْ أَبِي الْحَسَنِ
مَنْ فِيهِ مَا فِيهِمْ لَا يَمْتَرُونَ بِهِ	عَنْ أَوَّلِ النَّاسِ إِيْمَانًا وَسَائِقَهُ
وَأَيْسَ فِي الْقَوْمِ مَا فِيهِ مِنَ الْحَسَنِ	وَأَعْلَمُ النَّاسِ بِالْقُرْآنِ وَالسُّنَنِ

من هرگز گمان نمی کردم که کار خلافت از خاندان هاشم و ابوالحسن(ع) همان است که پیش از همه ایمان آورد و حُسن قرآن و سنّت پیامبر(ص) داناتر است، و تنها کسی است که تا لحظات آخر عمر پیامبر(ص)، همچنان، ملازم خدمتش بود، تا آنجا که کلّ غیب را مکفّن بر سر او نهاد (ص) . . .

خصوصاً از ابوالحسن [علی علیه السلام] باز گرفته شود. زیرا سابقه او را در اسلام کسی شک ندارد. از همه مردم به علوم

دیگران از کمالات معنوی و مزایای اخلاقی او بی بهره اند. 111.

3) سلمان

ابوبکر جوهری روایت کرده است:

سلمان و زبیر و انصار مایل بودند که با علی(ع) بیعت کنند. پس، چون با ابوبکر بیعت شد، سلمان فارسی گفت: به خیر کمی رسیدید و خلافت را گرفتید، ولی معدن خیر را از دست دادید. مرد سالمند را برگزیدید و خاندان پیامبر خود را رها کردید. اگر خلافت را در خاندان پیامبر می گذاشتید، حتی دو نفر با هم اختلاف پیدا نمی کردند و از میوه این درخت، هر چه بیشتر و گواراتر، سود می بردید. ۱۱۲.

گفتار دیگر سلمان این بود که «کردید و نکردید.» یعنی اگر نمی کردید بهتر بود و کار صحیحی نبود که انجام دادید. اگر مسلمانان با علی(ع) بیعت می کردند، رحمت و برکات الهی، از هر سو، به آنان روی میآورد و سعادت و سیادت همه جانبه را به دست می آوردند. ۱۱۳.

4) ابوذر

در آن هنگام که رسول خدا(ص) از دنیا رفت، ابوذر در مدینه نبود. وقتی رسید که ابوبکر زمام امور را به دست گرفته بود. وی در این باره گفت:

به چیز کمی رسیدید و به همان قناعت کردید و خاندان پیامبر(ص) را از دست دادید. چنانچه این کار را به اهل بیت پیامبرتان می سپردید، حتی دو نفر به زیان شما با شما مخالفت نمی کردند. ۱۱۴.

5) مقداد بن عمرو

راوی می گوید: روزی گذرم به مسجد رسول خدا(ص) افتاد. دیدم مردی بر دو زانو نشسته است و چنان دردمندانه و به حسرت آه می کشد که گویی تمام دنیا مال او بوده و از دست داده است، و در آن حال می گفت: کردار قریش چه شگفت آور است که کار را از دست اهل بیت پیامبرشان دور ساختند، در حالی که اول کسی که ایمان آورد در میان ایشان است. ۱۱۵.

6) نَعْمَانُ بْنُ عَجَلَانَ

نعمان بن عجلان، در جواب ابیات عمر و بن العاص، داستان سقیفه، قصیده ای سروده که چند بیت از آن نقل می شود: ۱۱۶:

وَقُلْتُمْ حَرَامًا تَصُبُّ سَعْدٍ وَ تَصْبُكُم
عَتِيقَ بْنَ عُثْمَانَ حَلَالَ أَبَا بَكْرٍ
وَ كَانَ هَوَانًا فِي عَلِيٍّ وَ آتَهُ
لَا هَلَّ لَهَا يَا عَمْرُو مِنْ حَيْثُ لَا تَدْرِي
وَ صَيَّ النَّبِيُّ الْمُصْطَفَى وَ ابْنُ عَمِّهِ
وَ قَاتِلَ فُرْسَانَ الصَّلَاةِ وَ الْكُفْرِ

فَلَوْلَا اتِّقَاءُ اللَّهِ لَمْ تَذْهَبُوا يَهَا

وَلَكِنَّ هَذَا الْخَيْرَ أَجْمَعُ لِلصَّبْرِ ۱۱۷

شما گفتید که نصب سعد (بن عباده) به خلافت حرام است و نصب ابوبکر صحیح و حلال است. خواسته ما علی(ع) بود. علی سزاوار این کار بود، زیرا وصی پیامبر(ص) و پسر عم او بود؛ هم او که دلاوران گمراهی و کفر را کشته بود. پس، اگر ترس از خدا نبود، هرگز صاحب این امر نمی شدید، لیکن این خیر (= اسلام) با صبر مناسب تر آمد.

7) امّ مسطح بن اثاثه

وی، در کنار قبر پیامبر(ص)، این اشعار را خواند:

قَدْ كَانَ بَعْدَكَ أَنْبَاءٌ وَ هَنْبَةٌ   لَوْ كُنْتَ شَاهِدَهَا لَمْ تَكْثُرِ الْخُطْبُ

إِنَّا فَقَدْنَاكَ فَقَدْنَا الْأَرْضَ وَ أَيْلَهَا   فَأَخْتَلَّ قَوْمُكَ فَاشْهَدَهُمْ وَلَا تَغِيبْ ۱۱۸

پس از تو، ای پیامبر، گفت وگوها و حوادثی مهم روی داد که، اگر تو زنده می بودی، هرگز این همه گرفتاری پیدا نمی شد. همچون زمینی که باران به آن نرسد و طراوت و حیات خود را از دست بدهد، تو از میان ما رفتی و مردم فاسد و تباه شدند. ای پیامبر، ایشان را بنگر و شاهد باش.

8) زنی از بنی نجار

چون کار بیعت با ابوبکر استوار شد، وی، از محل بیت المال، سهمی برای زنان مهاجر و انصار فرستاد. سهم زنی از بنی عدی بن النجار را به زید بن ثابت سپرد که به وی برساند. زید به نزد آن زن آمد و سهم او را تقدیم کرد. زن پرسید: این چیست؟ زید گفت: از سهامی است که ابوبکر برای زنان معین کرده است. وی گفت: می خواهید دین مرا به وسیله رشوه از من بستانید؟ به خدا سوگند، از او چیزی نخواهم پذیرفت. سپس آن سهمیه را به ابوبکر باز گردانید ۱۱۹

9) ابوسفیان

پیامبر(ص)، ابو سفیان را برای انجام کاری به بیرون از مدینه فرستاد بود، لذا به هنگام وفات آن حضرت در مدینه نبود. هنگامی که باز می گشت، در راه، به کسی از مدینه می آمد برخورد. پرسید: آیا محمد مُرد ۱۲۰؟

آن مرد پاسخ داد: آری. پرسید: جانشین او که شد؟ گفت: ابوبکر. ابو سفیان پرسید: «فَمَاذَا فَعَلَ الْمُسْتَضْعَفَانِ عَلِيُّ وَ الْعَبَّاسُ؟» یعنی: پس، علی و عباس، آن دو مستضعف، چه واکنشی از خود نشان دادند؟ آن مرد گفت: خانه نشین هستند. ابوسفیان گفت: به خدا، سوگند، اگر برای ایشان زنده بمانم، پایشان را بر فراز بلندی رسانم «لَا رُقَعَنَّ مِنْ أَعْقَابِهِمَا.» و اضافه کرد: «إِنِّي أَرَى غُبْرَةَ لَا يَطْفِيهَا إِلَّا دَمٌ.» یعنی: من گرد و غباری می بینم که، جز بارش خون، چیزی آن را فرو نماند.

پس چون وارد مدینه شد در کوچه های مدینه می گشت و این اشعار را می خواند:

بَنَى هَاشِمٌ لَا تُطْمِعُوا النَّاسَ فَيْكُمُ   وَلَا سَيِّمَاتِيمُ بَنُ مُرَّةً أَوْ عَدِيَّ

فَمَا الْأَمْرُ إِلَّا فَيْكُمُ وَإِلَيْكُمُ   وَ لَيْسَ لَهَا إِلَّا أَبُو حَسَنِ عَلِيٌّ ۱۲۱

ای بنی هاشم، راه طمع حکومت کردن را بر مردم ببندید، به ویژه بر دو قبیله تیم و عدی (قبیله های ابوبکر و عمر). این حکومت از آن شماسست، از آن شما بوده، باز هم باید به شما باز گردد. کسی لیاقت زمامداری را به جز ابوالحسن علی(ع) ندارد. یعقوبی پس از این دو بیت، دو بیت زیر را هم روایت کرده است:

أَبَا حَسَنِ فَاشْدُدْ يَهَا كَفَّ حَازِمُ   فَإِنَّكَ بِالْأَمْرِ الَّذِي يَرْتَجِي مَلِيُّ

وَإِنَّ أَمْرًا يَرْمِي قُصَى وَرَاءَهُ   عَزِيزُ الْجَمِيِّ وَالنَّاسُ مِنْ غَالِبِ قُصَى ۱۲۲

ای ابوالحسن، با دستی کاردان و نیرومند، حکومت را قبضه کن؛ چه، تو بر آنچه امید می رود نیرومند و توانایی. و البته مردی که قصی ۱۲۳ پشتیان اوست، حق او پامال نشدنی نیست و تنها (آخلاف) قُصَى، مردمی از نسل غالب اند.

به روایت طبری، ابو سفیان پیش آمد در حالی که می گفت ۱۲۴: . . . ای فرزندان عبد مناف، ابوبکر را به کارهای شما چه کار؟! علی و عباس، آن دو ستمدیده و خوار گشته، کجایند؟ سپس، به نزد حضرت علی(ع) آمد ۱۲۵ و گفت: ای ابوالحسن، دستت را به گشا تا با تو بیعت کنم. علی(ع) خودداری نمود و قبول نکرد و فرمود: اگر چهل نفر مردان با عزم [یعنی کسانی که ایمان به وصایت او داشته باشند] داشتیم، مقابله می کردم، ولی یاور ندارم ۱۲۶ .

10) خالد بن سعید (از بنی امیه)

خالد بن سعید بن عاص از آنان بود که در مسلمان شدن پیشی گرفته بود. از گروه مهاجران به حبشه بود. پس از آن که اسلام قوت گرفت ۱۲۷،

پیامبر(ص) او را، با دو برادرش (آبان و عمرو)، مأمور وصول زکات قبیله مَدَحَج فرمود. پس از آن، مأمور آن حضرت(ص) در صنعا یمن شدند. آنها در زمان وفات پیامبر(ص) در مدینه نبودند. بعد از آن که به مدینه بازگشتند به ابوبکر گفتند: ما فرزندان اُحِيحَه، پس از رسول خدا(ص)، کارگزار دیگران نخواهیم شد و خالد به نزد امیرالمومنین(ع) آمد ۱۲۸ و گفت: یا علی(ع) دستت را دراز کن تا با تو بیعت کنم که، به خدا قسم، در میان مردم سزاوارتر از تو به مقام محمد(ص) نیست ۱۲۹.

هنگامی که بنی هاشم با ابوبکر بیعت کردند، خالد نیز با ابوبکر بیعت کرد ۱۳۰.

11) عمر بن الخطاب

عمر، در سال آخر زندگی، به هنگامی که در حج بود، شنید که عمار گفته است: «بیعت ابوبکر لغزشی بود که در آخر پایدار شد. اگر

عمر از دنیا برود، ما با علی(ع) بیعت خواهیم کرد. « این گفتار به عمر رسید پریشان شد ۱۳۱ و گفت: «آنگاه که به مدینه برسیم. . .» و وقتی به مدینه رسید، همان جمعه اول، در مسجد پیامبر(ص) بر بالای منبر رفت و گفت: بیعت با ابوبکر لغزش و اشتباهی بود، که انجام گرفت و گذشت، آری، چنین بود، ولی خداوند مردم را از شر آن لغزش حفظ فرمود ۱۳۲.

12) معاویه

معاویه، در نامه ای به محمد بن ابوبکر، چنین نوشت:

ما و پدرت (ابوبکر)، فضل و برتری فرزند ابوطالب را می دانستیم و حق او را بر خود لازم می شمردیم، پس، چون خداوند برای پیامبرش، که درود خداد بر او باد آنچه را که نزد خود بود اختیار کرد و وعده ای را که به وی داده بود وفا کرد و دعوتش را آشکار نمود و حجّتش را روشن ساخت: روح او را به سوی خود برد، پدر تو و فاروقش عمر، اولین کسانی بودند که حقّ علی را غصب کردند و با وی مخالفت نمودند. این دو، دست اتفاق به یکدیگر دادند؛ سپس علی را به بیعت خود خواندند. چون علی خودداری کرد و استتکاف ورزید، تصمیم هایی ناروا گرفتند (می خواستند علی را بکشند) و اندیشه هایی خطرناک درباره او نمودند تا در نتیجه علی با آنان بیعت کرد و تسلیمشان گردید ۱۳۳

13) سعد بن عبّاده

سعد را، پس از ماجرای سقیفه، چند روزی به حال خود گذاشتند و سپس در پی او فرستادند که بیا و بیعت کن، که همه مردم و بستگان با ابوبکر بیعت کرده اند. سعد پاسخ داد:

به خدا قسم، تا تمام تیره‌های ترکشم را به سوی شما پرتاب نکنم و سینان نیزه ام را با خون شما رنگین نسازم، با شما بیعت نخواهم کرد. چه تصور کرده اید؟ تا زمانی که دستم قبضه شمشیر را در اختیار دارد، آن را بر فرق شما می کویم و به یاری خانواده و هوادارانم، تا آنجا که در توان داشته باشم، با شما می جنگم و دست بیعت در دست شما نمی گذارم. به خدا قسم، اگر همه جنّ و انس در حکومت و زمامداری شما همداستان شوند، من سر فرود نمی آورم و شما را به رسمیت نمی شناسم و بیعت نمی کنم تا هنگامی که در دادگاه عدل الهی به حسابم رسیدگی شود.

چون سخنان سعد به گوش ابوبکر رسید، عمر به او گفت: سعد را رها مکن تا با تو بیعت کند. اما بشیر بن سعد گفت: او لج کرده است و با شما بیعت نمی کند، اگر چه جانش را بر سر این کار بگذارد. کشتن او به این سادگی نیست؛ چه، او وقتی کشته می شود که تمامی خانواده و فرزندان و گروهی از بستگانش با او کشته شوند 134. او را به حال خودش بگذارید که رها کردنش شما را زبانی نمی رساند، زیرا که او یک تن بیش نیست که بیعت نمی کند.

آنها راهنمایی بیشتر را پذیرفتند و دست از سعد برداشتند و او را به حال خود گذاشتند. سعد در هیچ یک از اجتماعاتشان شرکت نمی کرد و در نماز جمعه و جماعت ایشان حاضر نمی شد و در ادای مناسک حج به همراهی آنها و در کنارشان دیده نمی شد! این حال، همچنان ادامه داشت تا که زمان ابوبکر به سر آمد و نوبت خلافت به عمر رسید ۱۳۵.

نحوه برخورد دستگاه خلافت با مخالفان خارج از مدینه کشتن مالک بن نویره

مالک بن نویره صحابی پیامبر و عامل و کارگزار آن حضرت بود. ومردی شجاع و شاعر رئیس بخشی از قبیله بنی تمیم بود؛ مالک صدقاتی را که جمع کرده بود ۱۳۶، پس از وفات پیامبر(ص)، به مدینه فرستاد و به صاحبان آنها باز گرداند و این شعر را خواند:

قُلْتُ خُذُوا أَمْوَالَكُمْ غَيْرِ خَائِفٍ وَلَا نَاطِرٍ فَيَ مَا يَجِيءُ مِنْ الْعَدِ

قَانَ قَامَ بِالَّذِينَ أَلْمَحَقَّقِ قَائِمٌ أَطَعْنَا وَقُلْنَا الدِّينُ دِينُ مُحَمَّدٍ ۱۳۷

گفتم، بدون ترس و نگرانی از حوادث آینده، اموالتان را بگیرید؛ چنانچه برای دین به پا ایستاده کسی قیام کند، از وی اطاعت نموده، می گوئیم دین، دین محمد(ص) است ۱۳۸.

همه مورخان، طبری، ابن اثیر، ابن کثیر، یعقوبی، همه به این داستان اشاره کرده اند که: ابوبکر، خالد بن ولید را با لشکری به طرف قبایلی فرستاد که پس از رحلت پیامبر(ص) با وی بیعت نکرده بودند یا زکات به گماشتگان او نمی دادند تا آنها را مجبور به پرداخت زکات کنند. عمر به ابوبکر گفت: اکنون در این کار اندکی صبر کن. ابوبکر گفت: «نه، به خدا قسم، اگر یک مهار شتر را که به پیامبر می دادند به من ندهند. من با آنها می جنگم.» و خالد بن ولید را با لشکری به جنگ آنان فرستاد. سرزمینی که مالک بن نویره در آن بود «بُطاح» می گفتند: ابو قتاده صحابی روایت می کند:

به آن سرزمین شبیخون زدند (در صورتی که پیامبر هرگز شبیخون نمی زد). چون لشکریان، شبانه، آنها را احاطه کردند، قبیله مالک به وحشت افتادند. سلاح جنگ بر تن کردند و آمدند برای مقابله. ابو قتاده می گوید: به آنها گفتیم که ما مسلمانیم. آنها در جواب گفتند: ما هم مسلمانیم. فرمانده لشکر به آنها گفت: پس چرا سلاح برداشته اید؟ گفتند: چرا شما سلاح برداشته اید؟ ابو قتاده می گوید: ما گفتیم اگر شما راست می گوئید، سلاح خود را بر زمین بگذارید. آنها سلاح را به زمین گذاشتند. سپس ما نماز خواندیم و آنها هم با ما نماز خواندند ۱۳۹.

در روایت دیگر آمده است:

همین که اسلحه را بر زمین گذاشتند، دست مردان آنها را بستند و آنها را مانند اسیر.

به نزد خالد بردند. همسر مالک همراه او بود. در آنجا ابو قتاده ۱۴۰ و عبدالله بن عمر نزد خالد شهادت دادند که اینها مسلمان هستند و ما دیدیم که نماز خواندند. تمام مورخان نوشته اند که همسر مالک، که همراهش بود، بسیار زیبا بود. خالد به ضرار بن أزور، رو کرد و گفت: گردن مالک را بزن! مالک، با اشاره به همسرش، گفت: این زن من را به کشتن داد. خالد گفت: خدا تو را کشت، چون از اسلام بازگشتی. مالک گفت: من مسلمانم و پای پند اسلام. خالد به ضرار گفت: گردنش را بزن. او نیز گردن مالک را زد. سایر

مسلمانان را هم کشتند ۱۴۱ و خالد، همان شب، با همسر مالک هم بستر شد ۱۴۲

ابو قتاده از آنجا به مدینه بازگشت و گزارش حادثه را به ابوبکر داد و سوگند یاد کرد که دیگر زیر لوای خالد به جهاد نرود، زیرا او مالک را، که مسلمان بود، کشته است. عمر به ابوبکر گفت: خالد زنا کرده است و باید سنگسار شود^{۱۴۳}. ابوبکر گفت: من او را سنگسار نخواهم کرد، زیرا او اجتهاد کرده، هر چند که در اجتهاد خطا کرده است. ۱۴۴ عمر گفت: او قاتل است و یک مسلمان را کشته است، باید او را قصاص کنی. ابوبکر گفت: من هرگز او را نخواهم کشت؛ او در اجتهادش به خطا رفته است. عمر گفت: لاف او را از کار برکنار کن (تا سرلشکر نباشد). ابوبکر گفت: من هرگز شمشیری را که خدا برای آنها از نیام کشیده در نیام نخواهم کرد. لقب «سیف الله» برای خالد از اینجا پیدا شد^{۱۴۵} بعد که خالد به مدینه آمد، باز هم عمر نسبت به او، در مسجد مدینه، شدت عمل نشان داد. خالد به نزد ابوبکر رفت و او عذر خواهی خالد را پذیرفت و خالد بازگشت و به عمر پرخاش کرد^{۱۴۶}.

این بود نمونه ای از روش دار و دسته خلافت با مخالفان بیعت در خارج از مدینه.

نمونه ای دیگر

عامل ابوبکر در یمن، زیاد بن لَبید، زکات را جمع کرده بود. و از شترداران، شتر زکات می گرفتند. در بین این صدقات یک بچه شتر بود. مالک بچه شتر، که نوجوانی بود، به عامل ابوبکر گفت: من به این بچه شتر علاقه دارم؛ آن را از من مگیرید؛ در عوض آن، یک شتر می دهم. عامل ابوبکر گفت: خیر، این جزو صدقات رفته است و نمی شود آن را باز گرفت. نوجوان به رئیس قبیله، حارثه بن سراقه، شکایت کرد. حارثه به عامل ابوبکر گفت: این نوجوان، بچه شترش را دوست می دارد؛ به جای آن، یک شتر بگیر، گفت: خیر. در اینجا گفت و گو بالا گرفت و منجر به درگیری شد. اهل شهر «دبا»^{۱۴۷} نیز، چون از این واقعه با خبر شدند، عامل ابوبکر را از شهر بیرون کردند^{۱۴۸}.

زیاد بن لَبید، به کمک عشایر دیگر، شهر دَبا را محاصره کرد. اینها و آن مخالف اولی، به اتفاق، با لشکر عامل جنگیدند، ولی هر دو مغلوب شدند. اهل دَبا حِصن و حصار داشتند؛ به داخل حصارشان پناه بردند، ولی باز شکست خوردند. سرانجام، به عامل ابوبکر گفتند: ما زکات می دهیم و تسلیم می شویم. عامل گفت: به شرطی از شما می گذرم که اقرار کنید که ما بر حق هستیم و شما بر باطل، و کشته ما در بهشت است و کشته شما در جهنم و هر حکمی که درباره شما صادر کنیم بپذیرید. آنها هم ناگزیر پذیرفتند. پس، به آنان فرمان داد از شهرشان، بدون سلاح، خارج شوند. آنان نیز خارج شدند. آن گاه لشکریان وارد شهر شدند؛ بزرگان آنها را یک یک گردن زدند و زنان و کودکانش را به اسارت بردند و اموالشان را به غنیمت گرفتند و برای ابوبکر به مدینه فرستادند سپس، از آنجا، به قبیله «کنده» حمله کردند. اشراف قبیله را سر بُریدند و باقی را به مدینه فرستادند. ابوبکر می خواست مردانشان را گردن بزند و زنانشان را به عنوان برده بگیرد، عمر نگذاشت. این اسیران تا زمان عمر، به اسارت، ماندند؛ عمر آنها را آزاد کرد و به قبیله شان باز گردانید^{۱۴۹}.

دستگاه خلافت، درباره مخالفان خود، فرقی بین مسلمان و مُرتد نمی گذاشت و با همه به یک روش عمل می کرد، همان روش اعراب جاهلی. در جاهلیت، وقتی نبرد می کردند و غالب می شدند، مردان را به غلامی و زنان را به کنیزی می گرفتند و اموال را به غارت می بردند. باری، حکومت، همه این افراد را، مرتد نامید، و در کتابهای تاریخ هم، تا به امروز، از آنان به عنوان مرتد نام می

(5)

نحوه برخورد دستگاه خلافت با مخالفان داخل مدینه

الف) کشتن سعد بن عباده

عمر پس از اینکه به خلافت رسید، روزی سعد بن عباده را در یکی از کوچه های مدینه دید؛ رو به او کرد و گفت: هان ای سعد! سعد هم بلافاصله پاسخ داد: هان ای عمر! خلیفه پرسید: تو نبودی که چنین می گفتی؟ سعد گفت: آری، من گفتم و حالا این حکومت به تو رسید. به خدا قسم که رفیقت را بیشتر از تو دوست می داشتم. به خدا که از همسایگی تو بیزارم. عمر گفت: هر کس که از همسایه اش خوشش نیاید، جا عوض می کند! سعد گفت: از این امر غافل نیستم؛ به همسایگی کسی می روم که از تو بهتر باشد.

دیری نگذشت که سعد، در همان اوایل خلافت عمر، راهی دیار شام شد که قبایل یمانی ها در آنجا بودند ۱۵۱.

بلاذری در کتاب انساب الاشراف خود می نویسد:

سعد بن عباده با ابوبکر بیعت نکرد و به شام رفت. عمر مردی را در پی سعد به شام فرستاد و به او گفت: سعد را به بیعت وادار کن و هر ترفند و حيله ای که می توانی به کار گیر، اما اگر کارگر نیفتاد و سعد زیر بار بیعت نرفت، با یاری خدا او را بکش! آن مرد رو به شام نهاد و سعد را در حوارین ۱۵۲ دبدار کرد و بی درنگ، موضوع بیعت را مطرح نمود و از او خواست که بیعت کند. سعد در پاسخ فرستاده عمر گفت: با مردی از قریش بیعت نمی کنم. فرستاده، او را به مرگ تهدید کرد و گفت: اگر بیعت نکنی تو را میکشیم.

سعد جواب داد: حتی اگر قصد جانم را بکنی! فرستاده، چون پافشاری او را دید گفت: مگر تو از هماهنگی با این امت بیرونی؟ سعد گفت:

در موضوع بیعت آری؛ حساب من از دیگران جداست! فرستاده عمر، با شنیدن پاسخ قطعی سعد، تیری به قلب سعد زد که رگ حیاتش را از هم گسیخت ۱۵۳.

در کتاب تبصره العوام آمده است: آنها محمد بن مسلمه انصاری را به این کار مأمور کرده بودند. محمد نیز به شام رفت و سعد بن عباده را با تیری از پای درآورد.

نیز گفته اند که خالد بن ولید، در همان هنگام، در شام بود و محمد بن مسلمه را، در کشتن سعد، یاری داد ۱۵۴.

مسعودی در مروج الذهب می گوید:

سعد بن عبادہ بیعت نکرد. از مدینه بیرون شد و رو به شام نهاد و در آنجا، به سال پانزدهم هجری، کشته شد ۱۵۵.

همچنین ابن عبد ربه می گوید: سعد بن عبادہ را، در حالی یافتند که تیری در قلبش نشسته و از دنیا رفته بود. و شایع کردند که سعد ایستاده بول کرد، جنیان دو تیر به قلبش زدند و این شعر را خواندند:

قَدْ قَتَلْنَا سَيِّدَ الْخَزْرَجِ سَعْدَ بْنَ عَبَادَةَ وَ رَمَيْنَاهُ بِسَهْمَيْنِ فَلَمْ نُخْطِئِ ۚ فُوَادَةَ ۱۵۶

سید خزرج، سعد بن عبادہ، را کشتیم؛ دو تیر به او زدیم که قلبش نشست. و یکی از انصار، در پاسخ این یاوه گویی، دو بیت زیر را سرود:

يُقُولُونَ سَعْدًا شَقَّتِ الْجَنُّ بَطْنَهُ ۚ أَلَا رَبِّمَا حَقَّقْتَ فِعْلَكَ بِالْعَدْرِ

وَ مَا ذَنْبُ سَعْدٍ أَنَّهُ بِالَ قَائِمًا ۚ وَلَكِنَّ سَعْدًا لَمْ يَبَايِعْ أَبَا بَكْرٍ ۱۵۷

می گویند که جنیان شکم سعد را پاره کردند. آگاه باش که، چه بسا، کار خود را با نیرنگ انجام داده باشی. گناه سعد این نبود که ایستاده بول کرد؛ گناهش این بود که با ابوبکر بیعت نکرد.

به این ترتیب، دفتر زندگی سعد بن عبادہ بسته شد. ولی، از آنجا که کشته شدن چنین شخصیت یکدنده و مخالف بی باکی از سوی حکومت و زمامداران وقت سؤال برانگیز و از حوادثی بود که مورخان نوشتن و بازگویی ماجرای آن را خوش نداشته اند، جمعی از آنان از کنار این حادثه بزرگ با بی اعتنایی گذشته اند و آن را نادیده گرفته اند ۱۵۸. گروهی نیز - چنان که گذشت، چگونگی کشته شدن او را با اموری خرافی درهم آمیخته اند و آن را به جنیان نسبت داده اند ۱۵۹. اما این مورخان، با طرح چنین مسأله ای خرافی، نگفته اند که علت کینه شدید و دشمنی جنیان با سعد چه بوده است و چرا در میان آن همه اصحاب، از مهاجر و انصار، تیرهای جانکاه آنان تنها قلب سعد را نشانه گرفته است!

تطمیع عباس، عموی پیامبر (ص)

ابوبکر شوراوی متشکل از عمر بن الخطاب و ابوعبیده بن جراح و مغیره بن شعبه تشکیل داد تا تصمیم بگیرند که با کسانی که بیعت نکرده اند چه بکنند. شورا نظر داد که: بهترین راه این است که عباس را ببینیم و سهمی برای او و فرزندان او از حکومت قرار دهیم؛ بدین ترتیب، علی شکست می خورد و گرایش عباس ۱۶۰ به شما، حجتی به زیان علی در دست شما خواهد بود ۱۶۱

ابوبکر، به اتفاق اعضای شورای مذکور، شبانه، به خانه عباس رفتند ۱۶۲. ابوبکر، حمد و ثنای خدا را به جای آورد و گفت:

خدا پیامبر را فرستاد که نبی و ولی مؤمنان بود، و در میانشان بود تا که خدا آخرت را را برای او پسندید؛ او هم، پس از خود، کسی را تعیین نکرد کارها را به خود مردم واگذار کرد. آنها هم مرا برگزیدند؛ و من از کسی جز خدا نمی ترسم که سستی در کار داشته باشم ۱۶۳. آنها که با من بیعت نکرده اند با عموم مسلمانان مخالفت می کنند و به شما پناه می بردند. شما، یا با همه مردم همراه شوید و بیعت کنید، یا اگر همراه نمی شوید کاری کنید که آنها با ما نچنگند.

[این سخن ابوبکر، خود دلیل آن است که همه اصحاب پیامبر بیعت نکرده بودند.] می خواهیم از کار حکومت، سهمی هم به شما بدهیم که بعد از شما برای بازماندگان نیز باشد، زیرا تو عمومی پیامبر(ص) هستی. مردم، گر چه، منزلت شما را دیدند - که عمومی پیامبری - و منزلت علی را هم دیدند، ولی این امر را از شما گردانند. [شما را نخواستند.] با این حال، ما به شما نصیب می دهیم. بنی هاشم! آرام باشید، که رسول خدا (ص) از ما و شماست. [ما از قریشیم و رسول خدا(ص) هم از قریش است.]

سپس عمر، با لحنی تهدید آمیز چنین گفت: ما بدین خاطر به نزد شما نیامدیم که نیازمند شما بودیم؛ آمدیم چون خوش نداشتیم، در کاری که مسلمانان بر آن اتفاق کرده اند، طعن و مخالفتی از طرف شما بشود و در نتیجه زبان و گرفتاری به شما و آنان برسد. پس مواظب رفتار خود باشید.

آن گاه، عباس حمد و ثنای خدا را به جای آورد و گفت:

چنان که گفتم، خداوند، محمد(ص) را برانگیخت تا پیامبر باشد و برای مؤمنان یار و یاور. و خداوند، به برکت وجود پیامبر(ص)، بر این امت منت گذارد تا آن که وی را به نزد خود خواند و برای او آنچه در نزد خویش داشت برگزید؛ و کار مسلمانان را به خودشان واگذاشت تا حق را بیابند و برای خود برگزینند، نه آن که، با گمراهی ناشی از هوای نفس، از حق جدا شوند و به جانب دیگر روند ۱۶۴.

اگر تو این امر (حکومت) را به نام پیامبر(ص) گرفته ای، پس در واقع حق ما را گرفته ای - زیرا که خویشاوند پیامبریم و نسبت به او اولی از تویم - و اگر آن را به این سبب گرفته ای که از جمله مؤمنان به پیامبری، ما هم از جمله مؤمنان بودیم. با این حال، در کاری که تو در آن پیشقدم شدی، ما قدم نگذاریم و در آن مداخله نکردیم و پیوسته به کار تو معترضیم. و اگر به واسطه بیعت مؤمنان حکومت برای تو واجب شده و سزاوار آن گردیده ای، از آنجا که ما هم از مؤمنانیم و بدین کار رضایت نداده ایم و از آن کراهت داریم، این حق برای تو واجب و ثابت نشده است.

این دو سخن تو، چه قدر از هم دورند: از یک طرف می گویی که مردم با شما مخالفت کرده اند و در امر حکومت بر شما طعن زده اند و از طرف دیگر می گویی که مردم تو را برای حکومت انتخاب کرده اند. و چه دور است این نامی که به خودت داده ای خلیفه رسول الله! [یعنی کسی که پیامبر او را به عنوان جانشین خود معین کرده است] از این مطلب که می گویی پیامبر کار مردم را به خودشان واگذار کرد تا هر که را که می خواهند برگزینند و آنها هم تو را برگزیده اند. [چون، به این ترتیب، تو خلیفه پیامبر؛ منتخب مردمی نه منتخب پیامبر(ص)].

اما درباره این که گفتی (اگر با تو بیعت کنم) سهمی به من وامی گذاری: اگر آنچه را که می دهی مال مؤمنان است و حق ایشان است، تو چنین حقی نداری.

زیرا که تو نمی توانی حق دیگران را، از پیش خود، بذل و بخشش کنی و اگر حق ماست، باید تمام آن را بدهی ۱۶۵، جزئی از حق خود را نمی خواهیم که بخشی را بدهی و بخشی را ندهی. و اما این که گفتی پیامبر از ما و شماست؛ همانا پیامبر(ص) از درختی است که ما شاخه های آن هستیم و شما همسایه آن هستید ۱۶۶.

و اما سخن تو ای عمر، که گفتی از مخالفت مردم با ما می ترسی؛ پس، این (مخالفت) امری است که اول بار از جانب شما نسبت

به ما سر زده است.

پس از این سخنان، ایشان برخاستند و از منزل عباس بیرون رفتند ۱۶۷.

برخورد با متحصّنان

1. تحصّن در خانه حضرت زهرا(س) و برخورد دستگاہ خلافت با ایشان

عمر بن الخطّاب می گوید:

پس از این که خداوند پیامبرش را به سوی خود فرا خواند، از گزارش هایی که به ما رسید یکی این بود که علی و زبیر و همراهانشان از ما بریده اند و، در مقام مخالفت با ما، در خانه فاطمه گرد آمده اند ۱۶۸.

مورّخان، در شمار کسانی که از بیعت با ابوبکر سرباز زدند و همراه با علی(ع) و زبیر در خانه حضرت فاطمه(س) بست نشستند، اشخاص زیر را نام برده اند:

عبّاس بن عبدالمطلب، عتبّه بن آبی لهب، سلمان فارسی، ابوذرّ غفاری، عمّار بن یاسر، مقداد بن أسود، براء بن عازب، اُبی بن کعب، سعد بن اُبی وقاص، طلحه بن عبیدالله و گروهی از بنی هاشم و مهاجران و انصار ۱۶۹.

موضوع خودداری علی(ع) و همراهان وی بیعت با ابوبکر و بست نشستن آنان در خانه فاطمه(س)، در کتاب های سیره، تاریخ، صحاح و مسانید، ادب، کلام و شرح رجال و معاریف، به حد تواتر روایت شده است و تردیدی در صحت آن نیست. ولی چون نویسندگان کتابهای مزبور خوش نداشتند از اتفاقاتی که بین متحصّنان و حزب پیروز رخ داده است پرده بردارند، به جز آن مقدار که ناخودآگاه از قلمشان تراوش کرده است، چیزی به دست نده اند.

اکنون، نمونه ای از همین مقدار را که سخن بلاذری درباره این رویداد مهم تاریخی است می آوریم.

هنگامی که علی زیر بار بیعت با ابوبکر رفت، ابوبکر به عمر بن خطاب فرمان داد که او (علی) را گر چه به زور، در محضر وی حاضر کند! عمر فرمان برد و در نتیجه بین او و علی(ع) سخنانی رد و بدل شد تا این که علی به او گفت: شتر خلافت را خوب بدوش که نیم آن سهم تو خواهد بود! به خدای سوگند، جوش و خروشی که امروز برای حکومت ابوبکر می زنی، فقط برای آن است که فردا تو را بر دیگران مقدم دارد و خلافت را به تو بسپارد ۱۷۰.

2 - حمله به خانه فاطمه زهرا(س)

مورّخان نام کسانی را که، بنا به فرمان ابوبکر به خانه فاطمه(س) حمله کردند، چنین آورده اند:

عمر بن خطّاب، خالد بن ولید، عبدالرحمن بن عوف، ثابت بن قیس ابن شمّاس، زیاد بن لبید، محمد بن مسلمّه، زید بن ثابت، سلّمه بن سلامه ابن وقش، سلّمه بن أسلم، اُسَید بن حُصَیر ۱۷۱، . . .

چگونگی حمله و ورود این اشخاص را به خانه فاطمه زهرا(س) و برخورد آنان با متحصّنان در آنجا چنین آورده اند:

گروهی از مهاجران، از جمله علی بن ابی طالب(ع) و زبیر، که از بیعت با ابوبکر سر باز زده بودند، مسلح و خشمگین در خانه فاطمه(س) بودند^{۱۷۲}. به ابوبکر و عمر گزارش دادند که جمعی از مهاجران و انصار در خانه فاطمه، دختر پیامبر خدا(ص)، پیرامون علی بن ابی طالب(ع) گرد آمده اند و قصد دارند که، برای خلافت، با او بیعت کنند^{۱۷۳}. ابوبکر به عمر دستور داد که به خانه فاطمه رود^{۱۷۴} و آنان را از آنجا بیرون کند و اجتماعشان را پراکنده سازد و اگر مقاومت کردند با آنها بجنگد.

عمر، در اجرای فرمان ابوبکر، رو به خانه فاطمه(س) نهاد، در حالی که شعله ای از آتش در دست گرفته بود و تصمیم داشت که، با آن، خانه را به آتش بکشد. چون فاطمه(س) به پشت در آمد، روی به عمر کرد و گفت: ای پسر خطاب! آمده ای خانه ما را آتش بزنی؟ عمر پاسخ داد: آری، مگر این که با اَمّت همراه شوید [و با ابوبکر بیعت کنید]. [۱۷۵]

بلادری در این باره چنین آورده است:

ابوبکر، برای بیعت گرفتن از علی(ع) در پی او فرستاد، ولی او بیعت نکرد.

آن گاه عمر، با شعله آتش، به سوی خانه وی رهسپار گشت. در آستانه در، فاطمه(س) با او رو به رو شد و گفت: ای پسر خطاب! آمده ای تا در خانه مرا آتش بزنی؟ عمر پاسخ داد: آری. . . این کار، دینی را که پدرت آورده تقویت می کند^{۱۷۶}

در کُنز العُمّال نیز چنین آمده است: عمر به حضرت زهرا(س) گفت: هیچ کس نزد پدرت محبوب تر از تو نبود، و لکن این مرا منع نمی کند، چنان که این گروه نزد تو جمع شوند، که فرمان دهم خانه را بر تو آتش زنند^{۱۷۷}.

در کتاب الامامه و السیاسه آمده است:

عمر آمد و علی(ع) و دیگر کسانی را که در خانه وی بودند صدا کرد که بیرون بیایند، ولی قبول نکردند. عمر گفت: قسم به خدایی که جانم در دست اوست، بیرون می آئید یا خانه را با هر که در آن هست آتش می زنم. به عمر گفتند: فاطمه(س) در خانه است. گفت: باشد، خانه را آتش می زنم^{۱۷۸}.

حافظ ابراهیم، شاعر مصری، با توجه به این رویداد، چنین سروده است:

وَقَوْلُهُ لِعَلِيٍّ قَالَهَا عُمَرُ
أَكْرَمُ يَسَامِعِهَا أَعْظَمُ يَمْلُقِيهَا

حَرَقْتُ دَارَكَ لَا أَبْقَى عَلَيْكَ يَهَا
إِنْ لَمْ تُبَايِعْ وَبِنْتُ الْمُصْطَفَى فِيهَا

مَا كَانَ غَيْرُ أَبِي حَفْصٍ يَفُوهُ يَهَا
أَمَامَ فَارِسِ عَدْنَانَ وَ حَامِيهَا¹⁷⁹

عمر سخنی به علی گفت که گوینده و شنونده آن، هر دو، بزرگوار و در خور تکریم اند. عمر گفت: اگر بیعت نکنی خانه را بر سرت آتش می زنم و یک تن را زنده نمی گذارم، با این که دختر مصطفی در آنجاست.

این سخن، در برابر پیشوای رزمندگان عدنان [یعنی قهرمان بزرگ قریش] و سرآمد آنان (علی بن ابی طالب)، از دهان کسی به جزء عُمَر نمی توانست بیرون آید.

یعقوبی، در تاریخ خود، آورده است:

آنها، به همراه گروهی، به خانه علی حمله بردند. . . در این گیر و دار، شمشیر علی شکست 180 و مهاجمان جرأت و جسارت ورود به خانه علی را پیدا کردند و وارد آنجا شدند 181.

طبری نیز، در تاریخ خود می نویسد:

عمر به خانه علی رو آورد، در حالی که طلحه و زبیر و گروهی از مهاجران در آنجا متحصن بودند. زبیر (پسر عمه علی)، با شمشیر کشیده، به مقابله او شتافت، ولی پایش لغزید و شمشیر از دستش بر زمین افتاد. پس مهاجمان حمله بردند و او را دستگیر کردند ۱۸۲.

پس این شبیه که امروزه مطرح می کنند که خانه های زمان پیامبر در نداشته است که عمر در خانه حضرت زهرا(س) را آتش بزند صحیح نیست. با توجه به آنچه از کتاب های معتبر مکتب خلفا نقل شد و بنا به اعتراف خود خلفا، از جمله عمر و ابوبکر، آنها در خانه حضرت زهرا(س) را آتش زدند و به زور وارد آن شدند. به دو دلیل ما در این جا اشاره می کنیم:

1) ابوبکر در بستر مرگ گفت:

أَمَا أَنِّي لَا أَسَى عَلَى شَيْءٍ مِنْ الدُّنْيَا إِلَّا عَلَى ثَلَاثٍ فَعَلْتُهُنَّ وَوَدِدْتُ أَنِّي تَرَكَتُهُنَّ. . . ۱۸۳ . .

فَأَمَّا الثَّلَاثُ اللَّاتِي وَوَدِدْتُ أَنِّي تَرَكَتُهُنَّ فَوَدِدْتُ أَنِّي لَمْ أَكْشِفْ بَيْتَ فَاطِمَةَ عَن شَيْءٍ وَ إِن كَانُوا قَدْ عَلَّقُوهُ عَلَى الْحَرْبِ ۱۸۴ . .

من بر هیچ چیز دنیا متأثر و اندوهناک نیستم مگر به سه کار که کرده ام و ای کاش که آن کارها را نکرده بودم. . . ای کاش هرگز در خانه فاطمه را نگشوده بودم، گر چه برای جنگ و ستیز با من آن را بسته بودند.

یعقوبی سخن ابوبکر را در این باره، در تاریخ خود، چنین آورده است:

ای کاش من [در] خانه فاطمه، دختر پیامبر را نگشوده بودم و مردان را به خانه او نریخته بودم، گر چه در آن خانه به منظور جنگ با من بسته شده بود ۱۸۵.

2) دلیل دوم، سخن عمر بن خطاب به امیر المؤمنین علی(ع) است،

در كِتَابِ الْعُمَالِ آمده است: « . . . أَنْ أَمَرْتُهُمْ أَنْ يَحْرِقُوا عَلَيْكَ الْبَابَ. »

یعنی دستورشان می دادم در خانه ات را آتش بزنند. این عبارت برای اثبات مدعا کافی است.

داستان سوزاندن در خانه حضرت زهرا(س) به قدری مشهور بوده است که، پس از گذشت سال ها از این ماجرا، وقتی عبدالله بن زبیر در مکه بر بنی هاشم سخت گرفت تا به حکومت و فرمانروایی وی گردن نهند، چون ایشان زیر بار نرفتند و با او بیعت نکردند، دستور داد تا که آنان را در دره کوهی حبس کردند و هیزم فراوانی در برابر دره روی هم نباشند تا همه آنان را به آتش بسوزانند. عروه، برادر عبدالله بن زبیر، در توجیه عمل برادرش، به کار عمر، در آتش کشیدن خانه فاطمه(س) در داستان بیعت ابوبکر، استناد

کرد و گفت: برادرم این کار را کرد فقط برای جلوگیری از اختلاف مسلمانان و نابودی وحدت کلمه آنان، و می خواست که همه، با گردن نهادن به طاعتِ وی، به کلمه ای واحد بدل شوند؛ همچنان که پیش از او نیز عمر بن الخطاب همین کار را با بنی هاشم کرد، هنگامی که از بیعت سرباز زدند؛ او نیز هیزم حاضر کرد تا آنان را در خانه به آتش کشد ۱۸۶.

3) برخورد با علی(ع)

ابوبکر جوهری نقل کرده است که علی(ع)، در آن هنگام که ناخواسته به مسجد برده می شد تا ابوبکر بیعت کند می فرمود:

أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَ أَخُو رَسُولِ اللَّهِ (ص) ۱۸۷. یعنی: من بنده خدا و برادر پیامبرم. سرانجام آن حضرت را به نزد ابوبکر بردند و به او پیشنهاد کردند که با وی بیعت کند. آن حضرت در پاسخشان فرمود:

من به حکومت و فرمانروایی از شما سزاوارترم. پس، با شما بیعت نمی کنم؛ این شما باید که با من بیعت کنید. شما این حکومت را، به استناد خویشاوندیتان با پیامبر، از انصار گرفتید؛ آنان هم زمام حکومت را، به آن دلیل، در اختیار شما نهادند. من نیز همان دلیل شما در برابر انصار را برای خودتان می آورم. پس، اگر از هوای نفستان پیروی نمی کنید و از خدا می ترسید، درباره ما [اهل بیت] به انصاف رفتار کنید و حق ما را در حکومت و زمامداری همان طور که انصار به شما حق دادند به رسمیت بشناسید؛ و اگر نه، و با این ستم، که دانسته بر ما روا داشته اید، گریبانگیرتان خواهد شد.

عمر گفت: آزاد نمی شوی مگر این که بیعت کنی. علی(ع) پاسخ داد: «ای عمر، شیری را می دوشی که نیمی از آن سهم تو خواهد بود. اساس حکومت او [= ابوبکر] را امروز محکم گردان تا فردا به تو بسپارد. به خدا قسم، نه سخن تو را می پذیرم نه از او پیروی می کنم.»

ابوبکر نیز گفت: اگر با من بیعت نکنی، تو را به آن مجبور نمی کنم.

ابوعبیده جراح نیز چنین ادامه داد: ای ابوالحسن، تو جوانی و اینان پیرمردانی از خویشاوندان قریشی تو! تو، نه تجربه ایشان را داری و نه آشنایی و تسلط آنان را بر امور. من ابوبکر را، برای به عهده گرفتن امری چنین مهم، از تو توانا تر و بردبارتر و واردتر می بینم. پس، تو هم با او موافقت کن و کار حکومت را به او واگذار، که اگر بمانی و عمری دراز یابی، برای احراز این مقام، هم از نظر فضل و هم از لحاظ خویشاوندیت با رسول خدا(ص) و هم از جهت پیشقدمی ات در اسلام و کوشش هایت در راه استواری دین، از همگان شایسته تر خواهی بود.

علی(ع) گفت:

ای گروه مهاجران، خدای را در نظر گیرید و حکومت و فرمانروایی را از خانه محمد(ص) به خانه ها و قبیله های خود مَبَرِد و خانواده اش را از مقام و منزلتی که در میان مردم دارند بر کنار مدارید و حقش را پامال می کنید. به خدا سوگند ای مهاجران، ما اهل بیت پیامبر(ص) - مادام که در میان ما خواننده قرآن و دانا به امور دین و آشنا به سنت پیامبر و آگاه به امور رعیت وجود داشته باشد - برای به دست گرفتن زمام امور این امت از شما سزاوارتریم. به خدا سوگند که همه این نشانه ها در ما جمع است. پس، از هوای نفستان پیروی می کنید که قدم به قدم از مسیر حق دورتر خواهید شد.

بشیر بن سعد، با شنیدن سخنان امام(ع)، رو به آن حضرت کرد و گفت:

اگر انصار، پیش از آنکه با ابوبکر بیعت کنند، این سخنان را از تو شنیده بودند، در پذیرش حکومت و فرمانروایی تو، حتی دو نفرشان هم با یکدیگر اختلاف نمی کردند؛ اما چه می توان کرد که آنان با ابوبکر بیعت کرده اند و کار از کار گذشته است!

باری، علی(ع) در آن وقت بیعت نکرد و به خانه خود بازگشت ۱۸۸

همچنین ابوبکر جوهری نقل کرده است: چون فاطمه(س) دید که با علی(ع) و زبیر چه کردند، بر در حجره خود ایستاد ۱۸۹ و رو به ابوبکر کرد و گفت: «ای ابوبکر، چه زود در مقام نیرنگ با خانواده پیامبر خدا(ص) برآمدید! به خدا قسم که تا زنده ام با عُمَر سخن نخواهم گفت.»

در روایت دیگر آمده است: فاطمه(س)، در حالی که به شدت می گریست، از خانه بیرون آمده، مردم را پس می زد و از خانه دورشان می کرد ۱۹۰.

یعقوبی نیز، در تاریخ خود، می نویسد:

فاطمه(س) از خانه اش بیرون آمد و خطاب به مهاجمانی که آن را اشغال کرده بودند، گفت: از خانه ام بیرون می روید، یا که، به خدا قسم، سرم را برهنه می کنم و به خدا شکایت می برم. با شنیدن این تهدید، مهاجمان و دیگرانی که در خانه بودند بیرون رفتند و آنجا را ترک کردند ۱۹۱.

مسعودی نیز، در تاریخ خود می نویسد:

چون کار بیعت با ابوبکر در سقیفه به پایان رسید و روز سه شنبه، در مسجد، با وی تجدید بیعت شد، علی(ع) از خانه بیرون آمد و رو به ابوبکر کرد و گفت: «کارهای ما مسلمانان را تباه کردی و هیچ مشورتی نکردی و حق ما را نادیده گرفتی.» ابوبکر پاسخ داد: آری، درست است، اما من از بروز فتنه و آشوب می ترسیدم ۱۹۲.

عکس العمل اهل بیت(ع) بعد از سقیفه

یعقوبی می گوید:

گروهی دور علی(ع) را گرفتند و خواستند تا با او بیعت کنند. حضرت علی(ع) به آنان فرمود: «فردا صبح، با سرهای تراشیده، همین جا حاضر شوید.» اما، چون صبح شد، از آن عده، بجز سه نفر، کسی حاضر نشد ۱۹۳.

از آن پس، علی(ع)، شب هنگام، فاطمه(س) را بر چهارپایی می نشاند و به در خانه های انصار می برد و از آنان می خواست تا وی را در باز پس گرفتن حَقّش یاری دهند. فاطمه(س) نیز آنان را به یاری علی(ع) می خواند. اما، انصار در پاسخ ایشان می گفتند: ای دختر پیامبر، ما با ابوبکر بیعت کرده ایم و کار از کار گذشته است. اگر پسر عمویت، برای به دست گرفتن زمام خلافت، بر ابوبکر پیشی گرفته بود، البته ما ابوبکر را نمی پذیرفتیم.

علی(ع) در پاسخ آنان فرمود: «أَفَكُنْتُ أَتْرُكُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مَيْتاً فِي بَيْتِهِ لَمْ أُجِزَّهُ وَ أَخْرَجُ إِلَى النَّاسِ أَنْزَ عُهُمُ فِي سُلْطَانِهِ؟» یعنی: آیا (انتظار داشتید) من جنازه پیامبر خدا(ص) را، بدون غسل و کفن، در خانه اش رها می کردم و برای به دست گرفتن حکومت او با مردم درگیر می شدم؟!

فاطمه(س) نیز اضافه کرد: «ابوالحسن آنچه را که شایسته بوده انجام داده است، ولی مردم کاری کرده اند که، سال ها بعد، خدا به حسابشان خواهد رسید و جوابگوی آن باشند» ۱۹۴.

معاویه، در نامه ای که برای علی(ع) فرستاده بود، به همین موضوع اشاره دارد، آنجا که می نویسد:

دیروز را به خاطر می آورم که پرده نشین خانه ات (فاطمه زهرا) را شبانه بر چهارپایی می نشاندی و دست حسن و حسین را در دست می گرفتی، در وقتی که با ابوبکر صدیق بیعت شده بود. و هیچ یک از اهل بدر و پیشگامان اسلام را از دست ننهادی، مگر که به یاری خود فرا خواندی. با همسرت بر در خانه شان می رفتی و دو فرزندت را سند و برهان ارائه می کردی و آنان را در برابر صحابی پیامبر (ابوبکر) به یاری خود می خواندی. ولی، در آخر، بجز چهار یا پنج نفر، کسی دعوتت را اجابت نکرد. زیرا، به جان خودم سوگند، اگر حق با تو بود، بی شک به تو روی می آوردند و دعوتت را اجابت می کردند؛ اما، تو ادعایی داشتی بیجا و باطل و سخنی می گفتی که کسی باور نداشت و قصد انجام کاری داشتی که نا شدنی بود. هر چند فراموشکار باشم، سختت را به ابوسفیان - که تو را تحریک به قیام می کرد - فراموش نکرده ام، که گفتی: اگر چهل مرد با عزم و ثابت قدم می یافتم، علیه آنان قیام می کردم ۱۹۵

روشنگری پیامبر(ص)

پیامبر(ص)، برای هدایت مسلمانان پس از خود، برنامه ریزی دقیق فرمود که بهتر از آن نمی شد. یکی از موارد این برنامه ریزی، داستان نزول آیه تطهیر است و در این باره اُمّ سلمه چنین روایت کرده است:

روزی پیامبر(ص) در خانه ما بود که آثار رحمت الهی را دریافت. فرمود: «اهل بیت مرا بگویند بیابند.» پرسیدم: اهل بیت شما کیان اند؟

فرمود: «علی، فاطمه، حسن و حسین.» آن گاه که ایشان آمدند، پیامبر(ص) حسن و حسین را روی دو زانوی خود و علی و فاطمه را در جلو و پشت سر خود نشاند، سپس کساء یمانی را از روی تخت برداشت و بر سر خود و آنان گسترده و فرمود: «بارِ إلهای، اینان اهل بیت من هستند.» در این هنگام، این آیه نازل شد: [إِنَّمَا يَرِيْدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيَطَهِّرَكُم تَطْهِيراً]. [احزاب/:

[33]

جز این نیست که خداوند اراده کرده که رجس (= گناه، زشتی، بدی، پلیدی) را از شما اهل بیت دور کند و شما را، به نهایت، پاک گرداند. [اُمّ سلمه می گوید:] عرض کردم: یا رسول الله، آیا من از اهل بیت شما نیستم؟ فرمود: تو بانوی خوبی هستی، ولی از اهل بیت من نیستی؛ از زوجات پیامبری ۱۹۶.

پیامبر(ص)، بعد از نزول این آیه، روزی پنج بار، به هنگام هر نماز، به در خانه علی(ع) و فاطمه(س) که در مسجد باز می شد می آمد

و دست بر در می گذاشت می فرمود: «السَّلَامُ عَلَیْكُمْ يَا أَهْلَ الْبَيْتِ.» و سپس، آیه مذکور را تلاوت می فرمود و بعد، آنان را به نماز جماعت می خواند و می فرمود: «الصَّلَاةُ الصَّلَاةُ.» چون در خانه فاطمه(س) در مسجد پیامبر(ص) باز می شد ۱۹۷، تمام صحابه این عمل پیامبر(ص) را با این خانه و اهل آن، روزی پنج بار، می دیدند، آن عمل پیامبر(ص) باعث روشنگری شد، ولی زشتی کار بعضی از اصحاب پیامبر را صحابه را با این خانه و اهلس دیدیم ۱۹۸.

(6)

جنگ اقتصادی با اهل بیت(ع)

دستگاه خلافت، که برای بیعت گرفتن از قبایل خارج مدینه نیازمند لشکرکشی بود و نیز برای گذران سایر کارهایش، احتیاج به اموال و دارایی داشت. از طرف دیگر، آنهایی که داخل مدینه و اطراف حضرت امیر(ع) بودند، برای دستگاه خلافت خطرناک بودند. در واقع، خطر حقیقی اینجا بود. لذا، برای پراکنده کردن آنان، اموال اهل بیت(ع) را، که شامل فدک و سهم خمس و ارث پیامبر اکرم(ص) بود از ایشان گرفتند تا خاندان پیامبر(ص) فقیر شوند و مردم از گرد ایشان پراکنده شوند.

مصادر اموال پیامبر(ص) و چگونگی تملک آنها.

به مصادر مالی پیامبر(ص) و اهل بیت(ع) از این دو آیه پی می بریم:

یکم) [ما آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ] (الحشر /7).

آنچه را که خداوند به پیامبرش، از اموال اهل این آبادی ها (کافران)، داده است از آن خداوند و رسول خدا و خویشاوندان (او) و یتیمان و مسکینان و در راه ماندگان و ایشان اولاد حضرت عبدالمطلب و اولاد مطلب می باشند. ذی القربای رسول که خویشان رسول می باشند.

نام آن اموال در اصطلاح اسلامی (فی ۴) است ۱۹۹.

و فی ۴ اموال کفاری است که بی جنگ به دست مسلمانان می افتاد، مانند فدک. (البته فدک تنها نبود) ۲۰۰

نمونه دیگری از مصداق «فی» زمین های قبیله بنی نضیر بود. توضیح آن که در مدینه و اطراف آن سه قبیله از یهود سکنی گزیده بودند که عبارت بودند از: بنی نضیر، بنی قینقاع، بنی قُرَیْطَه. آنها، بنا به بشارت هایی که در مکتب آسمانی خود راجع به پیامبر خاتم داشتند، در انتظار آن حضرت بودند و به مدینه آمده بودند تا، به هنگام بعثت وی به یاری اش برخیزند. ولی هنگامی که پیامبر(ص) رسالت خویش را آشکار کرد و به مدینه هجرت نمود، یهود به انکار پیامبریش قیام کردند گر چه او را به درستی شناخته بودند که همان پیامبر خاتم (ص) شکستند و در مقام نیرنگ بر آمدند، تا با فرو افکندن سنگی از بام خانه ای که آن حضرت، باده تن از اصحابش، در پای دیوار آن به مذاکره نشسته بود، وی را از پای در آورند. خداوند پیامبرش را، از طریق وحی، از این نیرنگ با خبر ساخت. حضرت به شتاب به مدینه آمد و به یهود فرمان داد، که به دلیل پیمان شکنی و خیانتی که کرده بودند، آن منطقه را ترک کنند. بنی نضیر زیر بار نرفتند و در دژ خود متحصن شدند تا آن که پس از پانزده روز عاقبت تسلیم شدند و از قلعه خارج و به سوی خیبر و دیگر جاها کوچ کردند. خداوند آن چه را، از اسلحه و زمین ها و نخلستان ها، بر جای گذاشته بودند به پیامبرش اختصاص داد.

عمر روی به رسول خدا کرد و گفت: آیا خمس این غنایم را برنمی گیری و باقی را میان مسلمانان قسمت نمی کنی؟ پیامبر (ص) فرمود: «چیزی را که خداوند (به موجب آیه هفت سوره حشر) تنها ویژه من ساخته است و برای مسلمانان دیگر سهمی در آن قرار نداده، میان آنان قسمت نمی کنم. و اقدی و دیگران نوشته اند که: «رسول خدا (ص) از اموالی که از بنی نضیر به دست آورده و ویژه خودش بود بر خانواده اش انفاق می فرمود. و به هر کس که می خواست از آن اموال می بخشید و به آن کس که مایل نبود چیزی نمی داد. و اداره امور اموال بنی نضیر را به ابو رافع، آزاد کرده خویش سپرده بود 201 .

در سال چهارم هجرت، رسول خدا(ص)، به میل خود، بخشی از اراضی بنی نضیر را به ابوبکر، عمر بن خطاب، عبدالرحمن به عوف، زبیر بن عوام، ابودجانه، سهل بن حنیف، سماک بن خرشه ساعدی و دیگران بخشید 202.

این اموال حقّ پیامبر(ص) بود و حضرتش، از آن، به خویشاوندان خود و نیز به یتیمان و مساکین (یعنی فقرا) و ابن السبیل از بنی هاشم انفاق می فرمود. (ابن السبیل به آن کس گفته می شود که در شهر خودش دارایی دارد، ولی در سفر، به دلیلی، مانند آن که پولش را دزد برده باشد، نیازمند کمک شده است.) به این سبیل غیر ذوی القربای رسول خدا(ص) از صدقات، که آن را زکات می گویند، داده می شود.

دوم) [وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ أُمَّتُمْ بِاللَّهِ. . .] (انفال / 41)

بدانید که هرگونه سود و بهره ای که به دست آورید، پنج یک آن برای خدا و پیامبر و نزدیکان و یتیمان و مسکینان و در راه ماندگان (رسول خدا، از بنی هاشم) است، اگر به خدا ایمان دارید. . .

لذا، شیعیان هر چه سود می بردند، یک پنجم آن را به عنوان خمس می پردازند.

سوم و چهارم و پنجم) سه قلعه از قلاع خیبر بود. خیبر مشتمل بر هفت یا هشت قلعه بوده است که سه قلعه آن از آن پیامبر(ص) بودند .

قاضی ماوردی و قاضی ابویعلی، در کتاب های الاحکام السلطانیه، آورده اند که: رسول خدا(ص) از قلعه های هشتگانه خیبر، سه دژ را به نامهای «الکتیبه»، «الوطیح» و «السّلالم» مالک گردید. به این ترتیب که «کتیبه» را به حساب خمس غنیمت برداشت و «وطیح» و «سّلالم» از عطیه های الهی به حضرتش بود. زیرا پیغمبر خدا(ص) آنها را از طریق صلح و سازش گشوده بود. این سه قلعه که «فیء» و بخشایش خداوند و خمس غنایم جنگی آن حضرت بودند. خالصه شخص رسول خدا(ص) به حساب آمده اند 203.

در وفاء نیز آمده است: اهالی «وطیح» و «سّلالم» با پیامبر خدا(ص) از در صلح درآمدند، این بود که آن دو، جزو خالصه آن حضرت به حساب آمدند و «کتیبه» جزو خمس وی (ص) محسوب گردید. و این بدان سبب بود که قسمتهایی از قلاع خیبر از راه جنگ و غلبه و پاره ای از طریق مذاکره و صلح، به دست آمد 204.

6) فدک: که از جمله حُصُونِ (قلعه های) خیبر پس از اینکه پیامبر(ص) خیبر را گشود، و کار آنجا را یکسره کرد، اهالی فدک فرستاده ای به خدمت پیامبر(ص) فرستادند و با واگذاشتن نیمی از فدک به وی، پیشنهاد صلح و سازش دادند و خالصه رسول خدا(ص) بود،

زیرا مسلمانان در تصرف آنجا، پای در رکاب نکرده، اسبی بر آن نتاخته بودند. این بود که پیغمبر (ص) محصولات آنجا را که به دست می آمد خود به مصرف می رسانید^{۲۰۵}.

و چون آیه «وَأْتِ ذَاقُرْبَىٰ حَقَّهُ» (اسراء / 26) نازل گردید، رسول خدا(ص) دخترش فاطمه (ع) را طلبید و فدک را به او بخشید^{۲۰۶}.

یاقوت حموی می نویسد: «فدک قریه ای است در حجاز که از آنجا تا شهر مدینه دو یا سه روز راه است و در آن چشمه های جوشان و نخلستانهای فراوانی وجود دارد²⁰⁷.

(7) وادی القُری؛ قریه هایی که بین مدینه و شام بود وادی القُری نامیده می شد. تعداد آنها هفتاد قریه (ده) بود و اهالی آنها همه یهودی بودند. آنها شورش کرده بودند و هنگامی که پیامبر(ص) آمد، تسلیم شدند و با آن حضرت قرار بستند که یک سوم محصول از آن خودشان و دو سوم آن از آن پیامبر(ص) یا کسی باشد که آن حضرت به او واگذار می کند^{۲۰۸}.

(8) زمین هایی را که آبگیر نبود، انصار به پیامبر بخشیدند؛^{۲۰۹} و همه ملک پیامبر(ص) بود^{۲۱۰}.

شأن نزول آیه [وَأْتِ ذَاقُرْبَىٰ حَقَّهُ]

پیامبر(ص) از زمین هایی که داشت، به ابوبکر و عمر و عثمان و عایشه و حفصه بخشیده بود^{۲۱۱} و به دیگران نیز؛ و به یکی از اصحابش^{۲۱۲} در وادی القری گفت: بایست و تیرت را پرتاب کن؛ هر جا به زمین نشست، تا آنجا از آن توست^{۲۱۳}.

اما پیامبر(ص) به حضرت زهرا(س) چیزی واگذار نفرموده بود در این باره این آیه نازل شد: [وَأْتِ ذَاقُرْبَىٰ حَقَّهُ] (اسراء / 26) حق نزدیکانت را بده. آری حضرت خدیجه، مادر حضرت زهرا(س)، آنچه را که از مال دنیا داشت در راه اسلام داده بود؛ پس، از جانب خداوند در آیه [وَأْتِ ذَاقُرْبَىٰ حَقَّهُ] به پیامبر امر شد که، در قبال آن فداکاری و ایثار، حق حضرت زهرا را بدهد. پیامبر(ص) نیز فدک را به حضرت زهرا بخشید^{۲۱۴}

رفتار خلفا با فدک

چنان که گذشت، پیامبر(ص) از اموالی که داشت به مسلمانان واگذار کرده بود و آن اموال در تصرف آنان بود. حکم شرعی داریم که کسی که مالی در دست اوست، شرعاً، مالک و صاحب آن است؛

این حکم به عنوان «قاعده ذوالید» نامیده می شود.

فدک را پیامبر(ص) به حضرت زهرا(س) بخشیده بود و آن حضرت(س) در آن تصرف کرده بود، لذا ذوالید بود. با این همه، ابوبکر^{۲۱۵} فدک را از آن حضرت گرفت حضرت زهرا(س) گفت: «فدک را به من باز گردانید، زیرا پیامبر(ص) آن را به من بخشیده است.» به آن حضرت گفتند: شاهد بیاور؛ ولی از کسان دیگر (یعنی کسانی که پیامبر، در زمان حیات خود، اموالی را بدیشان بخشیده بود) شاهد

نخواستند! حضرت زهرا(س) اُمّ ایمن را شاهد آورد ۲۱۶.

مسعودی در این باره چنین نقل می کند:

حضرت زهرا(س)، علاوه بر علی(ع) و ام ایمن، حسنین را هم به عنوان شاهد آوردند. گواهی دادند و گفتند که پیامبر(ص)، فدک را در زمان حیات خود به فاطمه (س) بخشیده است ۲۱۷.

ابوبکر گفت: نمی شود! در شهادت دادن باید دو مرد یا یک مرد و دو زن باشند ۲۱۸.

وبلاذری نیز می گوید:

غلامی از غلامان پیامبر (ص)، به نام رباح، نیز به حقیقت حضرت زهرا (س) گواهی داد ۲۱۹.

در روایتی دیگر آمده است که خلیفه، پس از اقامه شهادت شهود، تصمیم گرفت که فدک را به حضرت زهرا(س) باز گرداند؛ پس، در ورقه ای از پوست قباله فدک را به نام حضرت زهرا(س) نوشت، لکن عمر سر رسید و مانع شد و قباله را پاره کرد ۲۲۰.

غصب ارث پیامبر(ص)

ارث پیامبر(ص) را نیز از اهل بیت(ع) گرفتند ۲۲۱. حضرت زهرا(س) به ابوبکر فرمود: «ارث من از پیامبر(ص) را باز گردان.» ابوبکر گفت: اثاث خانه را می خواهی یا زمینهای زراعی و باغ های پیامبر را؟ حضرت زهرا(س) فرمود: «هر دو را. من اینها را از پیامبر(ص) به ارث می برم، همچنان که دختران تو از تو، بعد از مُردنت، ارث می برند.» ابوبکر گفت: به خدا قسم، پیامبر(ص) از من بهتر بود، شما هم از دختران من بهتر هستید، ولی چه کنم که پیامبر فرمود: از ما گروه انبیاء کسی ارث نمی برد؛ هر چه می گذاریم صدقه است ۲۲۲ و ۲۲۳ و خطبه حضرت زهرا(س) در مسجد ده روز پس از وفات پیامبر(ص) آن گاه که فاطمه(س) همه شهود و دلایل خود را در مطالبه حقش ارائه کرد ۲۲۴ و ابوبکر از پذیرش آنها خودداری نمود و چیزی از ما ترک رسول خدا(ص) و بخشش او را به وی باز پس نداد، آن بانو تصمیم گرفت که موضوع را در برابر همه مسلمانان مطرح کند و اصحاب و یاران پدرش را به یاری طلبد. از این رو، بنا به گفته محدثان و مورخان، رو به سوی مسجد پیامبر(ص) آورد. این موضوع در کتاب سقیفه ابوبکر جوهری، بنا به روایت ابن ابی الحدید معتزلی و بلاغات النساء احمد ابن ابی طیفور بغدادی آمده است. ما سخن ابوبکر جوهری را می آوریم ۲۲۵ که گفته است:

وقتی فاطمه دریافت که ابوبکر تصمیم دارد که فدک را به او باز پس ندهد، روسری ۲۲۶ خود را بر سر کشید و چادری ۲۲۷ بر خود پیچید و به در میان گروهی از زنان از بستگانش، در حالی که دامن پیراهنش پایهای شریفش را پوشانده بود و همچون پیامبر خدا(ص) قدم برمی داشت، به مسجد درآمد و بر ابوبکر که، در میان گروهی فشرده از مهاجر و انصار و دیگران نشسته بود، وارد شد. پس، پرده ای پیش رویش کشیدند. آن گاه (حضرت زهرا) ناله ای از دل کشید که مردم را سخت منقلب کرد و به شدت به گریه انداخت و مجلس متشنج شد.

پس اندکی درنگ کرد تا جوشش آنان فرو نشیند و ناله ها و خروشانان به آرامی گراید. سپس، سخن را به سپاس و ستایش

خدای عزوجل گشود و درود بر پیامبر خدا فرستاد و سپس گفت:

من فاطمه دختر محمدم. . . «پیامبری از خود شما در میانتان آمد که ضرر و هلاک شما بر او گران است و به هدایت و راهنمایی تان سخت مشتاق و حریص و بر مؤمنان رئوف و مهربان.» [توبه / 128] اگر به او و دودمانش بنگرید و نسبش را از نظر بگذارید، او را پدر من می یابید نه پدر خود، و برادر پسر عموی من است نه مردان شما. . . (تا آنجا که فرمود:) و شما اکنون چنین گمان می برید که ما از پیامبر ارث نمی بریم، «مگر در پی قوانین و احکام دوره جاهلیت هستید؟ و فرمان چه کسی بهتر از خداست برای کسانی که او را باور دارند؟» [مائده/50] ای پسر ابوقحافه، تو از پدرت ارث می بری، ولی من از پدرم ارث نمی برم؟ همانا که ادعایی شگفت و هولناک کرده ای! اینک فدک، چون شتری مهار کشیده و پالان نهاده، ارزانی ات باد تا در روز بازپسین به دیدارت آید؛ که خداوند داوری نیکوست و پیامبر داد خواهی شایسته، و دادگاه در روز بازپسین. و در آن هنگام است که تبهکاران زبان خواهند برد.

آن گاه رو به سوی قبر پدر خود کرد و این دو بیت شعر را خواند:

قَدْ كَانَ بَعْدَكَ أَنْبَاءٌ وَ هَنْبَةٌ   لَوْ كُنْتَ شَاهِدَهَا لَمْ تَكْثُرِ الْخَطْبُ
إِنَّا فَقَدْنَاكَ فَقَدَ الْأَرْضَ وَ أَيْلَهَا   وَ اخْتَلَّ قَوْمُكَ فَاشْهَدْهُمْ لَقَدْ نَكَبُوا 228

[راوی می گوید که تا آن روز، آن مردم را، از زن و مرد، چنان گریان و نالان ندیده بودم.] آن گاه زهرا(س) رو به جمع انصار کرد و فرمود: ای گروه برگزیدگان! و بازوان ملت و نگهبانان اسلام! شما این چه سنتی است که در کمک به من می کنید؟ و از حق من چشم می پوشید و از دادخواهی ام غفلت می ورزید؟ مگر رسول خدا نگفته است که حقوق مرد درباره فرزندانش پاس داری می شود احترام به فرزند در حکم احترام به پدر است؟ چه زود آئین خدا را تغییر دادید و شتابان بدعت ها نهادید. حالا که پیامبر از دنیا رفته، دینش را هم از بین برده اید؟! به جان خودم سوگند که مرگ او (پیامبر) مصیبتی بس بزرگ است و شکافی بس عمیق که همواره به وسعت آن افزوده می شود و هرگز به هم نخواهد آمد. امیدها بعد از او بر باد رفت و زمین تیره و تار شد و کوه ها از هم پاشید. پس از او حدود برداشته شد و پرده حرمت پاره شد و ایمنی و حفاظت از میان رفت. و این همه را قرآن، پیش از وفات پیامبر(ص)، خبر داده و شما را از آن آگاه کرد بود، در آنجا که می فرماید که، :

[وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَلَا يَنْفَلِتُ الْقُلُوبُ عَنْ مَآ تَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَصُرَ اللَّهُ شَيْئاً وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ] ۲۲۹ [آل عمران/144] هان ای بنی قیله! در برابر چشمانتان ارث پدرم را غصب می کنید و فریاد دادخواهی ام را هم می شنوید ولی کاری نمی کنید! در حالی که نیرو و نفر دارید و از احترام و تکریم برخوردارید. نخبگانید که خدایتان بر کشیده و نیکانی که برگزیده. با عرب در افتادید و سختی ها را پذیرا شدید و با مشکلات پنجه در افکندید و آنها را از میان برداشتید، تا آن گاه که آسیا سنگ اسلام به همت شما به گردش افتاد و پیروزی ها به دست آمد و آتش جنگ فرو نشست و جوش و خروش شرک و بت پرستی آرام گرفت و هرج و مرج از میان برخاست و نظام دین استحکام یافت. اینک، پس از این همه پیشتازی، عقب نشینی کرده اید و، پس از آن همه پایمردی، شکست خورده اید و، پس از آن همه دلیری، از مشتی مردم واپسگرا - که ایمانشان را پس از پیمانی که بر سر وفاداری آن بسته بوده اند پشت سر انداخته اند و طعنه به دین و آیین شما می زنند - ترسیده اید و به کنجی خزیده اید؟ «با سردمداران کفر بجنگید که آنها را امانی نیست تا مگر کوتاه آیند» [توبه/12]

اما می بینم که به پستی و تن آسایی گزاینده آید و به خوشی و تن پروری روی آورده آید و به تکذیب باورهای خود پرداخته آید و آنچه را؛ ص ص ه که آسان به دست آورده بودید، به یکباره، از دست داده آید. ولی بدانید که «اگر شما و همه مردم روی زمین کافر شوید، بی گمان، خداوند بی نیاز خواهد بود. » من آنچه را که گفتنی بود با شما در میان گذاشتم؛ گر چه از خواری و زبونی و واپسگرایی تان آگاهی داشتم. اینک این (روش) شما را ارزانی باد؛ آرام و مطیع و پر بار، آن را، با همه ننگ و رسوایی اش، که با آتش افروخته الهی - که از دل ها زبانه خواهد کشید - پیوندی ناگسستنی دارد، در دست بگیرید که خداوند ناظر بر کارهای شماست و «به زودی ستمگران در خواهند یافت که به کجا باز خواهند گشت» [شعر/227.]

راوی می گوید: محمد بن زکریا (از محمد بن ضحاک)، از هشام بن محمد، از عوانه بن الحکم نقل کرده است که چون فاطمه آنچه را که در نظر داشت با ابوبکر در میان نهاد، ابوبکر حمد و سپاس خدای را به جای آورد و بر پیامبرش درود فرستاد و آن گاه گفت: ای بهترین بانوان و ای دختر بهترین پدران! به خدا سوگند که من خلاف رأی رسول خدا(ص) کاری نکرده ام و عملی جز به فرمان او انجام نداده ام.

پیشاهنگ به کاروانیان دروغ نمی گوید. تو گفتنی خود را گفتی و مطلبت را رساندی و با خشم سخن گفتی و سپس روی برتافتی. پس، خداوند ما و تو را مورد رحمت و بخشایش خود قرار دهد. اما بعد، من ابزار جنگی و چهارپای سواری و کفش های پیامبر را به علی تحویل داده ام! اما جز اینها را، من خود از پیامبر خدا شنیده ام که می فرمود:

ما پیامبران، طلا و نقره و زمین و اموال و خواسته و خانه ای به ارث بر جای نمی گذاریم، بلکه ارث ما ایمان و حکمت و دانش و سنت است! من هم آنچه را که حضرتش فرمان داده بود به جای آورده ام، و در این راه توفیق من جز از جانب خداوند نیست؛ به او توکل می کنم و نیاز خود را به او می برم!

بنا به روایت کتاب بلاغات النساء ۲۳۰ فاطمه(س) پس از سخنان ابوبکر گفت:

ای مردم! من فاطمه ام و پدرم محمد است. همان طور که پیش از این گفتم [لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ. . .] پیامبری از خودتان برای شما آمد. . . شما کتاب خدا را، به عمد، پشت سر انداخته آید و دستورهایش را نادیده گرفته آید؛ در حالی که خداوند می فرماید: [وَوَرثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ] [نمل/ 16] ارث برد سلیمان پیامبر از پدرش داود پیامبر و در داستان یحیی بن زکریا، از زبان زکریا می فرماید: [فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرْتُدُّنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ. . .] به من ببخشای و ارثی که ارث ببرد از من و از دودمان یعقوب [مریم/ 5 و 6] و نیز می فرماید: [وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ] [انفال/ 75] نیز می فرموده است: [يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ] [نساء/ 11] و می فرماید: [إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأُولَادَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ] [بقره/ 180]. با این همه، می گوید که مرا حقی و ارثی از پدرم نمی باشد و هیچ بستگی و پیوندی بین ما نیست!؟

آیا خداوند شما را به آیه ای ویژه امتیاز بخشیده و پیامبرش را از آن استثنا کرده است؟ یا می گوید که ما اهل دو ملت [= دین] هستیم که از یکدیگر ارث نمی بریم؟! مگر من و پدرم اهل یک ملت نیستیم؟ شاید شما از پیامبر(ص) به آیات قرآن و خصوص و عموم آن بیشتر آگاهی دارید! آیا در پی احیاء قوانین جاهلیت هستید؟ . . من آنچه را باید می گفتم، گفتم. و میدانم که شما چه اندازه سست هستید و نمی خواهید کمک کنید؛ چوب نیزه های تان سست و یقینتان ضعیف شده است. این [فدک] از آن شما. این

شتری که شما سوار آن شده اید پایش زخمی است [و شما را به منزل نخواهد رساند]. این عار بر جبین شما باقی خواهد ماند، تا به آتش خدا در روز قیامت بپیوندد و خدا عمل شما را می بیند؛

[وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ] [شعرا/227] وآنکه ظلم کرده اند بزودی خواهند فهمید به کدام جا - مکان - باز خواهند گشت.

ابن ابی الحدید می نویسد:

داستان فدک و حضور فاطمه(س) در نزد ابوبکر، پس از گذشت ده روز از وفات پیامبر(ص) اتفاق افتاد؛ و درست این است که بگوییم هیچ کس از مردم، از زن و مرد، پس از بازگشت فاطمه(س) از آن مجلس، درباره میراث آن بانو - حتی یک کلمه سخنی بر زبان نیاورده است.۲۳۱.

گفتگوی حضرت زهرا(س) با حضرت علی(ع)

حضرت زهرا(س)، پس از بازگشت از مسجد، خطاب به حضرت امیر(ع) کرد و گفت: «يَا بْنَ أَبِي طَالِبٍ اِشْتَمَلَتْ شَمْلَهُ الْجَنِينِ وَقَعَدَتْ حُجْرَةَ الطَّنِينِ ۲۳۲»: ای فرزند ابوطالب در کیسه ای شده ای همانند کیسه جنین در شکم مادر، و خود را (از مردم) پوشانده ای و در اتاقی، چون متهمان، پنهان شده ای. «تَقَضَّتْ قَادِمَهُ الْأَجْدَلِ فَخَاثَك رِيْشُ الْأَعْرَلِ»: چنگال قوچ شکاری (همچون عمروبن عبدود) را درهم شکستی، اینک زیر پر مرغ بی پر و بال (کنایه از حاکم وقت) به تو خیانت کرد. (أَصْرَعْتَ خَدَّكَ يَوْمَ أَصَعْتَ خَدَّكَ): صورتت را خوار کردی آن گاه که شمشیرت را از کف نهادی. «إِفْتَرَسَتْ الدَّنَابَ وَ أَفْتَرَشْتَ التُّرَابَ»: گرگان را شکار کردی و از هم دریدی و اینک بر خاک نشست. «هَذَا إِبْنُ فُحَاقَهَ يَبْتَرِئِي نُحَيْلَهَ أَبِي وَ بَلِيغَهَ إِبْنِيَّ»: این پسر ابو قحافه (ابوبکر) است که آنچه را پدرم به من بخشید، که برای دو پسرم مایه زندگی قانعانه ای بود، به زور از من گرفت. «جَهَدَ فِيْ خِصَامِي». در دشمنی با من کوشید 233.

«وَأَلْفَيْتُهُ أَلَدٌ فِي كَلَامِي»: و او در گفت و گو با خود دشمن سخت یافتم. «حَتَّى مَنَعْتَنِي قَيْلَهُ نَصْرَهَا»: تا آنجا که انصار یاری خود را از من باز داشتند. «وَأَلْمَهَاجِرَهَ وَصَلَّهَا»: و مهاجران (که به دلیل خویشاوندی باید صله رحم می کردند) از صله رحم دست کشیدند. «وَبِلَايِ فِي كُلِّ شَارِقٍ»: وای بر من در هر صبحگاه. «وَبِلَايِ فِي كُلِّ غَارِبٍ»: وای بر من در هر شبانگاه. «مَاتَ الْعَمَدُ»: تکیه گاه و پشتیبان من (پیامبر) رفت. «وَوَهِنَ الْعَصْدُ». و بازوی من سست شد. «وَ عَصَّتِ الْجَمَاعَهَ دُونِي طَرْفَهَا»: جماعت مسلمانان چشم از من پوشیدند. «فَلَا دَافِعَ وَ لَا مَانِعَ»: (اکنون) نه کسی از من دفاع می کند و نه کسی از من (دشمنانم را) مانع می شود. «خَرَجْتُ كَاطِمَهَ وَ عَدْتُ رَاعِمَهَ»: خشمگین (از خانه) بیرون شدم و بادماغ شکسته باز آمدم. «وَأَخِيَارَ لِي لَيْتَنِي مِتَّ قَبْلَ ذَلَّتِي»: ای کاش پیش از آن که خوار شوم مرده بودم. «عَذِيرِي اللهُ مِنْكَ عَادِيًا وَ مِنْكَ حَامِيًا»: به جای یاری تو، (ای) شیر درنده، و به جای حمایت تو، خدا مرا یاری و حمایت کند. «شَكَوَايَ إِلَى رَبِّي»: به پروردگارم شکایت می کنم. «وَعَدَوَايَ إِلَى أَبِي»: و عرض حالم را به پدرم می برم. «اللَّهُمَّ أَنْتَ أَشَدُّ قُوَّةً»: خداوندا، تو (از این غاصبان فدک و خلافت) نیرومندتری.

امیرالمؤمنین در پاسخ به حضرت زهراء(س) فرمودند: «لَا وَيْلَ لَكَ»: وای بر تو نیست. «بَلِ الْوَيْلُ لِشَائِنِكَ»: بلکه وای بر دشمنان توست. «نَهْنَهِي عَنْ وَجْدِكَ»: از این ناراحتی خویشتنداری کن. «يَا ابْنَهَ الصَّفْوَهَ»: ای دختر برگزیده خدا. «وَبَقِيَهَ النُّبُوَّهَ»: و باز مانده

(یادگار) نبوت. «فَمَا وَ تَيْتُ عَنْ دِينِي»: من از دینم سستی نکردم. «وَلَا أَخْطَأُ مَقْدُورِي»: و در انجام آنچه می توانستم کوتاهی و خطا نکردم. «فَإِنْ كُنْتَ تُرِيدِينَ الْبَلْغَةَ فَرَزُقُكَ مَضْمُونًا»: چنانچه رسیدن به معاشی اندک را بخواهی، همانا روزی تو ضمانت شده است. «و كَفَيْلُكَ مَأْمُونٌ»: و کفیل تو خداست. «وَمَا أَعَدَّكَ خَيْرٌ مِمَّا قُطِعَ عَنكَ»: آنچه خدا برای تو آماده کرده است بهتر از آن است که از تو بریدند. «فَاحْتَسِبِي اللَّهَ»: پس نزد خدا حساب کن آنچه را که بر تو رفت. پس، حضرت زهرا(س) فرمود: «حَسْبِيَ اللَّهُ وَ يَعْمَرُ الْوَكِيلُ»: خدا مرا کافی است و اوست بهترین وکیل ۲۳۴.

(7)

حضرت زهرا(س) در بستر بیماری

حضرت زهرا(س) بیمار شد. اولین کسی که به عبادت آن حضرت آمد ام سلمه بود. گفت: ای دختر رسول خدا، شب را چگونه صبح کردی؟ فرمود:

حزن و اندوه قلبم را فرا گرفته، به سبب از دنیا رفتن پیامبر و ستمگری به وصی پیامبر، حجاب علی را هتک کردند [کنایه است از جسارت به حضرت زهرا(س)]; همان که امامتش را غصب کردند، بر خلاف آنچه که خدا در قرآن نازل کرده و پیامبر در سنت خود بیان فرموده بود. سبب این کار کینه هایی بود که از بدر (از علی) به دل داشتند و انتقام و طلب خون هایی که در احد ریخته بود. این منافقان دشمنی علی را در دل هایشان پنهان داشتند 235 و آن گاه که خلافت را گرفتند و به هدف رسیدند، یکباره، ابر اهل شقاق بر ما باریدن گرفت و بلا بر ما فرو ریخت. بند کمان ایمان از سینه های آنان بُرید و آنچه دل هایشان می خواست، به سبب غرور دنیا به ما آزار کردند. اینها همه به جهت آن بود که علی پدران آنان را در نبردهای سخت و در منازل شهادت کشته بود 236.

شوق حضرت زهرا(س) به شنیدن صدای اذان بلال

از هنگامی که پیامبر(ص) رحلت کرد بلال نیز خاموشی گزید و لب به اذان نگشود. روزی حضرت زهرا(س) شوق شنیدن صدای اذان مؤدّن پدر را کرد. چون این خبر به بلال رسید، واذان گفت. حضرت زهرا(س)، در اثر شنیدن صدای اذان بلال، به یاد پدر و روزگار حیات وی افتاد پس ناله ای کرد و به روی زمین افتاد و بیهوش شد. مردم گفتند: بلال، بس کن که دختر پیامبر از دنیا رفت. پنداشتند که حضرت فاطمه(س) از دنیا رفته است. بلال اذان را قطع کرد. وقتی زهرا(س) به هوش آمد از او خواست تا اذان را تمام کند قبول نکرد و گفت: می ترسم بر شما، از آنچه هنگام شنیدن صدای اذان من بر سر خود می آورید. پس آن حضرت، بلال را از اذان گفتن معاف داشت ۲۳۷

عیادت زنان مهاجر و انصار از حضرت زهرا(س)

آن گاه که حضرت زهرا(س) به بیماری منجر به وفاتش دچار شد، زنان مهاجران و انصار به عیادت وی رفتند و به او گفتند: ای دختر پیامبر، با این بیماری در چه حال هستی؟ حضرت زهرا(س) حمد و ثنای خدا را بجا آورد و صلوات بر پدرش فرستاد، سپس فرمود: من از دنیای شما سیر شده ام؛ از مردان شما کراهت دارم و به دورشان افکنده ام، پس از آنکه آزمایششان کردم. ۲۳۸ زشت باد

کندی آنها، شکستگی شمشیرشان، سستی نیزه هایشان و تباهی رأیشان. طناب گناهشان را بر گردنشان انداختم و ننگ کارشان را بر خودشان افکندم ۲۳۹.

دور باد قوم ستمگر و بریده باد گوش و دماغشان! وای بر ایشان، جانشینی پیامبر را از جایگاهش کردند و از پایگاه رسالت دورش کردند؛ از کوههای بلند و استوار خاندان پیامبر، از جایگاه پیامبری و از محلّ نزول وحی، از آنان که به امر دنیا و دین عارف اند. همانا این زبانی آشکار است ۲۴۰. مگر چه ایرادی به ابوالحسن داشتند؟! آری، خوش نداشتند از علی برندگی شمشیرش را، سخت لگد کوب گردنشان را، به سخت کیفر دادن در کارهایش را، و سخت گیری اش را در راه خدا. اینها باعث دشمنی آنان با علی شد. اگر دوری نمی کردند از بند ریسمانی که پیامبر به او سپرده بود، آنان را به نرمی می راند [یعنی حکومتی ملایم می داشت]. چنان که بینی شتر حکومت مجروح نمی شد و سوارش به شدت تکان نمی خورد ۲۴۱. [یعنی در همه حال در راحتی بودند.] و آنان را به آبشخوری گوارا وارد می کرد که آب از دو سوی آن لبریز بود، و درهای برکات زمین و آسمان بر آنان باز می شد. [اما، حال که چنین نشد] خداوند آنان را به آنچه کرده اند مؤاخذه و عقاب خواهد کرد ۲۴۲.

پس، پیش بیا و بشنو. اگر زنده بمانی، روزگار کارهای عجیب به تو نشان می دهد. اگر تعجب کننده ای، از این پیشامد تعجب کن. به چه تکیه گاهی تکیه کردند [به ابوبکر] به چه ریسمانی دست انداختند! به جای سر حیوان به دم آن چسبیدند [این مثلی عربی است]. بریده باد بینی آن گروهی که گمان می برند کاری درست کرده اند. هان، ایشان اند فساد کاران، لکن نمی دانند ۲۴۳. «آیا کسی که به سوی حق هدایت می کند سزاوار پیروی و تبعیت است یا آن کس که نمی تواند هدایت کند مگر آنکه اول خود هدایت شود؟ پس شما را چه می شود، چگونه حکم می کنید؟» قسم به خدا، این کار شما آبستن فتنه و فساد شد؛ کمی صبر کنید تا نتیجه دهد. در این کاسه شیر، شما خون خواهید دوشید؛ آنجاست که بازماندگان می فهمند که گذشتگان چه کردند ۲۴۴. آماده فتنه ها باشید. مزده باد شما را به شمشیر کشیده و هرج و مرجی که همه را فرا گیرد و استبدادی از ستمگران که آنچه را دارید از شما خواهند گرفت. آنچه کشتید، آیندگان [یعنی فرزندان] درو می کنند. [حضرت اشاره دارد به آنچه که بعد از آن برای انصار پیش می آید.] پس، حسرت و اندوه بر شما باد. به کدامین سو هستید؟ راه حق و رحمت خدا بر شما گم شده است. آیا ما شما را وادار کنیم به رحمت خدا، حال آن که خود از آن کراهت دارید؟ ۲۴۵ و ۲۴۶

آنچه حضرت زهرا (س) در اینجا پشگوئی فرموده در وقعه حرّه زمان حکومت یزید واقع شد ۲۴۷ .

زنان مهاجر و انصار آنچه را که حضرت زهرا(س) شنیده بودند برای شوهران خود باز گفتند. پس دسته ای از بزرگان مهاجر و انصار، به عنوان عذر خواهی، به نزد آن حضرت آمدند و گفتند: ای سرور زنان، اگر ابوالحسن پیش از آن که با ما بیعت و پیمان خود را با ابوبکر استوار کنیم این نکته را به ما گوشزد می کرد، هرگز ما او را رها نمی کردیم و به دیگری روی نمی آوردیم. حضرت زهرا(س) فرمود:

«إِلَيْكُمْ عَنِّي، فَلَا عُدْرَ بَعْدَ تَعْذِيرِكُمْ وَ لَا أَمْرَ بَعْدَ تَقْصِيرِكُمْ.» یعنی: دور شوید از من، که دیگر، بعد از عذر خواهی های غیر صادقانه، عذری باقی نمانده است و بعد از این تقصیر [و گناه] شما، امری وجود ندارد ۲۴۸. (یعنی بعد از آنکه کوتاهی کردید و علی(ع) را خانه نشین نمودید و به اهل بیت پیامبر(ص) جسارت روا داشتید و مأمور ابوبکر، به اتکای بیعت شما، برای سوزندان خانه دختر رسول خدا آتش آورد و . . . دیگر کار از کار گذشته است و عذری پذیرفته نیست و دوره ظلم و تباهی آغاز گشته است.)

عیادت ابوبکر و عمر از حضرت زهرا(س)

وقتی حال حضرت زهرا(س) رو به وخامت گذارد و بیماری اش شدت گرفت، ابوبکر و عمر خواستند که سابقه خوبی برای خود درست کنند و بگویند که به دیدن زهرا(س) رفتیم و، در آخر، با هم صلح کردیم و حضرت از ما گذشت. لذا حضرت امیر(ع) تقاضا کردند که برای آن دو از حضرت زهرا(س) اجازه بگیرد تا بیایند به احوالپرسی وی.

حضرت زهرا(س) میل نداشت. حضرت امیر(ع) اصرار کرد. زهرا(س) فرمود: «خانه، خانه شماس است و بانوی [خانه] هم، بانوی شماس است» ابوبکر و عمر آمدند. حضرت زهرا(س) روی به دیوار و پشت به آنها کرد. گفتند: آمده ایم که رضای شما را حاصل کنیم، حضرت(س) فرمود: «من با شما حرف نمی زنم مگر که قول بدهید که آنچه را که می گویم، اگر راست است، به راستی آن شهادت بدهید.» قبول کردند. حضرت زهرا(س) فرمود: یادتان می آید که پیامبر(ص) فرمود: «رضای فاطمه، رضای خداوند است، و خداوند به سبب غضب فاطمه، غضب می فرماید؟» گفتند: بلی، حضرت(س) فرمود: خدایا، شاهد باش که من بر این دو نفر غضبناکم! و از این دو راضی نیستم ۲۵۱.

ابوبکر، چون همیشه، تظاهر به گریستن کرد. عمر او را سرزنش کرد و سپس برخاستند و رفتند. این آخرین کاری بود که آن دو انجام دادند ۲۵۲.

وصیت حضرت زهرا(س) و دفن شبانه آن حضرت(س)

حضرت زهرا(س) فرمود: وصیت می کنم که ابوبکر و عمر بر من نماز نخوانند و بر جنازه من حاضر نشوند، و جنازه من شبانه دفن شود ۲۵۳.

حضرت علی(ع) به وصیت حضرت زهرا(س) عمل کرد ۲۵۴ و او را در خانه خودش دفن کرد ۲۵۵. سپس در بقیع چند صورت قبر ساخت و بر آنها آب پاشید تا مانند قبر تازه به نظر آیند ۲۵۶.

مرحوم ثقه الاسلام کلینی می نویسد: -

چون فاطمه (س) در گذشت، امیرالمؤمنین (ع) او را پنهان به خاک سپرد و آثار قبر او را از میان برد. سپس رو به مزار پیغمبر (ص) کرد و گفت: ای پیامبر خدا، از من و از دخترم، که به دیدن تو آمده و در کنار تو به زیر خاک خفته است، بر تو درود باد. . . مرگ زهرا ضربتی بود که دلم را خسته و اندوهم را پیوسته کرد، و چه زود جمع ما را به پریشانی کشاند. شکایت خود را به خدا می برم و دخترم را به تو می سپارم. به زودی به تو خواهد گفت که امتت، پس از تو، با وی چه ستم ها کردند. آنچه خواهی از او بگو و هر چه خواهی بدو بگو، تا سر دل بر تو بگشاید و خونی که خورده است بیرون آید و خدا، که بهترین داور است، میان او و ستمکاران داوری نماید. . . خدا گواه است که دخترم پنهانی به خاک می رود. هنوز روزی چند از مرگ تو نگذشته و نام تو از زبان ها نرفته که حق او را بردند و میراث او را خوردند. درد دل را با تو در میان می گذارم و دل را به یاد تو خوش می دارم، که درود خدا بر تو باد و سلام و رضوان

صبح که شد، اهل مدینه با خبر شدند که دختر پیامبر را شبانه دفن کرده اند. گمان کردند که قبر حضرت زهرا(س) در بقیع است. [عمر و یارانش] آمدند و گفتند: زنها را می آوریم و این قبرها را می شکافیم تا ببینیم جسد زهرا در کجاست، و بر آن نماز می خوانیم. حضرت امیر(ع)، غضبناک، به بقیع آمد و فرمود: چنانچه کسی از شما به این قبرها دست بزند، زمین را از خورش رنگین می کنم. آنان نیز، چون حضرت علی(ع) را در آن حال دیدند، آنجا را ترک کردند ۲۵۸.

أَصْبَغَ بِنُتَابَةٍ، از امیرالمؤمنین سؤال کرد که چرا شبانگاه حضرت زهرا(س) را به خاک سپردند؟ حضرت علی(ع) فرمود:

أَنَّهُا كَانَتْ سَاخِطَةً عَلَى قَوْمٍ كَرِهَتْ حُضُورَهُمْ جَنَازَتَهَا وَ حَرَامٌ عَلَى مَنْ يَتَوَلَّاهُمْ أَنْ يَصَلِّيَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ وُلْدِهَا ۲۵۹

چون حضرت زهرا(س) از آن قوم خشمگین بود، حضور آنان را بر جنازه اش خوش نداشت؛ و هر کس که از آن قوم پیروی کند، حرام است که بر کسی از فرزندان زهرا(س) نماز بگذارد.

آری، پنهان داشتن قبر دختر پیامبر(ص) ناخشنودی او را از کسانی چند نشان می دهد و پیداست که او می خواسته است، با این کار، دیگران نیز از این ناخشنودی آگاه شوند.

وضع مدینه پس از شهادت حضرت زهرا(س) و تحقق پیشگویی های آن حضرت

بعد از شهادت حضرت زهرا(س)، دستگاه خلافت، برای مقابله با آنان که در خارج از مدینه بابوکر بیعت نکرده بودند و گروهی از ایشان نیز از قبایل مرتد بودند، سپاهیان فرستاد. در آن لشکرکشیهایی کسی از انصار را سرکرده سپاه قرار ندادند و دستگاه حکومت، یکسره، قریشی شد ۲۶۰ قریش را در همه چیز بر غیر قریش مقدم می داشتند. در شهرهایی که فتح کردند، امرای لشکر و والیان شهرها را همه از قریش گماشتند ۲۶۱.

بدین سبب، انصار فقیر شدند و عقب افتادند تاجایی که نان شب نداشتند. اینکه در سیره حضرت سجاد(ع) و حضرت باقر(ع) و حضرت صادق(ع) می خوانیم که شبانه به در خانه فقرای مدینه می رفتند و به آنان نان و پول می رساندند، آن فقرا فرزندان همان انصار بودند.

مُعَلَّى بن خُنَيس یکی از اصحاب امام صادق(ع) می گوید: امام را دیدم که در شب تاریک از خانه بیرون آمد و بر دوش خود باری داشت. گفتم: ای پسر رسول خدا، اجازه دهید به شما کمک کنم. فرمود: این بار را باید خود بردارم. و به راه افتاد. من هم به دنبال آن حضرت رفتم. چیزی از آن بار بر زمین افتاد.

حضرت خم شد و گفت: خدایا این را به دستم برسان. آن را پیدا کرد و در توبره ای که بر دوشش بود انداخت و به سقیفه بنی ساعده ۲۶۲ رفت و بالای سر هر یک از آنان که خوابیده بودند دو قرصه نان گذاشت. وقتی که باز می گشت، مُعَلَّى بن خُنَيس از آن حضرت پرسید: ای پسر رسول خدا، آیا اینان حقّ (امامت) را می شناسند؟ فرمود: اگر اینان حق را می دانستند، ما نمک سائیده

خانه مان را هم با آنان قسمت می کردیم؛ نه، اینها حق را نمی شناسند^{۲۶۳}

حضرت سجاد(ع) نیز غذا به در خانه ها می برد. اهل آن خانه ها در کنار در خانه هایشان در انتظار آن کس که شب به آنجا می آمد می ایستادند و غذا را از وی می گرفتند. در وقت غسل دادن پیکر آن حضرت، دیدند که پشت وی پینه بسته است. از حضرت باقر(ع) علت را پرسیدند. فرمود: از بارهایی است که شبها بر دوش می کشید^{۲۶۴} چون حضرت سجاد(ع) وفات کرد کمک هایی که شبانه به مردم می شد قطع گردید. در آن هنگام بود که دریافتند آن کسی که به در خانه هایشان غذا می آورد حضرت سجاد(ع) بوده است^{۲۶۵}. تمام این فقرا از انصار بودند. اما قریش، صاحبان ثروت و جاه و کنیزان و در عیش و طرب بودند. عبدالرحمن بن عوف وقتی که مُرد (در زمان عثمان) طلاهایش را آوردند تا عثمان در میان وارثان او قسمت کند. آنقدر طلا در مجلس خلافت به روی هم انباشته شد که فاصله بین دو طرف مجلس را پُر کرد و دو طرف مجلس همدیگر را نمی دیدند!^{۲۶۶}

اینها از مواردی بود که حضرت زهرا(س) به زنان انصار پیشگویی فرمود که کارشان به اینجا می رسد. کارشان به بالاتر از آن هم رسید. وقتی که لشکر یزید در وقعه حَرّه آمدند به مدینه و قتل عام کردند، یزید دستور داده بود که لشکریان، سه روز، آنچه می خواهند بکنند^{۲۶۷}. انصار را قتل عام کردند، به طوری که در مسجد پیامبر(ص) خون به راه افتادند؛ آنچه در خانه هابود به یغما بردند؛ هزار دختر بی شوهر بعد از این واقعه باردار شدند^{۲۶۸}.

بیعت 269 امیر المؤمنین(ع) پس از شهادت حضرت زهرا(س) و دلیل آن

در صحیح بخاری، حدیثی را زُهری از عایشه نقل می کند که در آن از ماجرای بین فاطمه(س) و ابوبکر درباره میراث رسول خدا(ص) سخن رفته است و عایشه در پایان آن می گوید: فاطمه از ابوبکر روی بگردانید و تا زنده بود با او سخن نگفت. او شش ماه پس از وفات رسول خدا(ص) زنده بود و چون از دنیا رفت، همسرش علی(ع) بر او نماز خواند و به خاکش سپرد و ابوبکر را خبر نکرد. فاطمه(س) مایه افتخار و احترام علی(ع) بود. تا فاطمه(س) زنده بود، علی(ع) در میان مردم احترام داشت و چون از دنیا رفت، مردم از او رویگردان شدند.

در اینجا کسی از زُهری پرسید: علی در این شش ماه با ابوبکر بیعت نکرد؟

زهرا گفت: نه او، نه هیچ یک از افراد بنی هاشم؛ مگر هنگامی که علی(ع) با ابوبکر بیعت کرد.^{۲۷۰}

در خارج از مدینه گروهی با بیعت با ابوبکر مخالف بودند. یک دسته، وقتی خبر وفات پیامبر(ص) را شنیدند، از اسلام بیرون شدند که آنان را در تاریخ «مُرتدین» می خوانند. مهمترین آنها، مُسَیَلَمَه در یمامه بود که ادعای پیامبری می کرد. در نزدیک یمن چهل هزار نفر آماده حمله به مدینه شدند، که اگر می آمدند، مدینه را نابود می کردند. یعنی مسأله عظیم تر از جنگ خندق بود. زیرا در خندق ده هزار نفر آماده بودند، ولی اینها چهل هزار نفر بودند؛ اگر حمله می آوردند و مدینه را فتح می کردند، از اسلام هیچ اثری باقی نمی ماند، حتی قبر پیامبر(ص) را هم ویران می کردند. لذا عثمان آمد به خدمت حضرت امیر(ع) و عرض کرد: ای پسر عمو^{۲۷۱}، تا وقتی که تو بیعت نکنی، کسی به جنگ با این دشمنان بیرون نخواهد شد و . . . آنقدر از این مطالب زمزمه کرد تا آن حضرت(ع) را به نزد ابوبکر

برد و علی(ع) با او بیعت کرد. پس از بیعت علی(ع) با ابوبکر، مسلمانان خوشحال شدند و کمر به جنگ با مرتدین بستند و از هر سو، سپاه به حرکت در آمد. ۲۷۲

در نهج البلاغه 273 نیز آمده است که آن حضرت فرمود:

فَأَمْسَكَ يَدِي حَتَّى رَأَيْتُ رَاجِعَهُ النَّاسُ قَدْ رَجَعَتْ عَنِ الْإِسْلَامِ ۲۷۴ يَدْعُونَ إِلَى مَحَقِّ دِينِ مُحَمَّدٍ (ص) فَخَشِيْتُ أَنْ لَمْ أَنْصُرِ الْإِسْلَامَ وَ أَهْلَهُ أَنْ أَرَى فِيهِ ثَلَمًا أَوْ هَدْمًا تَكُونُ الْمَصِيبَةُ بِهِ عَلَيَّ أَعْظَمَ مِنْ قُوَّةِ وَلايَتِكُمْ ۲۷۵ أَلَّتِي إِنَّمَا هِيَ مَتَاعُ أَيَّامٍ قَلِيلٍ يَزُولُ مِنْهَا مَا كَانَ كَمَا يَزُولُ السَّرَابُ أَوْ كَمَا يَتَقَشَّعُ السَّحَابُ، فَتَهَضَّتْ فِي تِلْكَ الْأَحْدَاثِ، حَتَّى زَاغَ الْبَاطِلُ وَ زَهَقَ وَاطْمَأَنَّ الدِّينُ وَتَهَنَّهَ

پس دست نگه داشتیم بیعت نکردم، در حالی که یقین داشتیم که، همانا در میان مردم، من به مقام محمد (ص) سزاوارترم از کسانی که حکومت را بعد از او به دست گرفتند. پس در این حال درنگ کردم تا آن زمان که خدا بخواهد. تا که دیدم گروهی از مردمی که مرتد شده اند و از اسلام برگشته اند، دعوت به نابودی دین خدا و آیین پیامبر (ص) می کنند. پس ترسیدم که اگر اسلام و مسلمانان را یاری نکنم، در اسلام رخنه و ویرانی ببینم که مصائب حاصل از این دو، بسیار عظیم تر باشد بر من تا از دست دادن سرپرستی و حکومت بر کارهای شما؛ حکومتی که کالایی چند روزه بیش نیست و آنچه از آن حاصل می شود از میان می رود، مانند سراب یا ابری که پراکنده گردد. پس، در این هنگام، خود با پای خویش، به نزد ابوبکر رفتم و با او بیعت کردم و در هنگامه این پیشامدها قیام کردم تا که باطل نابود شد و کلمه الله [اسلام]، همچنان که برتر بود، باقی ماند، هر چند که کافران ناخوشدل باشند.

(8)

وضع سرزمین های اسلامی و عملکرد ائمه(ع)

سرزمین های اسلامی دارای چند مرکز اصلی بود که والی آنها را خلیفه تعیین می کرد. اسکندریه از آن جمله بود که تمام بلاد آفریقا (که اسلام آورده بودند) زیر حکومتش بوده است. والی اسکندریه برای تمام آفریقا قاضی تعیین می کرد؛ بر شهرها والی می گذاشت؛ خراج شهرها به او می رسید؛ لشکر می کشید به شهرهایی که فتح نشده بود و فتح می کرد؛ و . . . یکی دیگر از این مراکز، کوفه بود. وقتی گفته می شود که ولید والی کوفه بود، بدین معنا نیست که تنها والی شهر کوفه بوده است؛ والی کوفه، مرکز حکومتش شهر کوفه بود، ولی عراق تا مدائن آن روز، بغداد تا موصل و کرمانشاه و ری و خراسان تا بعضی شهرهای آسیای مرکزی - که بلاد شرقی اسلامی اش می نامیدند - همه تحت حکومت والی کوفه بود. ولید برای آن شهرها، والی تعیین می کرد، امام جمعه تعیین می کرد، لشکر می فرستاد برای شهرهای مرزی اسلامی.

والی بصره نیز مرکز حکومتش بصره بود، ولی حکومت شهرهای جنوب غربی ایران و کشورهای امروزه خلیج فارس، بجز عربستان سعودی، را نیز داشت. تمام سرزمین های پناور عربستان سعودی امروز، بجز مکه و مدینه و جدّه و ریاض، نیز جزو حکومت بصره بوده است. والی بصره حکومت بر دریا را نیز، تا هند، بر عهده داشت. شهرهای هند که فتح می شد جزو حکومت بصره در می آمد. بصره را بندر هند می نامیدند، زیرا ارتباط این منطقه با هند از این بندر بوده است.

شام دارای دو مرکز حکومت بوده است: یکی دِمَشَق و دیگری حِمص.

شام، یعنی اردن، لبنان، فلسطین و سوریه امروز. اینها همه در قلمرو آن دو حکومت بوده است. این منطقه را روم شرقی می گفتند. در همه این سرزمین ها، پنج شهر لشکرگاه مسلمانان بوده است: کوفه، بصره، دمشق، حمص، اسکندریه. این شهرها، علاوه بر این که مرکز حکومتی بودند، مرکز لشکرگاه اسلامی هم بودند.

شایان توجه است که در تمامی لشکرکشیهای و جنگ هایی که در زمان ابوبکر و عمر و عثمان انجام شد، ائمه ما شرکت نکردند؛ نه حضرت امیر(ع)، نه امام حسن(ع) و نه امام حسین(ع)، هیچکدام شرکت نکردند. ائمه بعدی نیز، یعنی حضرت سجاد(ع) تا امام حسن عسکری(ع)، بر همان سنت و سیره سلف صالح و آباء طاهرین خود رفتار کردند.

(9)

وصیت ابوبکر و خلافت عمر

ابوبکر در جمادی الثانیه سال 13 هجری بیمار شد. در بستر مرگ، عثمان را خواست تا وصیت نامه خود را بنویسد. ابوبکر گفت: «بنویس: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ. این وصیت ابوبکر بن ابی قُحَافَه است به مسلمانان. « بعد از این جمله، از شدت بیماری بیهوش شد. عثمان وصیت نامه را این چنین تمام کرد: «من عمر بن خطاب را به جانشینی خود و خلافت بر شما برگزیدم و در این راه خیر خواهی شما فروگذاری نکردم. «

در این هنگام، ابوبکر چشم گشود و به عثمان گفت: بخوان بینم چه نوشته ای. عثمان نیز آنچه را نوشته بود برای ابوبکر خواند. ابوبکر، با شنیدن مطالب نوشته عثمان، گفت: با آنچه نوشته ای موافقم. خدایت از اسلام و مسلمانان پاداش خیر دهد. آنگاه همان نوشته را امضاء کرد. ۲۷۶

طبری در تمه این ماجرا می نویسد:

عمر، در حالی که چوبی از سَعْفِ درخت خرما در دست داشت، در میان مردم در مسجد پیامبر(ص) نشسته بود. شدید، آزاد کرده ابوبکر، که فرمان ولایت عهدی عمر را در دست داشت، در آن جمع حاضر شد. عمر رو به مردم کرد و گفت: ای مردم، به سخنان و سفارش خلیفه رسول خدا گوش دهید و از فرمانش وی اطاعت کنید؛ او می گوید من در خیرخواهی شما کوتاهی نکرده ام. 277

در ماجرای وفات پیامبر(ص)، زمانی که حضرتش(ص) فرمود: «آتونی یدواتٍ و قِرطاسٍ اکتبُ لکم کتاباً لَنْ تَضِلُّوا بعدهُ» گفتند: بیماری بر پیامبر غالب شده است. عمر گفت: «حَسْبُنَا کِتَابُ اللّٰهِ. « بعضی خواستند بروند و قلم و دوات بیاورند. یک تن از حاضرین گفت: «إِنَّ الرَّجُلَ لَیَهْجُرُ. «: این مرد هذیان می گوید! ۲۷۸ وگوینده جز صحابی عمر دیگری سخن توانست باشد چه قدر فرق می کند رفتار و سخنان عمر در هنگام وصیت نوشتن پیامبر اکرم(ص) قبل از وفات آن حضرت و رفتار و سخنان او درباره وصیت نامه ابوبکر که در حال بیهوشی اش نوشته شده بود!

وضع حکومت در زمان عمر

حکومت عمر، سیاست حکومت عربی بود و در مدینه، که پایتخت اسلام بود، منع کرده بود که غیر عرب ساکن شود. تنها به دو نفر غیر عرب اجازه ماندن در مدینه را داده بود: یکی هُرْمُزَان پادشاه سابق شوش و شوشتر [تُسْتَر] که مسلمان شده بود و برای عمر نقشه های جنگی در فتح شهرهای ایران می کشید، ۲۷۹ و دیگری اَبُولُوْلُوْه که غلام مَغیره بن شُعْبَه بود. او کارگری ماهر بود و نقاشی و آهنگری و نجاری را به خوبی انجام می داد. مغیره از عمر خواست که اجازه بدهد اَبُولُوْلُوْه در مدینه ساکن شود و عمر هم اجازه داد. ۲۸۰ باری، تعصب عربی تا این حد بوده است. در پایتخت اسلام کسی از غیر عرب اجازه ماندن نداشت. ۲۸۱ همچنین، عمر منع کرده بود که غیر عرب از عرب دختر بگیرد، یا عرب غیر قریش از قریش دختر بگیرد. بدین گونه، عمر جامعه اسلامی را جامعه ای طبقاتی کرد. ۲۸۲

در مُوْطَأ مالک آمده است که عمر حکم کرده بود - و حکم عمر، از نظر مردم، حکم شرع بود - اگر مرد عرب از عجم [= غیر عرب] زن گرفت و بچه ای از این ازدواج به دنیا آمد، چنانچه آن بچه در بلاد عرب به دنیا بیاید از پدرش ارث می برد و اگر در سرزمین غیر عرب به دنیا بیاید از پدرش ارث نمی برد! ۲۸۳.

حکومت عمر، با اهداف و فرهنگ حکومت عربی قریشی بود؛ هیچ والی و امیر لشکری از غیر قریش تعیین نمی کرد. البته یک استثنا داشت و آن این بود که در میان فامیل های قریش، به بنی هاشم ولایت نمی داد. در این باره سه ماجرا از تاریخ طبری نقل می کنیم که بین عمر و ابن عباس گذشته است. ۲۸۴

گفتگوی ابن عباس با عمر

1) روزی عمر به ابن عباس گفت: چه شد که قریش نگذاشتند شما - بنی هاشم - به حکومت برسید؟ ابن عباس گفت: نمی دانم. عمر گفت: من می دانم؛ قریش از حکومت شما بر خود کراهت داشتند. ابن عباس گفت: چرا؟ ما برای آنها خیر بودیم - این سخن را از آن رو گفت که پیامبر(ص) از بنی هاشم بود. عمر گفت: کراهت داشتند که پیامبری و خلافت در شما جمع شود و بر قریش گردن فزازی کنید. شاید بگویید کار ابوبکر بود؛ نه، به خدا قسم، ابوبکر خردمندانه ترین کاری که به نظرش رسید کرد ۲۸۵

2) در روایت دیگر، عمر به ابن عباس می گوید: آیا می دانی قوم شما (یعنی قریش) چرا بعد از محمد(ص)، حکومت را از شما دریغ و منع کردند؟ ابن عباس می گوید: من خوش نداشتمم به عمر جواب دهم؛ گفتم: اگر ندانم تو ما را آگاه می کنی؟ گفت: قریش کراهت داشت از این که نبوت و خلافت در شما جمع بشود. . .

قبلاً بیان کردیم که سیاست آنها این بود که می گفتند: حکومت را در قبایل قریش بگردانید تا همه را فراگیرد. راست گفتند. آنگاه که خلافت را از خاندان پیامبر(ص) بیرون کردند قبیله تیم را، قبیله عدی را، بنی امیه را فرا گرفت.

عمر گفت: قریش برای خود چنین کاری را پسندید و کارش درست و موفق بود. ابن عباس می گوید گفتم: یا امیرالمؤمنین، اگر

اجازه می دهی و غضب نمی کنی، سخن می گویم وگرنه ساکت می مانم. عمر گفت: سخن بگو. گفتم: یا امیرالمؤمنین، این که گفתי قریش خلیفه را برگزید و موفّق بود، اگر قریش آن کس را اختیار می کرد که خدا اختیار کرده بود [یعنی علی(ع) را] موفّق بود. اما این که گفתי قریش کراهت داشت که خلافت و نبوّت در ما جمع بشود، همانا خداوند عزّوجلّ در قرآن قومی را که کراهت داشتند وصف کرد، آنجا که فرمود: «ذَلِك يَأْتِيهِمْ كَرَهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ» [محمّد / 9]: آنها از آنچه خدا در قرآن نازل کرده است کراهت داشتند [که تعیین وصّی بعد از پیامبر باشد]؛ خداوند هم اعمالشان را تباہ کرد.

عمر گفت: سخنانی از تو به من می رسید و نمی خواستم قبول کنم که از تو سر زده است، مبدا که منزلت تو نزد من زائل شود. ابن عبّاس گفت: اگر حرف حقّ زده باشم، قاعده اش این نیست که مقام من نزد تو از بین برود، و چنانچه آن سخن را نگفته باشم و دروغ به تو رسیده باشد، من کسی هستم که می تواند از آنچه که به دروغ به او نسبت داده باشند دفاع کند. عمر گفت: به من خبر رسیده است که گفته ای «خلافت راز ما، از راه ظلم و حسد، دور کردند.» ابن عبّاس گفت: ظلم کردن بر ما را که هر دانا و نادانی دریافته است ۲۸۶ اما این که می گویی که من گفته ام حسادت کردند؛ ابلیس هم بر آدم حسد برد و ما هم فرزندان آدم هستیم. عمر گفت: دور است دل های شما بنی هاشم؛ چیزی در آن نیست مگر حسدی که از قلب شما بیرون نمی رود و کینه و غشی که زائل نمی شود و همیشه خواهد ماند. ابن عبّاس گفت: یا امیرالمؤمنین، آرام باش. گفתי بنی هاشم این چنین اند. پیامبر از بنی هاشم است و خدا فرموده است: [لِنَّمَا يَرِيْدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا] [احزاب / 33].

عمر گفت: دور شو از من ابن عبّاس. ابن عبّاس گفت: باشد از تو دور می شوم؛ و برخاست تا برود. عمر شرم کرد و گفت: ابن عبّاس سر جای بنشین. ۲۸۷ به خدا قسم، من حق تو را مراعات می کنم و آنچه تو را مسرور می کند من هم آن را می خواهم و دوست می دارم. ابن عبّاس گفت: یا امیرالمؤمنین، من بر تو و هر مسلمانی حق دارم؛ هر که حق مرا حفظ کند به خوش بختی خود رسیده است و هر که آن را گم کند بدبخت شده است. عمر دیگر نتوانست تحمل کند، بلند شد و رفت. ۲۸۸

3) روایت دیگر چنین است که عمر در پی ابن عبّاس فرستاد و چون آمد به او گفت: والی جمص شخص خوبی بود و از دنیا رفت. برآنم که تو را به آنجا بفرستم، ولی بیم دارم. ابن عبّاس گفت: چرا؟ گفت: می ترسم که مرگم برسد و تو در آنجا باشی ۲۸۹ [که مرکزسپاه است] و مردم رابعد از من به سوی خودتان [= بنی هاشم] بخوانید. مردم نباید به سوی شما بیایند؛ از این [نگرانی] می خواهم راحت بشوم. ابن عبّاس گفت: بهتر است کسی را والی کنی که خیالت از او راحت باشد. ۲۹۰

آری، سیاست کلّی حکومت در زمان عمر این بود که حکومت، عربی و قرشی باشد و بنی هاشم هم از حکومت دور باشند ۲۹۱

معاویه در زمان عمر

آنگاه که عمر به سمت شام رفت، معاویه به استقبال او آمد با شُکوّه دستگاه کسروی. عمر، چون موبک عظیم او را از دور دید، گفت: این کسرای عرب است. و چون به نزدیک او رسید، بدو گفت: این وضع توست و می شنوم که نیازمندان در قصر تو معطل می مانند؛ چرا چنین می کنی؟ معاویه عذرخواهی کرد و گفت: ما در بلادی هستیم که جاسوسان دشمن (رومیان) در آن بسیارند؛ پس،

ضرورت دارد که شکوه سلطنت خویش را آشکار کنیم تا از ما بهراسند. ۲۹۲

معاویه در زمان عمر، در یکی از جنگ های مسلمانان (با رومیان) شرکت جست. نبرد به پیروزی مسلمانان انجامید و غنیمت هایی به دست آمد. در میان غنائم مقداری ظروف نقره بود که به فرمان او برای فروش عرضه شد تا پول آن را در میان مردم تقسیم کنند. مردم برای خرید ظروف نقره روی آوردند. یک مثقال از این ظروف را با دو مثقال درهم (سکه نقره) معامله می کردند که معامله ای رَیوی بود و حرام. عباده بن صامت، صحابی بزرگ پیامبر(ص) که در شام بود، از جای برخاسته فریاد برآورد که من از رسول خدا شنیدم که از خرید و فروش طلا به طلا و نقره به نقره، جز به طور مساوی، نهی کرده می فرمود؛ هر کس در این گونه معاملات زیاده بدهد یا بگیرد، گرفتار ربا شده است. با شنیدن این سخن، مردم هر آنچه را که گرفته بودند باز گرداندند. چون معاویه از جریان آگاه شد، با ناراحتی، خطبه ای خواند و گفت: چه شده است که مردمان احادیثی از رسول خدا بازگو می کنند که ما، که آن حضرت را دیده و با او مصاحب بوده ایم، هرگز چنین سخنانی از وی نشنیده ایم؟! عباده از جای برخاست و گفت: ما آنچه را که از پیامبر خدا شنیده ایم باز خواهیم گفت، اگرچه معاویه از آن ناخشنود و ناراضی باشد.

معاویه او را از لشکر بیرون کرد و او به مدینه بازگشت. عمر از او پرسید که چرا به مدینه باز آمدی (زیرا او را برای تعلیم قرآن به شام فرستاده بود).

عباده اعمال ناشایست معاویه را برای وی بازگو کرد. عمر گفت: به مکان خود باز گرد. خدا آن سرزمین را روسیاه کند که تو و امثال تو در آن زندگی نتوانند کرد! و معاویه هرگز بر تو فرمانروایی نخواهد داشت ۲۹۳.

عباده به شام بازگشت، لکن عمر با معاویه برخوردی نکرد.

اعترافات عمر، شورا و بیعت عثمان

در آخرین سالی که عمر به حج رفته بود، عمّار یاسر در مِنی به دوستانش گفت: بیعت با ابوبکر لغزشی ناگهانی بود که شد؛ اگر عمر بمیرد ما با علی(ع) بیعت می کنیم. ۲۹۴

این خبر، هنگامی در مِنی به عمر رسید که می خواست حرکت کند گفت به سوی مدینه. اولین جمعه که در مسجد پیامبر(ص) در مدینه بر منبر رفت، خطبه ای مفصل خواند و در آخر آن گفت که بیعت با ابوبکر لغزشی ناگهانی بود که شد و خدا شرش را از مسلمانان دور کرد؛ بعد از این باید بیعت (با خلیفه) با مشورت باشد و اگر کسی بدون مشورت با کسی بیعت کند، باید هر دو کشته شوند. ۲۹۵

در آن زمان که ابولؤلؤه به شکم عمر خنجر زد و چون به او آب دادند آب از جای زخم بیرون زد و معلوم شد که روده هایش پاره شده و خواهد مُرد، به او گفتند: بعد از خود کسی را تعیین کن. گفت: اگر ابوعبیده جراح زنده بود او را جانشین خود می کردم؛ و اگر خدا دلیل آن را از من می پرسید، در جواب می گفتم که پیامبرت می گفت که او امین امت است! و اگر سالم، آزاد کرده ابوحدیفه، زنده بود، بی شک او را به جای خود برمی گزیدم؛ و اگر خدا مرا بازخواست می کرد، می گفتم که از پیامبرت شنیدم که می گفت: سالم

آنقدر خدا را دوست دارد که اگر از خدا هم نمی ترسید او را نافرمانی نمی کرد ۲۹۶ . به او گفتند: ای امیرالمؤمنین، در هر صورت، یکی را به جانشینی خود تعیین کن. جواب داد: تصمیم داشتم که مردی را به حکومت و فرمانروایی شما برگزینم که بی گمان شما را به سوی حق و عدالت راهبر می بود [اشاره است به علی(ع)]، اما نخواستم کار شما، در حال حیات و بعد از مرگ، بر دوش من باشد! ۲۹۷

بلاذری، در انساب الاشراف، می گوید: در روزی که عمر زخم برداشت، گفت تا علی(ع) و عثمان و طلحه و زبیر و عبدالرحمن بن عوف و سعد ابن ابی وقاص حاضر شوند. آن گاه، جز با علی(ع) و عثمان با دیگری سخن نگفت. به علی(ع) گفت: ای علی، شاید این گروه [اهل شورا] حق خویشاوندی ات را با پیامبر(ص) و این که داماد او بوده ای و میزان دانش و فقهی را که خداوند به تو ارزانی داشته است در نظر بگیرند و تو را به حکومت خویش انتخاب کنند؛ در آن صورت، خدا را فراموش مکن!

آنگاه رو به عثمان کرد و گفت: ای عثمان، شاید آنان داماد پیامبر(ص) بودن و سالمندی ات را رعایت کنند [و تو را به خلافت برگزینند]. پس، اگر به حکومت رسیدی، از خدا بترس و آل ابو مَعِیْط را بر گردن مردم سوار مکن.

پس دستور داد تا صُهَیْب را حاضر کنند و چون آمد به او گفت: تو به مدت سه روز با مردم نماز می گزاری و اینان نیز در خانه ای جمع می شوند و در کار تعیین خلیفه شور می کنند. پس اگر به خلافت یک نفر از بین خودشان هم رأی شدند، هر کس را که مخالفت کند گردن بزن و چون آن گروه از مجلس عمر بیرون شدند، عمر گفت: اگر مردم آجَلْح ۲۹۸ را به خلافت انتخاب کنند، آنان را به راه است هدایت خواهد کرد ۲۹۹.

بلاذری، در انساب الاشراف، از قول واقدی می نویسد:

عمر درباره جانشین خود از اطرافیان پرسید که چه کسی را انتخاب کند. به او گفتند: نظرت درباره عثمان چیست؟ گفت: اگر او را انتخاب کنم، آل ابو مَعِیْط [= بنی امیه] را برگردن مردم سوار می کند! گفتند: زبیر چگونه است؟ گفت: او در حالت خشنودی مؤمن است، و در هنگام خشم کافر دل! گفتند: طلحه چه؟ گفت: او مردی است متکبر و خودپسند که بینی اش رو به بالاست و نشیمنگاهش در آب ۳۰۰ گفتند: سعد بن ابی وقاص چگونه است؟ گفت: فرماندهی اش بر سوارکاران جنگی حرف ندارد، اما اداره یک آبادی هم برایش زیاد و سنگین است. پرسیدند: درباره عبدالرحمن بن عوف چه می گویی؟ جواب داد: او همین که بتواند به خانواده اش برسد کافی است! ۳۰۱

بلاذری، در جای دیگر، می نویسد:

چون عمر بن خطاب زخم برداشت، صُهَیْب، آزاد کرده عبد الله بن جُدعان، را فرمان داد که سران مهاجر و انصار را در مجلس او حاضر کند. چون آنان بر وی وارد شدند، گفت: من کار خلافت و حکومت شما را در میان شش نفر از مهاجران نخستین، که هنگام وفات پیامبر(ص) مورد رضای آن حضرت بوده اند، به شورا نهاده ام تا یک تن را از میان خود به پیشوایی شما و امت برگزینند. آنگاه یک یک اعضای شورا را نام برد و سپس رو به ابوطَلْحَه زید بن سَهْل خَزْرَجی کرد و گفت: پنجاه نفر از انصار را انتخاب کن تا تو را همراه باشند، و چون من درگذشتم این چند نفر را وادار تا ظرف سه روز، نه بیشتر، یک نفر را از بین خود به پیشوایی خویش و امت انتخاب

کنند. سپس صهیب را فرمان داد تا هنگامی که پیشوایی انتخاب نکرده اند با مردم نماز بگزارد.

در آن هنگام طلحه بن عبید الله حضور نداشت و در ملک خود در سُرّاه ۳۰۲ بود.

عمر گفت: اگر ظرف این سه روز طلحه حاضر شد که شد، وگرنه منتظر او نشوید و به جدّ در انتخاب خلیفه برآید و با آن کس که بر او اتفاق نظر حاصل کردید بیعت کنید و هر کس با رأی شما مخالفت کرد گردنش را بزنید. ۳۰۳

عمر اعضای شورا را فرمان داد تا مدت سه روز برای انتخاب خلیفه به مشورت بنشینند. اگر دو نفر با خلافت مردی و دو نفر دیگر با خلافت مردی دیگر موافقت کردند بار دیگر به رایزنی پردازند و مشورت از سر گیرند. اما اگر چهار نفر با یکی موافقت کردند و یک تن مخالف بود، تابع رأی آن چهار نفر باشند. و چنانچه آراء سه به سه در آمد، رأی آن دسته را بپذیرند که عبدالرحمن بن عوف در آن است، زیرا دین و صلاح عبدالرحمن قابل اطمینان و رأیش برای مسلمانان مورد قبول و اعتماد است ۳۰۴

متقی هندی نیز، در کنز العمال، از محمد بن جبیر از پدرش روایت کرده است که عمر گفت: اگر عبد الرحمن بن عوف یک دستش را، به عنوان بیعت، به دست دیگرش بزند فرمانش را اطاعت کنید و با او بیعت نمایید ۳۰۵

از این مطالب چنین بر می آید که عمر، صدور حکم خلافت را، بنا بر سیاستی، به دست عبدالرحمن بن عوف نهاد و او را از امتیازی خاص برخوردار کرد تا در تعیین خلیفه از آن بهره گیرد. و معلوم می شود که با عبدالرحمن بن عوف قراری داشته که تبعیت از سیره و رفتار شیخین را در شرایط قبول خلافت بگنجانند و از پیش می دانسته که امام علی(ع) از این که عمل به رفتار شیخین در ردیف عمل به کتاب خدا و سنت پیامبر(ص) قرار گیرد خودداری کرد، ولی عثمان آن را می پذیرد و در نتیجه به خلافت می رسد. بنابراین، از پیش، حکم عدم انتخاب علی(ع) را صادر کرده بود.

دلیل این سخن، علاوه بر آنچه در پیش آوردیم، مطلبی است که ابن سعد، در طبقات، از قول سعید بن عاص (اموی) آورده است که:

سعید بن عاص از عمر خواست که مقداری بر مساحت زمین خانه اش بیفزاید تا آن را وسعت بدهد. خلیفه به او نوید می دهد که، پس از ادای نماز روز بعد صبح، خواسته اش را برآورده خواهد کرد. عمر به وعده وفا کرد و صبحگاهان با سعید رفت و . .

[سعید خود می گوید:] خلیفه با پاهایش خط کشید و بر وسعت خانه ام افزود. اما من گفتم: ای امیرالمؤمنین، بیشتر بده، که مرا اهل بیت، از کوچک و بزرگ، زیاد شده است. عمر گفت: فعلاً همین اندازه تو را کافی است و این راز را نگهدار که پس از من کسی به خلافت می رسد که جانب خویشاوندی ات را رعایت خواهد کرد و نیازت را برآورده خواهد ساخت! سعید می گوید: آنگاهی که دوران خلافت عمر به سر آمد و عثمان از شورای عمر، مقام خلافت را به دست آورد، او، از همان ابتدای کار، رضای خاطر مرا جلب کرد و خواسته ام را به شایستگی برآورده ساخت ۳۰۶ . .

از این گفت و گو چنین بر می آید که منشور خلافت عثمان در دوران حیات عمر و به دست او به امضا رسیده و قطعیت یافته بود و تعیین شورای شش نفری تنها پوششی بود که در زیر آن بیطرفی دستگاه خلافت در انتخاب خلیفه بعدی به نحوی مردم پسند و مقبول جلوه گر شود.

گذشته از این، نقشه تحریک افراد برای ترور و از میان برداشتن امام (ع) نیز مطلب مهم دیگری است که باز ابن سعد، در طبقات، از قول همین سعید ابن عاص، آورده است. او می نویسد:

روزی عمر بن خطاب به سعید بن عاص گفت: چرا تو از من فاصله می گیری و روی گردان هستی؟ شاید گمان می کنی من پدرت را کشته ام. من پدر تو را نکشته ام؛ پدرت را علی بن ابی طالب کشته است ۳۰۷.

آیا با این سخن، عمر سعی نداشت که سعید را به گرفتن انتقام از کشته پدرش، علی بن ابی طالب، تحریک کند؟

نحوه انتخاب عثمان به خلافت

بلادری از قول ابو مخنف می نویسد:

در روز به خاک سپردن عمر، اعضای شورا کاری نکردند. ابوطلحه، به دستور عمر، بر مردم امامت جماعت کرد و نماز گزارد و صبح روز دیگر، ابوطلحه آنان را در محل بیت المال گرد آورد تا به رایزنی پردازند. مراسم به خاک سپردن عمر در روز یکشنبه و در چهارمین روز ترورش صورت گرفت، و صُهب بن سینان بر جنازه اش نماز خواند.

چون عبدالرحمن اعضای شورا و گفت و شنود را مشاهده کرد و به ایشان گفت: ببینید، من و سعد خود را کنار می کشیم، به این شرط که انتخاب یکی از شما چهار نفر با من باشد؛ زیرا نجویان به درازا کشیده و مردم منتظرند تا خلیفه و امام خود را بشناسند. اهالی شهرها نیز، که برای کسب اطلاع از این امر تاکنون در مدینه مانده اند، توقفشان طولانی شده باید زودتر به شهر و دیار خود باز گردند.

همه با پیشنهاد عبدالرحمن بن عوف موافقت کردند، مگر علی(ع) که گفت: تا ببینیم. در این هنگام ابوطلحه وارد شد و عبدالرحمن آنچه را گذشته بود، از پیشنهاد خود و موافقت همگان بجز علی، به اطلاع او رسانید. پس، ابو طلحه رو به علی(ع) کرد و گفت: ای ابوالحسن، عبد الرحمن مورد اعتماد همه مسلمانان است، چرا با او مخالفت می کنی؟ او خود را از میان شما کنار کشیده و برای دیگری هم زیر بار گناه نمی رود! در اینجا علی(ع)، عبد الرحمن بن عوف را سوگند داد تا به خواسته دل اعتنایی نکند، حق را مقدم دارد و به صلاح و خیر امت بکوشد و رابطه خویشاوندی، او را از راه حق منحرف نسازد. عبد الرحمن، همه را پذیرفت و سوگند خورد. پس علی(ع) رو به او کرد و گفت: حالا انتخاب کن.

این رویداد در محل بیت المال صورت گرفت یا، بنابه گفته ای، در خانه مسور ابن مخرمه. ۳۰۸ پس، عبدالرحمن پیش آمد و دست علی(ع) را در دست گرفت و به او گفت: با خدا عهد و پیمان بند که اگر من با تو بیعت کردم، بنی عبدالمطلب را بر گردن مردم سوار نخواهی کرد و سوگند بخور که از سیره رسول خدا(ص) و شیخین (ابوبکر و عمر) سر پیچی نکنی. علی(ع) پاسخ داد: رفتارم با شما، تا آنجا که در توان داشته باشم، بر اساس کتاب خدا و سنت پیامبرش خواهد بود.

سپس عبدالرحمن به عثمان گفت: خدا به سود ما بر تو گواه باد که اگر زمام حکومت را به دست گرفتی، بنی امیه را بر گردن مردم سوار نکنی و با ما بر اساس کتاب خدا و سنت پیامبرش و روش ابوبکر و عمر رفتار کنی. عثمان پاسخ داد: من با شما رفتاری بر اساس کتاب خدا و سنت پیامبر(ص) و روش ابوبکر و عمر خواهم داشت.

بار دیگر عبدالرحمن به علی(ع) روی کرد و سخن نخستین خود را به او گفت و علی(ع) نیز چون بار اول به وی پاسخ داد. سپس عثمان را به کناری کشید و گفته نخستین خود را از سر گرفت و از وی همان جواب مساعد اول را شنید. عبدالرحمن، برای بار سوم، پیشنهاد اول خود را به علی(ع) گفت. در این نوبت امام علی(ع) به او گفت: کتاب خدا و سنت پیامبر(ص) نیازی به سیره و روش دیگری ندارد؛ تو می کوشی، به هر صورت که شده، خلافت را از من دور کنی. عبدالرحمن به اعتراض امام(ع) توجهی نکرد و رو به عثمان کرد و سخن نخستین خود را برای سومین بار تکرار کرد و از عثمان همان جواب نخستین را شنید. پس، دست به دست عثمان زد و با او بیعت کرد. ۳۰۹

همچنین، طبری و ابن اثیر، در ضمن بیان رویدادهای سال 23 هجری، می نویسند:

چون عبدالرحمن در سومین روز با عثمان بیعت کرد، علی(ع) به عبدالرحمن گفت: دنیا را به کامش کردی. این نخستین روزی نیست که شما، بر ضد ما، به پشتگرمی یکدیگر برخاسته اید. «قَصَبٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ.» «به خدا قسم، تو عثمان را به خلافت نرساندی مگر برای این که او، پس از خود، تو را به خلافت بردارد؛ اما خدای را در هر روز تقدیری است ۳۱۰»

پس از بیعت عبدالرحمن با عثمان، دیگر اعضای شورا نیز با عثمان بیعت کردند. علی(ع) که ایستاده ناظر بر جریان امر بود، بر زمین نشست. عبدالرحمن خطاب به او گفت: بیعت کن، وگرنه گردنت را می زنم! و در آن روز با کسی از آنان جز او شمشیر نبود. نیز گفته شده است که علی(ع) از محل شورا خشمناک بیرون آمد. دیگر اصحاب شورا خود را بدو رساندند و گفتند: بیعت کن والا با تو می جنگیم. پس بازگشت و با عثمان بیعت کرد. ۳۱۱

علت شرکت حضرت امیر (ع) در شورای شش نفره عمر

امام (ع) به خوبی می دانست که خلافت را به او نمی دهند، اما همراه ایشان در شورا شرکت کرد تا نگویند که او، خود، خلافت را نمی خواست. بلاذری، در انساب الاشراف، ۳۱۲ نوشته است:

قبل از اجتماع شورا، حضرت امیر(ع) به عمویش عباس شکایت کرد و فرمود: خلافت از ما رفته است. عباس گفت: از کجا می گویی؟ فرمود: سعد با پسر عمویش عبدالرحمن مخالفت نمی کند، عبدالرحمن هم داماد عثمان است؛ این سه باهم اند. اگر طلحه و زبیر هم با من باشند، چون عمر گفته که عبدالرحمن با هر کس باشد، او خلیفه است، پس دیگر فایده ای ندارد. بنابراین، حضرت امیر(ع) می دانست و اگر در شورا شرکت نمی کرد، بعد از عثمان هم با آن حضرت بیعت نمی کردند. چون سخنان پیامبر(ص) از میان رفته بود و حرف های عمر مانده بود. عمر به قدری بزرگ شده بود که مقامش در نزد آنان از تمام پیامبران بزرگ تر شده بود (العیاذبالله).

سخنان ابوسفیان

دراولین روز پس از بیعت با عثمان به خلافت، ابوسفیان، که در آن وقت چشمانش کور شده بود، به مجلس عثمان آمد و گفت: آیا کسی در اینجا غیر از بنی امیه هست؟ گفتند: نه. گفت: ای بنی امیه، از آن هنگام که خلافت به دست تیم و عدی افتاد، من طمع بستم که به شما برسد. ۳۱۳ حال که به شما رسیده است، چونان کودکان که گوی را در بازی به هم یک دیگر می دهند، خلافت را به هم بدهید و نگذارید از میان شما بیرون برود؛ چه، نه بهشتی هست نه جهنمی آری، سوگند خورد که (پس از مرگ) هیچ خبری نیست! عثمان بر سرش داد زد. ولی بنی امیه به سفارش او عمل کردند. ۳۱۴

در روایت دیگری چنین آمده است:

ابوسفیان، در هنگام کهولت و در زمانی که چشمان خود را از دست داده بود، بر عثمان وارد شد. پس از آن که آرام گرفت، پرسید: آیا در اینجا بیگانه ای هست که گفتار ما را به دیگران برساند؟ عثمان گفت: نه. ابوسفیان گفت: این مسأله خلافت، کاری است دنیوی و این حکومت از نوع حکومت های قبل از اسلام [دوران جاهلیت] است. بنابراین، تو گردانندگان و والیان سرزمین های وسیع اسلام را از بنی امیه قرار بده ۳۱۵.

در همان ایام بود که یک روز ابوسفیان بر سر قبر شهید بزرگ اسلام، حضرت حمزه، رفت و با پای خویش بر قبر آن بزرگوار کوفت و گفت: ای ابو عماره، آنچه که ما دیروز بر سر آن شمشیر کشیده بودیم، امروز به دست کودکان ما رسیده است و با آن به بازی مشغول اند. ۳۱۶

ولید، والی عثمان در کوفه

ولید، فرزند عقیبه بن ابی معیط است ۳۱۷. او در آن روز که مکه به دست مسلمانان فتح شد و به تصرف رسول خدا(ص) در آمد و دیگر جای گریزی برای مشرکان و گمراهان مکی باقی نماند، اسلام آورد. پس از چندی، در مدینه پیامبر خدا(ص) او را برای جمع آوری زکات قبيله بنی المصطلق مأموریت داد. ولید به سرزمین آنها رفت و بازگشت و گزارش داد که افراد قبيله مزبور مرتد شده اند و از دادن زکات خودداری می کنند. آوردن این خبر دروغ به دلیل آن بود که گروهی از طایفه بنی المصطلق، با شنیدن خبر آمدن ولید، به پیشبازش بیرون شده بودند. تا فرستاده رسول خدا را از نزدیک ببیند و وی را خوشامد گویند.

ولید تجمع آنان را نقشه ای سوء برای خود گمان برده و خود ترسیده بود. بدون این که با آنان روبرو شود و سخنی گوید، شتابان به مدینه بازگشت و آن گزارش دروغ را داد.

رسول خدا(ص)، خالد بن ولید را مأموریت داد تا، با رفتن به آن قبيله حقیقت امر را تحقیق و گزارش کند. خالد در گزارش خود تأکید کرد که قبيله مزبور به اسلام متمسک اند و به هیچ روی مرتد نشده اند. در این حال، آیه زیر درباره ولید و ماجرای او نازل شد و خداوند او را فاسق معرفی کرد: ۳۱۸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا يَجَاهَلَهُ فَتُصِيحُوا عَلَيَّ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر فاسقی خبری به شما داد، آن را بررسی کنید، تا مبدا به نادانی، گروه را آسیب رسانید و سپس بر آنچه کرده اید پشیمان شوید.

اینک عثمان، خلیفه مسلمین، که خود را جانشین رسول خدا(ص) می داند، چنین فاسق مشهور و بد نامی را، تنها به سبب قرابت و خویشی، به فرمانداری کوفه انتخاب می کند.

حکومت ولید بر کوفه مدت پنج سال به درازا کشید و در خلال آن، در نواحی آذربایجان، که در آن زمان تابع حکومت کوفه بود، داستان ابیات اوبه عثمان در مقدم داشتن عموش بوشته و سپس تعیین او والی کوفه، با مشرکان آن سامان به جنگ پرداخت. ولی، از آنجا که ایمانی محکم نداشت، در آن موقعیت حسّاس و در برابر دشمن، مرتکب لغزشی شد که مستوجب حدّ بود ۳۱۹ سران لشکر جمع شدند تا حدّ شرعی بر او جاری سازند؛ ولی حدّیقه با اجرای قانون الهی در حق ولید، به این دلیل که فرماندهی سپاه اسلام را در برابر دشمن به عهده دارد، مخالفت کرد و در نتیجه از او دست برداشتند ۳۲۰

ماجرای شرابخواری ولید در زمانی که والی کوفه بود

ابوالفراج دراغانی ۳۲۱ و مسعودی در مروج الذهب ۳۲۲ می نویسند:

ولید، شب تا به صبح، با ندیمان و مغنیانش میخواری می کرد. یک بار، که اذان صبح را گفتند، در حالت مستی، با لباس شرابخواری و بزم به مسجد آمد و در محراب به نماز ایستاد. نماز صبح را چهار رکعت خواند و به مردم گفت: میل دارید تا چند رکعت دیگر بر نماز صبح بیفزایم! و در همان حال، آنچه خورده بود در محراب مسجد بالا آورد.

عَبَّابُ تَقْفَى، که در صف اول نمازگزاران و پشت سر ولید بود، بر او بانگ زد: خدا خیرت نهد، تو را چه می شود؟ به خدای سوگند که از کسی جز خلیفه مسلمانان در شگفت نیستم که چون تویی را بر ما والی و حاکم کرده است. اهل مسجد ولید را با سنگریزه های مسجد سنگ باران کردند. برادر خلیفه و فرماندار کوفه، که قافیه را بر خود سخت تنگ دید، تلوتلو خوران خود را به دارالاماره رساند، در حالی که این ابیات را زیر لب زمزمه می کرد: «من هرگز از شراب و کنیزک خوشرویی، روی برنمی گردانم/ و خود را از خیر و لذت آنها محروم نمی سازم/ بلکه آنقدر شراب می نوشم تا مغز خود را از آن سیراب نمایم. و آنگاه در بین مردم دامن کشان بگذرم. «۳۲۳ مردم با ناراحتی گفتند: برویم به خلیفه (عثمان) بگوییم. آن مرد که به مدینه رفت و داستان را گفت. عثمان او را زد. ۳۲۴ بار دیگر چهار نفر شباهنگام به خانه ولید رفتند و در حالی که وی مشغول شرابخواری بود. انگشترش را از دستش در آوردند ۳۲۵ ولید، چون مست بود، نفهمید. انگشتر را با خود به نزد عثمان بردند. عثمان گفت: از کجا می دانید که ولید شراب خورده گفتند: این همان شرابی است که در جاهلیت می خوردیم او شراب خورده است. و این هم انگشترش. عثمان، که سخت از کوره در رفته بود. شهود و شاکیان را تهدید کرد و وعده مجازات و سیاست داد. سپس، با دست به سینه آنان زد و آنها را از خود راند.

آن عده از شاکیان که از دست عثمان کتک و تازیانه خورده بودند، به علی(ع) توسل جستند و از او چاره درد خواستند. علی(ع) به

نزد عثمان رفت و در حق آنان با وی سخن گفت و اعتراض رد که: حدود الهی را مهمل می گذاری و شاهدان علیه برادرت را کتک می زنی و قانون خدا را تغییر می دهی؟ ۳۲۶

أمّ المؤمنین عایشه، نیز که شهود به او متوسّل شده بودند، بر عثمان بانگ زد: حدود شرعی را بلا اجرا گذارده، گواهان را مورد اهانت خود قرار داده ای؟ ۳۲۷ آن گروه، از ترس مجازات عثمان، به خانه عایشه پناه بردند و چون عثمان، صبحگاهان، از اطاق عایشه سخنانی شنید که بوی تند و پرخاش بر او می داد، بی اختیار، فریاد کشید: آیا سرکشان و فاسقان عراق پناهگاهی جز خانه عایشه سراغ نداشتند؟

عایشه، چون این سخنان توهین آمیز و دشنام غیر قابل بخشش عثمان را نسبت به خود شنید، نعلین رسول خدا(ص) را برداشت و آن را سر دست بلند کرد و به صدای رسا فریاد زد: چه زود سنت و روش رسول خدا(ص)، صاحب این کفش، را ترک کردی؟ این سخن عایشه، به سرعت، دهان به دهان گردید و مسجد را پُر کرد. دسته ای می گفتند: «أَحْسَنَتْ عَائِشَةُ»: عایشه خوب کرد. دسته ای دیگر می گفتند: زنان را با این امور جامعه چه کار؟ تا این که یکدیگر را سنگ باران کردند و با نعلین همدیگر را زدند. ۳۲۸ این اولین برخورد بین مسلمانان بعد از پیامبر(ص) بود. ۳۲۹

پس از این واقعه، طلحه و زبیر به نزد عثمان رفتند و بالحن سرزنش به او گفتند: ما در آغاز تو را نهی کردیم که ولید را بر هیچ امری از امور مسلمانان مأمور مگردان، ولی تو سخن ما را به چیزی نگرفتی و آن را نپذیرفتی. حالا هم دیر نشده است. اکنون که گروهی به میخوارگی و مستی او گواهی داده اند، به صلاح توست که او را از کار بر کنار سازی.

علی(ع) نیز به او فرمود: ولید را از کار بر کنار کن و چنانچه شاهدان رو در رویش گواهی دادند، حد شرعی را نیز بر او جاری ساز. ۳۳۰

عزل ولید

عثمان ناچار شد که ولید بن عُقبه را از فرمانداری کوفه معزول کند و به مدینه فراخواند و سعید بن عاص را به فرمانداری کوفه مأمور کرد و به او دستور داد که ولید را به مدینه بفرستد.

سعید، چون به کوفه وارد شد، بالای منبر کوفه نرفت و گفت: منبر مسجد کوفه نجس است و باید آن را شُست؛ دارالاماره را نیز باید آب کشید. جمعی از سران بنی امیه، که همراه با سعید به کوفه وارد شده بودند، از او خواهش کردند که از تطهیر منبر خودداری کند و به وی گفتند که اگر کسی جز او به این عمل دست می زد، بر او بود که از عمل وی جلوگیری کند، زیرا این کار ننگ ابدی برای ولید به بار می آورد.

سعید نه پذیرفت و دستور داد که منبر و دارالاماره را آب کشیدند و به ولید گفت که به مدینه برود. ولید، چون به نزد عثمان آمد و شاهدان رو در رویش به میخوارگی او شهادت دادند، عثمان ناگزیر شد که او را حد بزند. پس، جنبه ای کلفت بر او پوشانید که تازیانه بر او اثر نکند. هر کس می رفت که بر او تازیانه بزند، ولید بدو می گفت: به خویشاوندی من بنگر و با من قطع رجم مکن و بر من حد مَرَن و امیرالمؤمنین عثمان را بر خود عضناک مکن. او هم تازیانه را می انداخت و می رفت، زیرا حاضر نبود عثمان از او ناراحت بشود.

چون علی بن ابی طالب(ع) چنین دید، در حالی که فرزندش امام حسن(ع) نیز حاضر بود، خود تازیانه را برگرفت. ۳۳۱ ولید گفت: تو را به خدا سوگند و به خویشاوندی که با هم داریم، مَرَن!

حضرت علی(ع) فرمود: ای ولید ساکت باش؛ سبب هلاکت بنی اسرائیل آن بود که حدود خدا را تعطیل کردند ۳۳۲. . .

ولید از دست حضرت امیر(ع) به این طرف و آن طرف فرار می کرد. آن حضرت او را گرفت و به زمین زد. عثمان اعتراض کرد. حضرت(ع) فرمود: فسق کرده؛ شراب خورده و نمی گذارد حدّ خدا بر او زده شود ۳۳۳.

بعد، با یک تازیانه دو شعبه، به جای هشتاد ضربه، چهل ضربه تازیانه بر او زد. حضرت امیر(ع) دستش را چنان بلند نمی کرد که زیر بغلش پیدا بشود، یعنی سخت نمی زد ۳۳۴

در آن زمان قاعده این بود که کسی را که حدّ می زدند، سرش را می تراشیدند. به عثمان گفتند: سر ولید را بتراش. قبول نکرد ۳۳۵ پس از آن عثمان، ولید را مأمور گرفتن زکات دو قبیله کلب و بلقین کرد ۳۳۶ و ۳۳۷

وضع کوفه در زمان عثمان

اوضاع مسلمانان در زمان عثمان دچار آشفتگی بسیار شد. عثمان، برادرش ۳۳۸ ولید را به فرمانداری کوفه برگزید. قلمرو حکومت کوفه تا مدائن، پایتخت شاهنشاهی ایران، تا کرمانشاه، ری، ایران مرکزی، یعنی قم و کاشان، شرق ایران تا کشورهای آسیای میانه بود. کوفه یکی از پنج مرکز نظامی اسلام بوده است. عثمان حکومت بر همه آن کشورها را به ولید واگذار کرده بود!

عثمان، سعد و قاص را از حکومت کوفه عزل کرد. سعد از صحابه سابقین در اسلام و از مهاجران اولین به مدینه بود. در زمان خلیفه دوم مقرر شد که یک لشکرگاه در این منطقه بر پا کنند. سعد و قاص کوفه را ساخت و از آن وقت، به دستور عمر، والی کوفه شد. نیز خلیفه دوم، سعد را؛ در شورای شش نفره، به عنوان یکی از نامزدهای خلافت، قرار داده بود. به همین دلیل، احترام سعد در نزد مسلمانان بیشتر شد. اخلاقی هم با مردم خوب بود و کوفیان از او راضی بودند.

وقتی که ولید به کوفه آمد و دستور عزل سعد را آورد، سعد، با تعجب، به او گفت: نمی دانم تو بعد از ما زیرک و زرنگ و آدم خوبی شده ای یا ما احمق شده ایم؟ [چون قرآن کریم ولید را فاسق معرفی می کند، و می فرماید: [إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ يَنْتَهِيًا فَبَيِّنُوا] (حجرات / 6).] ولید گفت: ناراحت نشو، «إِنَّمَا هُوَ الْمَلِكُ يَتَعَدَّاهُ قَوْمٌ وَيَتَعَشَّاهُ آخِرُونَ»: مُلک داری چنین است؛ دسته ای ناهار آن را می خورند و دسته ای دیگر شام. سعد گفت: به خدا قسم، چنین می بینم که شما این فرمانداری بر مسلمانان را چون پادشاهی قرار می دهید. سپس از کوفه به مدینه بازگشت ۳۳۹

داستان ابن مسعود

ابن مسعود ۳۴۰ اولین کس از اصحاب پیامبر بود که قرآن را با صدای بلند در خانه خدا در برابر مشرکان قریش خواند. به یکدیگر گفتند: چه می خواند؟ همان را که محمد(ص) آورده است. و بر سر او ریختند و او را زدند. رفت به خدمت پیامبر(ص) و آن حضرت به او فرمود:

دوباره بخوان و خواند.

او از مسلمانانی بود که به همراه جعفر بن ابی طالب به حبشه هجرت کردند. و نیز جنگ بدر را درک کرده بود. ابن مسعود را خلیفه دوم برای اِقرَاء، ۳۴۱ یعنی تعلیم و تفسیر قرآن و آموزش احکام اسلام، و نیز خزانه داری بیت المال به کوفه فرستاد. امین بیت المال بود و کلید آن در دست او بود. عمر، چون او را به کوفه فرستاد، به کوفیان نوشت: شما را بر خودم مقدم داشتم و ابن مسعود را نزد شما فرستادم ۳۴۲.

ولید که والی کوفه شد صد هزار درهم از بیت المال قرض گرفت. خلفا، غیر از علی(ع)، این کار را می کردند و امین بیت المال، در ازای پرداخت وام، از آنها رسید می گرفت. وقت باز پرداخت وام که رسید، ابن مسعود از ولید مطالبه کرد. ولید مسأله را به عثمان گزارش کرد و عثمان به ابن مسعود نوشت: تو خزانه دار ما هستی؛ به ولید کاری نداشته باش، ابن مسعود گفت: من پنداشتم خزانه دار مسلمانان هستم و خزانه مال مسلمانان است؛ اگر بیت المال از آن شماست، من خزانه دار شما نمی شوم و کلیدها را انداخت ۳۴۳

ابن مسعود پس از آن در کوفه ماند، و شروع به افشاگری درباره عثمان کرد. ولید به عثمان نوشت که ابن مسعود عیبجویی ما را می کند. عثمان دستور داد او را به مدینه فرستد. وقتی ولید دستور خارج شدن از کوفه را به ابن مسعود داد، مردم کوفه دور او جمع شدند و گفتند: در کوفه بمان، ما از تو دفاع می کنیم. ابن مسعود گفت: بعد از این فتنه هایی خواهد شد و من نمی خواهم اولین کسی باشم که در فتنه ها را باز کرده باشد. اهل کوفه او را مشایعت کردند. آنان را به پرهیزگاری و خواندن قرآن وصیت کرد و مردم هم او را دعا کردند و گفتند: جاهل ما را تعلیم کردی، عالم ما را پایدار ساختی، درس قرآن به ما دادی.

آنگاه که ابن مسعود به مدینه به مسجد پیامبر(ص) وارد شد، در حالی که عثمان بالای منبر خطبه می خواند. در مسجد صحابه نیز بودند. وقتی که چشم عثمان به ابن مسعود افتاد گفت: اینک حشره ای پست خصلت و بی ارزش بر شما مردم وارد شد که اگر بر خوراک کسی بگذرد آن کس هرچه را که خورده است بالا آورد و از شکم بیرون اندازد. ابن مسعود، در پاسخ زخم زبان عثمان، گفت: خیر، عثمان! من چنین نیستم، بلکه من یکی از اصحاب رسول خدا هستم که افتخار حضور در جنگ بدر و بیعت رضوان را داشته ام. ۳۴۴ عایشه نیز بانگ برداشت: آهای عثمان! تو به ابن مسعود، همدم و صحابی رسول خدا، چنین سخن می گویی؟

عثمان، در پاسخ اُمّ المؤمنین، فریاد زد: خاموش شو! و سپس دستور داد تا ابن مسعود را از مسجد بیرون کنند. در اجرای دستور خلیفه، ابن مسعود را، با وضعی زنده و توهین آمیز، از مسجد پیامبر بیرون کردند. و بحموم، غلام عثمان، خود را به میان دو پای او انداخت و او را بلند کرد و چنان به شدت به زمین کوبید که استخوان دنده اش شکست. علی(ع)، که شاهد ماجرا بود، روی به عثمان کرد و گفت: ای عثمان، تنها به استناد گفته و گزارش ولید با صحابی پیامبر چنین رفتار می کنی؟ سپس، ابن مسعود را به خانه اش برد و معالجه کرد تا بهبود یافت و به خانه خود بازگشت. ابن مسعود، پس از این واقعه، در مدینه ساکن شد و عثمان به او اجازه نداد که از مدینه خارج شود. وقتی که از آن صدمه شفا یافت و اجازه خواست تا در جهاد با رومیان شرکت کند، باز عثمان این اجازه را به او نداد. عثمان مقررری او را نیز قطع کرد.

بدین ترتیب، ابن مسعود تا زنده بود نتوانست از مدینه خارج شود و در حقیقت تحت نظر بود، تا این که دو سال پیش از کشته شدن عثمان بدرود حیات گفت. زمان توقف ابن مسعود در مدینه سه سال بوده است. ابن مسعود بیمار شد، عثمان به عیادت او آمد و گفت: از چه رنج می بری؟

- از گناهام.

- چه میل داری؟

- رحمت و بخشایش پروردگارم.

- آیا پزشکی به بالینت بخوانم؟

- پزشک، خود مرا بیمار کرده است.

- دستور بدهم تا حقوق و مستمری ات را بپردازند؟ ۳۴۵ (دو سال بود که حقوقش را قطع کرده بود). ۳۴۶

- وقتی که به آن نیاز داشتم نپرداختی، امروز که از آن بی نیازم می خواهی بپردازی

- برای فرزندان باقی می ماند.

- روزی آنها را خدا می رساند.

- از خدا بخواه که از من (نسبت به آنچه در حق تو کرده ام) درگذرد.

- از خدا می خواهم که حق مرا از تو بگیرد.

ابن مسعود وصیت کرد که عمّار یاسیر بر او نماز گزارد و عثمان بر جنازه اش حاضر نشود. طبق وصیت او عمل کردند و بی اطلاع عثمان در بقیع به خاک سپرده شد.

چون عثمان از مرگ ابن مسعود و به خاک سپردنش خبر یافت، خشمگین شد و گفت: بدون این که مرا آگاه سازید چنین کردید؟ عمّار در پاسخ وی گفت: او خود وصیت کرده بود که تو بر او نماز نخوانی. عبدالله بن زبیر، مناسب همین حال، این بیت را سروده

است ۳۴۷

لَا اَعْرِفَنَّكَ بَعْدَ الْمَوْتِ تَنْدُبُنِي
وَ فِي حَيَاتِي مَارَّوَدَّتْنِي زَادِي

تو پس از مرگ مرا می ستایی و گریه می کنی در حالی که در زندگی زاد و توشه مرا ندادی

این بخشی از ماجرای اسفبار ابن مسعود در دوران ولید بن عقبه بود!!! محصول حکومت ولید تنها این نبود، بلکه از او، در مدت فرمانداری اش در کوفه، کارهای بلاخیر و فتنه انگیز بسیار سر زد؛ از آن جمله، رفتار او با ابو زبید شاعر مسیحی و یهودی شعبده باز است.

شرابخواری ولید با ابوذر زُبَید نصرانی

ولید تجاهر به شُرْبِ خمره می کرد، و با ابو زُبَید نصرانی دوست و ندیمش به شرابخواری می نشست. ولید خانه عقیل بن ابی طالب را، که نزدیک به در مسجد کوفه بود، به او بخشید. ابو زبید از خانه اش بیرون می آمد و می رفت و به خانه والی و شب نشینی می کردند و شراب می خوردند. در خانه والی به مسجد باز می شد. مرد نصرانی، در حال مستی، تلوتلوخوران از مسجد عبور می کرد. ولید زمین های زراعی که به نام (قصور الحمر) و نزدیک کوفه، را نیز به این مرد نصرانی شرابخوار بخشید. ابو زبید، متقابلاً، در شعر خود مدحش کرد. ۳۴۸

بلاذری، در انساب الاشراف ۳۴۹، می نویسد:

ولید برای ابو زُبَید از بیت المال مسلمانان مقررّی تعیین کرده بود برای خرید ماهیانه شراب و خوک. ولید در آن حال والی مسلمانان بود در عصر خلافت عمر و در نتیجه ناراحتی مسلمانان بالا گرفت. به ناچار، ولید هزینه آن مقدار شراب و خوک را که برای ابو زبید ماهیانه مقررّ کرده بود حساب کرد که چند دینار می شود و آن را بر ماهیانه ابو زبید تا خودش شراب و خوک بخرد و مسلمانان برایش ماهیانه شراب و خوک نخرند.

داستان جُنْدَب الخیر

به ولید خبر دادند که مردی یهودی به نام زُرّاره، که نَطْرَوی بود و در انواع سِحر و جادو ماهر بود، در یکی از دهات نزدیک جِسْر بابل سکونت دارد. ولید دستور داد که او را به کوفه بیاورند تا از نزدیک شعبده بازی او را تماشا کند. شعبده باز را به نزد ولید آوردند. دستور داد تا او شعبده بازی خود را در مسجد کوفه نمایش دهد.

از نمایش های او این بود که، در تاریکی شب، فیل بزرگی را نشان می داد که بر اسب نشسته است. دیگر این که خود به شکل شتری در می آمد که روی ریسمانی راه می رفت. بار دیگر درازگوشی را نشان داد که خودش از دهان او داخل می شد و از مَخْرَجش بیرون می آمد. در پایان، یکی از تماشاکنندگان را پیش کشید و بی پروا با شمشیر گردن زد و سر از تنش جدا ساخت! سپس، در برابر چشمان حیرت زده تماشاگران کشته؛ سالم به پا خاست.

در کوفه فردی بود به نام جُنْدَب بن کعب آزَدی که به بیداری و عبادت شبانه شهرت داشت، جندب، چون چنین دید، رفت به بازار شمشیر سازها، شمشیری عاریه کرد و آورد و ساحر را زد و کشت و گفت: اگر راست می گویی خودت را زنده کن!

ولید سخت ناراحت شد و فرمان داد که، به انتقام خون زُرّاره یهودی، جندب را به قتل برسانند. اما بستگان او از قبیله آزَد به حمایت جندب، برخاستند و از کشتنش جلوگیری کردند. ولید به ناچار، به حلیه متوسّل شد و جندب را زندان کرد تا که بی سر و صدا او را بکشد. در زندان، زندانبان او را دید که از سر شب تا به صبح به نماز و عبادت مشغول است؛ روا ندید که دستش در خون چنین مردی زاهد و با ایمان شرکت کند. لذا، به او پیشنهاد کرد: من در زندان را برای تو باز می کنم، فرار کن. جندب گفت: اگر چنین کنم، ولید از تو دست بر نمی دارد و تو را می کشد. زندانبان گفت: خون من در راه رضای خدا و نجات یکی از اولیای او چندان ارزشی ندارد.

وقتی فرار جندب را به ولید گزارش کردند، فرمان داد که زندانبان را گردن بزنند. جندب، پنهانی، خود را از کوفه بیرون انداخت و به

مدینه رساند و در آنجا بود تا آنکه علی بن ابی طالب(ع) در حق او با عثمان سخن گفت و از او شفاعت کرد. عثمان پذیرفت و نامه ای به ولید نوشت تا مزاحمتی برای جندب فراهم نسازد و به این ترتیب، جندب به کوفه بازگشت. ۳۵۰

چنین بود داستان ولید و حکمرانی اش در کوفه و اینک داستان والی دیگری بر مسلمانان از وابستگان به خلیفه.

عبدالله بن سعد بن ابی سرح و داستان وی

عبدالله برادر رضاعی عثمان بود که پیش از فتح مکه اسلام آورده و به مدینه هجرت کرده بود. و او جزو نویسندگان پیامبر خدا(ص) بود، اما پس از مدتی مُرْتَدّ شد و به مکه بازگشت و به قریش می گفت: محمد مطیع اراده و خواسته من بود و می گفت در آیه قرآن بنویس «عزیز حکیم» می گفتم بنویسم «علیم حکیم»؟ او جواب می داد که مانعی ندارد هر دو خوب است. پس، خداوند این آیه را درباره او نازل کرد:

[وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوْحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ ؕ وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذُ الظَّالِمُونَ فِي غَمْرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةَ بَاسِطُوا أَيْدِيَهُمْ أَخْرَجُوا أَنفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ] [انعام / 93]

آیا ستمگرتر از آن کس که دروغی بر خدا بسته است کیست؟ یا آن کس که گفته است به من وحی شده، در صورتی که بر او وحی نشده، یا که گفته است که من نیز مانند آنچه خدا نازل کرده نازل می کنم اگر بینی که ستمکاران به سختی های مرگ گرفتار آمده اند و فرشتگان دست های خود را گشوده اند که: جان های خود برآید، امروز، به گناه آنچه درباره خدا به ناحق می گفتید و از آیات وی گردنکشی می کردید، سزایتان عذابی خوارکننده است. ۳۵۱

چون مکه به دست مسلمانان فتح شد، رسول خدا(ص) برای اهل مکه فرمان عفو عمومی صادر کرد، ولی دستور داد که عبدالله را بکشند گرچه به پیراهن کعبه چسبیده باشد. عبدالله بر جان خود ترسید و به عثمان پناه برد. عثمان او را پنهان کرد تا این که او را به خدمت پیامبر خدا آورد و برایش از آن حضرت امان خواست. رسول خدا(ص) دیر زمانی خاموش ماند و سر بلند نکرد، تا آنکه سرانجام موافقت کرد. چون عثمان بازگشت، حضرت رسول(ص) روی به حاضران کرد و فرمود: از آن جهت خاموش ماندم تا مگر یک تن از شما برخیزد و سر از تنش جدا سازد. در پاسخ گفتند: ایما و اشاره ای در این زمینه به ما می فرمودی. رسول خدا(ص) فرمود: شایسته نیست که پیامبر به گوشه چشم ایما و اشاره کند.

عثمان، چون به خلافت نشست، چنین شخص معلوم الحالی را، به سبب برادری با خود، در سال 25 هجری به حکومت مصر برگزید ۳۵۲ و عمر و عاص، عامل آنجا، را عزل کرد. ۳۵۳

عبدالله، قسمت هایی از افریقا را فتح کرد و عثمان خمس غنائم آن جنگ را به او بخشید. 354

داستان حکم بن ابی العاص عموی خلیفه

عثمان مسند خلافت درست کرده بود و بر روی آن، در کنار خود، تنها به چهار نفر اجازه می داد بنشینند: عباس عموی پیامبر،

ابوسفیان، حکم ابن ابی العاص عموی خود، ولید بن عقبه، وحکم بن العاص در زمان پیامبر(ص) به نفاق مشهور بود. در مدینه پشت سر پیامبر راه می رفت و آن حضرت را مسخره می کرد. دستش را تکان می داد، سرش را تکان می داد، زبانش را در می آورد، چشمش را چپ می کرد. یک بار پیامبر برگشت و به او فرمود: «کُنْ کَمَا أَنْتَ»: همینطور بمان. حکم تا آخر عمر راه می رفت و دست و پایش را تکان می داد. و چشمش را چپ می کرد.

روزی پیامبر(ص)، در یکی از خانه هایش با حضرت امیر(ع) نشست.

حکم دزدیده چشم بسورخ در گذاشته بود وگوش می کرد. حضرت رسول(ص) به حضرت امیر(ع) فرمود: برو او را بیاور. آن حضرت بیرون آمد و گوش حکم را مانند بز گرفت و کشید و او را به داخل برد. پیامبر لعنتش کرد. و او را به طائف تبعید کرد.

آیه کریمه [وَالشَّجَرَه المَلْعُونَه فِی القرآن. . .] (اسراء /60) درباره حکم و اولاد حکم بن ابی العاص بن امیه است ۳۵۶ یا درباره همه

بنی امیه ۳۵۷

در زمان خلافت ابوبکر، عثمان از او درخواست کرد تا اجازه دهد او و اولادش به مدینه باز گردند، ولی ابوبکر قبول نکرد. در زمان پیامبر(ص) عثمان از پیامبر در خواست کرده بود و آن حضرت نپذیرفته بود. در زمان عمر نیز عثمان به نزد عمر آمد و از او خواست که اجازه دهد حکم و اولادش باز گردند، ولی عمر هم قبول نکرد. وقتی عثمان، خود به خلافت رسید او را به مدینه باز گرداند ۳۵۸ حکم، در حالی که لباسی مندرس بر تن داشت و تنها با یک بز دارایی او بود در کوشش را گرفته بود و راه می برد، وارد خانه عثمان شد. اما، وقتی از خانه عثمان به در آمد، حبه خز پوشیده بود ۳۵۹. عثمان او را، در کنار خود، بر مسند خلافت می نشاند. روزی حکم بر عثمان وارد شد. خلیفه، ولید را پس زد و عمویش را با خود نشاند. آنگاه که حکم بیرون رفت، ولید به عثمان گفت: دو بیت شعر به زبانم آمده است، می خواهم بخوانم. عثمان گفت: بخوان. ولید چنین خواند:

لَمَّا رَأَيْتُ لِعَمِّ المَرءِ زُلْفَى قَرَابَه دُوَيْنِ آخِيهِ حَدِيثًا لَمْ يَكُنْ قِدْمًا

تَأَمَّلْتُ عَمْرًا أَنْ يَشُبَّ وَ خَالِدًا لِكَيْ يَدْعُوَانِي يَوْمَ مَرْحَمَه عَمَّا

آن گاه که دیدم عموی مرد در نزد او نزدیکی و احترامی دارد که برادر او ندارد که در گذشته چنین نبود، آرزو کردم دو پسر تو، خالد و عمرو، بزرگ شوند و به روز رستاخیز مرا عمو خطاب کنند.

عثمان برای ولید دلش به رحم آمد و، به جبران دل شکسته برادرش، به وی گفت: تو را والی کوفه می کنم ۳۶۰.

داستان سعید بن حکم بن ابی العاص و مالک اشتر

عثمان، بعد از آن که ولید را پس از داستان شراب خواریش از کوفه عزل کرد، به جای او، سعید بن عاص را والی کوفه کرد و به او دستور داد که با مردم خوشرفتاری کند. سعید، وقتی به کوفه آمد، منبر و دار الاماره را آب کشید ۳۶۱ و به عکس ولید، که جلیس و همنشین نصرانی شرابخوار بود و آشکارا با وی شراب می خورد، با «قرآء» ۳۶۲ مجالست و شب نشینی می کرد؛ با مالک اشتر،

عَدِيَّ بن حاتم طائی و قریب به چهارده نفر از بزرگان و شیوخ قبایل اهل کوفه. آنان، علاوه بر این که قاری اهل کوفه بودند، شیوخ عشائر هم بودند.

روزی صاحب شُرطه سعید گفت: کاش این سوادِ ۳۶۳ عراق به امیر تعلّق داشت و شما دارای مزارع و باغاتی بهتر از آن بودید.

مالک اشتر در جواب وی گفت: اگر آرزو می کنی برای امیر، آرزو کن که او بهتر از مزارع و باغات ما را به چنگ آورد و اموال ما را برای او آرزو مکن و آن را برای خودمان واگذار.

آن مرد گفت: این آرزو برای تو چه زبانی داشت که چنین رو ترش کردی؟ به خدا سوگند، اگر او (سعید بن عاص) اراده کند و خواستار شود، همه این مزارع و بستان ها را می تواند تصاحب کند.

اشتر جواب داد: به خدای سوگند که اگر قصد تصاحب آن را بکند بدان توانایی نخواهد داشت.

سعید، از این سخن مالک، سخت در خشم شد و رو به حاضران کرد و گفت: کشتزارها و بستان های سوادِ عراق مال قریش است. [مقصود او از قریش، بزرگان بنی امیه و قبیله تیم و عدی و مانند آنان بود که در مکه بودند، به خلاف انصار که در اصل از اهل یمن بودند و مالک اشتر و بیشتر اهل کوفه از آن قبایل بودند.]

اشتر در پاسخ او گفت: آیا می خواهی ثمره جنگ های ما و آنچه را؛ وُؤهپ که خداوند نصییمان ساخته است بهره خود و اقوامت کنی؟ به خدا سوگند، اگر کسی نسبت به زمین ها و مزارع این نواحی نظر سوئی داشته باشد چنان کوبیده شود که ترسان و ذلیل شود. به دنبال این سخن، به سوی رئیس شُرطه حمله ور شد که از اطراف او را گرفتند.

سعید بن عاص به عثمان نوشت: من حاکم کوفه نیستم با وجود مالک اشتر و یارانش که آنان را قراء می گویند و (حال آن که) آنها سفها هستند.

عثمان گفت: ایشان را نفی بلد کن. سعید آنان را به شام فرستاد و در نامه ای به مالک اشتر نوشت: می بینم در دلت چیزی هست که اگر اظهار کنی خونت حلال است؛ به شام برو.

مالک اشتر با سایر قراء کوفه به شام رفتند. معاویه اکرامشان کرد. پس از چندی، بین اشتر و معاویه گفت و گوی تُندی شد. معاویه گفت: چنانچه تمام افراد بشر فرزندان ابوسفیان بودند، همگی عقلا و حکما بودند. مالک گفت: حضرت آدم از ابو سفیان بهتر بود، با این حال، فرزندان آدم (ع) چنین نبودند. معاویه، پس از آن گفت و گو، مالک اشتر را زندانی کرد. بعد بین معاویه و عمرو بن زرارَه نیز گفت و گو شد و در نتیجه، همه قراء را حبس کرد. عمرو از معاویه عذرخواهی کرد و معاویه از او گذشت و همه را از زندان آزاد کرد.

اهل شام آنچه را از زندگی معاویه دیده بودند به عنوان اسلام می شناختند. آنان زندگی پیامبر(ص) و اهل بیت و اصحاب پیامبر را ندیده بودند؛ بدین سبب، وضع زندگیشان با قبل از اسلام تفاوتی نکرده بود. دستگاه معاویه نیز، همانند بارگاه قیصر روم بود که قبل از معاویه در شام حکومت می کرد. در حالی که صحابه پیامبر(ص)، مانند ابوذر و عباده بن صامت و غیر آن دو از تابعین و قراء کوفه که در شام به سر می بردند، با مردم می نشستند و سیره پیامبر(ص) را تبلیغ می کردند.

معاویه به عثمان نوشت که، با بودن اینها در شام، اهل شام خراب می شوند. اینان چیزهایی به مردم یاد می دهند که با آنها آشنا

نیستند و اهل شام را فاسد می کنند! عثمان در جواب نوشت که آنان را به حمص بفرست. معاویه نیز آنان را به حمص فرستاد ۳۶۴ در حمص، پسر خالد بن ولید والی بود. او بر اسب سوار می شد و آنان را پیاده به دنبال خود می دواند و می گفت: به شما نشان می دهم که آن کارهایی که با سعید و معاویه کردید نمی توانید با من بکنید! پسر خالد، بعد از این که بسیار آزار شان کرد، به آنان می گفت: یا بنی الشیطان! ای فرزندان شیطان و آنها، سرانجام، فرود آوردند و اظهار پشیمانی کردند. او هم آنان را به کوفه باز گردانید ۳۶۵.

به جز آنان، دیگر بزرگان کوفه نیز از والیان خود ناراضی بودند. در واقع، همه قبایل اهل کوفه از وضع حکومت عثمان و والیان او ناراضی بودند! ۳۶۶

عبدالله بن عامر والی بصره

عبدالله بن عامر پسر دایی عثمان بود. روزی شیل بن خالد، برادر مادری زیاد ابن ابیه و فرزند سُمیه معروفه، در حالی که سران بنی امیه پیرامون عثمان نشسته بودند، به مجلس در آمد و گفت: آیا در میان شما مستمندی که آرزوی توانگری او را داشته باشید وجود ندارد؟ آیا در بین شما گمنامی که خواستار شهرت او باشید، نیست که عراق را این چنین به تیول ابو موسی اشعری (که از قریش و قبیله مَضر نیست و از قبایل یمن است) داده اید؟ عثمان، که تحت تأثیر بیانات شیل قرار گرفته بود، به پسر دایی شانزده ساله خود، عبدالله ابن عامر ابن کَرَبز، حکومت بصره بخشید و ابو موسی اشعری را از آنجا برداشت!

عبدالله فردی سَخی و دست و دلباز بود. روزی بر بالای منبر نتوانست خطبه جمعه بخواند؛ گفت: دو صفت در من جمع نشود، ناتوانی در خطبه خواندن و بخل. بروید به بازار گوسفند فروشان و هر کدام یک گوسفند بردارید، پولش را من می دهم. و پول همه را از بیت المال داد. بعد برای عثمان نوشت که بیت المال کفایت کار او را نمی کند. عثمان هم اجازه داد که برود فتوحات کند و غنائم فتوحات را خرج خود کند ۳۶۷. عثمان که کشته شد، عبدالله بیت المال بصره را بر داشت و برد به مکه و مدینه و بین مردم تقسیم کرد ۳۶۸.

سیره معاویه در زمان عثمان

در زمان عثمان، عباده بن صامت، صحابی پیامبر(ص)، در شام بود. روزی دید که قطاری از شتر که بارشان مشک هایی پُر است به قصر معاویه می روند. پرسید بارشان چیست؟ روغن زیتون است؟ [چون در شام درخت زیتون بسیار دارد] گفتند: نه، اینها شراب است که برای معاویه می برند. از بازار چاقویی گرفت و تمام مشک ها را پاره کرد و شراب ها به زمین ریخت. ابو هُرَیره در شام بود؛ به عباده گفت: چه کار داری که معاویه چه می کند؛ گنااهش به گردن خودش است. عباده گفت: تو نبودی در آن زمان که ما با پیامبر(ص) بیعت کردیم ۳۶۹ که امر به معروف و نهی از منکر کنیم و در این راه از ملامت نترسیم. ابوهزیره ساکت شد.

معاویه به عثمان نوشت: یا عباده را از شام ببر، یا من شام را به او واگذار می کنم و می آیم. بدستور عثمان وی را به مدینه باز گردانید. عباده به مدینه آمد و در آنجا سخنرانی کرد و گفت: از پیامبر شنیدم که بعد از من کار شما و ولایت بر شما از آن مردانی می

شود که مُنکر را معروف و معروف را مُنکر می گیرند. اینان طاعت ندارند؛ کسی که معصیت خدا را بکند طاعت ندارد. عثمان چیزی نگفت ۳۷۰.

صحابی دیگر، عبدالرحمن بن سهل بن زید انصاری، بود وی در زمان عثمان در جهاد شرکت کرد. در آن زمان از شام برای فتوحات می رفتند. او نیز در شام بود که قطار شترهایی را دید که مشک های شراب برای معاویه می بردند. عبدالرحن با نیزه یک یک آنها را سوراخ کرد و شراب ها به زمین ریخت. و با کارگزاران معاویه درگیر شد. معاویه گفت: رهایش کنید که بی عقل شده است. وقتی سخن معاویه را به او گفتند، گفت: من از پیامبر چیزی درباره معاویه شنیدم ۳۷۱ که، اگر او را ببینم، به خدا قسم، بر زمین نمی نشینم مگر که شکمش را یدرم. ۳۷۲

آری، مردم در اواخر عصر خلافت عثمان، بر والیان او چنین جری شده بودند.

رفتار عثمان با عمّار

در آخر کار عثمان، صحابه جمع شدند؛ مقداد، عمّار یاسر، طلحه و زبیر و دیگر اصحاب پیامبر(ص) گرد آمدند و در نامه ای کارهای خلاف عثمان را نوشتند و گفتند: اگر از این کارها دست نکشی، ما بر تو قیام می کنیم.

کسی جرأت نکرد نامه را برای عثمان ببرد. عمّار نامه را بُرد. عثمان، نامه را که خواند، گفت: در برابر من، از بین همه اینها، تو قیام کردی؟! عمّار گفت: من برای تو نصیحت گرم. عثمان به غلامانش دستور داد که عمّار را بر روی زمین خوابانند، بعد، خود با لگد به عورت عمّار کوبید. او پیرمرد و ضعیف بود؛ از شدت درد، از حال رفت ۳۷۳.

عملکرد عثمان به اموال بیت المال

عثمان می گفت: لَوْ أَنَّ بَيْدِي مَفَاتِيحَ الْجَنَّةِ لَأَعْطَيْتُهَا بَنِي أُمِّيهِ حَتَّى يَدْخُلُوا مِنْ آخِرِهِمْ.

اگر کلیدهای بهشت در اختیار من بود، آنها را به بنی امیه می دادم تا آخرین فرد آنان نیز وارد بهشت شود ۳۷۴.

به جای کلیدهای بهشت، کلیدهای بیت المال در دست عثمان بود و او درهای آن را به روی بنی امیه بی حساب باز کرد و اموال آن را به ایشان بخشید. بعضی از عطاهاى خلیفه مسلمانان، عثمان، به خویشانش به شرح زیر است:

1. ابو سفیان بن حرب: 200000 درهم ۳۷۵

2. مروان بن الحکم: 500000 دینار ۳۷۶

3. عبدالله بن خالد: 300000 درهم ۳۷۷

(و برای هر یک از خویشان او: 1000 درهم)

4. سعید بن عاص: 100000 درهم ۳۷۸

5. حارث بن حکم بن ابی العاص: 300000 درهم (برای مروان)؛ ۳۷۹؛ به اضافه صدقات بازار مدینه، که زمینی بود ملک پیامبر(ص) که حضرتش آن را به مسلمانان واگذار کرده بود. عثمان آن بازار را به این پسر عمویش داد و او نیز از هر که از آن زمین که جزو بازار شده بود استفاده می کرد، اجاره می گرفت ۳۸۰

6. حکم بن ابی العاص: 300000 درهم ۳۸۱

7. ولید بن عقبه: 100000 درهم ۳۸۲

عطاهای عثمان به یارانش

8. عبدالله بن خالد بن أسید: یک بار 300000 و بار دوم 600000 درهم ۳۸۳

9. زید بن ثابت انصاری: 100000 درهم ۳۸۴

10. زبیر: 59800000 درهم ۳۸۵

11. طلحه: 200000 دینار ۳۸۶

12. سعد و قاص: 250000 درهم ۳۸۷

13. عثمان (خلیفه): 3500000 درهم ۳۸۸

14. عبدالله بن سعد بن ابی سرح: 100000 دینار، که خمس غنائم افریقا بود ۳۸۹

15. زید بن ثابت: 100000 دینار ۳۹۰

16. عبدالرحمن بن عوف: 2560000 دینار ۳۹۱

در زمان عمر، در یکی از فتوحات ایران، سیدی از جواهرات سلطنتی را آورده و، به دستور عمر، در بیت المال گذاشته بودند. عثمان آن سید جواهرات را گرفت و بین زن و دختران خود تقسیم کرد. ۳۹۲

ابو موسی اشعری والی بصره بود. از غنائم جنگی، طلا و نقره ای را که با خود آورد، عثمان آنها را گرفت و بین زن و فرزندان خود تقسیم کرد. ۳۹۳

این بود خلاصه ای از حیف میل بیت المال مسلمین توسط عثمان ۳۹۴.

قیام مردم بر علیه عثمان و نقش علی (ع) در اصلاح بین دو طرف شورش مصریان

مسلمانان سخت در بیچارگی بودند. از مصر، برای شکایت از والی خود، عبدالله بن سعد بن ابی سرح، به نزد عثمان آمدند و به مسجد پیامبر وارد شدند.

عثمان قبول نمی کرد که کسی از والیانش شکایت کند. جماعتی از مهاجران و انصار که در مسجد پیامبر(ص) بودند به آنان گفتند: چه شده که از مصر به مدینه آمده اید؟ گفتند: از ستم فرماندار خود به شکایت آمده ایم. علی(ع) به آنان فرمود: در کار خود شتاب و در داوری عجله نکنید. شکایت خود را به خلیفه عرضه دارید و او را در جریان امر بگذارید؛ چه، امکان آن می رود که فرماندار مصر، بنابر میل خود و بی دستوری از خلیفه، با شما رفتار کرده باشد. شما به نزد خلیفه بروید و مسائل خود را باز گوید؛ چنانچه عثمان بر او سخت گرفت و وی را از کار برکنار کرد به هدف خود رسیده اید، وگرنه، می توانید برای شکایت باز گردید. مصریان از آن حضرت خواستند که همراه آنان باشد، ولی علی(ع) جواب داد: احتیاجی به آمدن من نیست. مصریان گفتند: اگر چه موضوع همین است، ولی ما مایلیم که تو هم حضور داشته، شاهد بر ماجرا باشی. علی(ع) پاسخ داد: آن که از من قوی تر، و به جمیع خلائق مسلط تر و بر بندگان دلسوزتر است بر شما شاهد و ناظر خواهد بود. بزرگان مصر به در خانه عثمان رفتند و اجازه ورود خواستند. عثمان گفت: چرا بی اجازه من از مصر به اینجا آمدید؟ گفتند: آمده ایم تا از تو و کارهایت شکایت کنیم، همچنین از کارهایی که عاملت می کند!!! گفت و گو بین آنان بالا گرفت و به مسجد کشیده شد. عایشه و طلحه دخالت کردند و از اینجا به بعد رهبری مخالفان عثمان را به دست گرفتند ۳۹۵.

سپس، حضرت امیر(ع) وارد ماجرا شد و بعد از گفت و گو با عثمان ۳۹۶،

عثمان نامه ای به شرح زیر نوشت:

بسم الله الرحمن الرحيم

این پیمانی است که بنده خدا عثمان، امیرالمؤمنین، برای آن دسته از مؤمنان و مسلمانانی که از وی رنجیده اند می نویسد. عثمان تعهد می کند که، از این پس، مطابق کتاب خدا و سنت پیامبر رفتار کند؛ حقوق کسانی را که بریده است بار دیگر برقرار سازد؛ آنان را که از خشم او بیمناک اند امان دهد و آزادی شان را تأمین کند؛ تبعید شدگان را به خانواده هایشان باز گرداند؛ غنائم جنگی را بی هیچ ملاحظه و استثنا بین سپاهیان (مجاهد) تقسیم کند. علی بن ابی طالب(ع)، از جانب عثمان، در مقابل مؤمنان و مسلمانان، ضامن اجرای تمامی این تعهدات است. شاهدان زیر نیز صحت این تعهدات را گواهی می کنند:

زبیر ابن العوّام، سعد بن مالک ابی وقاص، زید بن ثابت، طلحه بن عبیدالله، عبدالله بن عمر، سهل بن حنیف، ابو ایوب خالد بن زید. (تاریخ نگارش، ذیقعه 35 هجری.)

گروه هایی که از کوفه و مصر آمده بودند، هر یک، نسخه ای از این پیمان نامه را گرفتند و رفتند ۳۹۷. حضرت امیر(ع) به عثمان فرمود: خوب است بیرون بیایی و خطبه ای بخوانی و مردم را ساکت کنی و خدا را شاهد بگیری که توبه کرده ای.

عثمان آمد و چنین خطبه خواند:

. . . ای مردم، به خدای سوگند، آنچه را که بر من خرده گرفته اید، همه را می دانستم، و آنچه را که در گذشته انجام داده ام، همه از روی علم و دانایی بوده است؛ لیکن در این میان، هوای نفس و خواهش های درونی ام مرا سخت فریب داد و حقایق را وارونه به من نشان داد و سرانجام مرا گمراه کرد و از جاده حَقّ و حقیقت بگرداند.

خود از پیامبر خدا(ص) شنیدم که فرمود: «هر کس که دچار لغزشی گردد باید توبه کند و هر که گناهی مرتکب شود باید توبه کند و بیش از پیش، خود را در گمراهی سرگردان نسازد؛ و اگر به ظلم و ستم ادامه دهد از آن دسته اشخاصی محسوب می شود که از جاده حق و حقیقت به کَلّی منحرف گشته اند.»

من، خود اولین کسی هستم که از این فرمان پند گرفته ام. اکنون، از آنچه مرتکب شده ام، از خدای بزرگ آمرزش می طلبم و به او روی می آورم؛ و چون منی شایسته است که از گناه دست شُسته، در مقام توبه و استغفار بر آید. اکنون، چون از منبر فرود آمدم، سران و اشراف شما بر من درآیند و پیشنهادهای خود را با من در میان بگذارند. به خدای سوگند، اگر خواسته حقّ چنین باشد که من بنده ای زر خرید شوم، به نیکوترین وجه، روش بندگانِ خدا را در پیش خواهم گرفت و چون آنان ذلیل و خوار خواهم شد.

عثمان در اینجا به گریه افتاد. راوی می گوید: دیدم که، از شدتِ گریه، اشک ریشش را تر کرد و دلِ مردم از حالت و سخنان عثمان بسوخت و حتّی جمعی از آنان به گریه افتادند و بر بیچارگی و درماندگی و توبه او متأثر شدند. در این حال، سعید بن زید به عثمان گفت: ای امیرالمؤمنین، هیچکس چون خودت به تو دلسوزتر نیست؛ زنهرا! بر خویشتن بیندیش و به آنچه وعده داده ای عمل کن.

کار شکنی مروان

عثمان، چون از منبر به زیر آمد و به خانه خویش وارد شد، مروان و سعید و جمعی از بنی امیه را در آنجا دید. چون عثمان نشست، مروان رو به او کرد و گفت: حرف بزنم؟ گفت: بزن. مروان گفت: اگر این سخنان را در وقتی می گفتی که قوی بودی خوب بود، ولی حال که ضعیف شده ای و به ذلّت افتاده ای، گفتن این حرف ها به معنی شکست توست. نباید این کار را! هه می کردی و خود را در نظر مردم چنین خوار نمی ساختی.

مردم آمدند به در خانه عثمان تا، بنابر وعده او برای رسیدگی به شکایت ها، بر عثمان وارد شوند. مروان به عثمان گفت: مردم مانند کوه ها گرد آمده اند. عثمان گفت: خجالت می کشم بروم، تو بیرون برو. مروان آمد و بر مردم بانگ زد:

چه خبر است؟ برای چپاول آمده اید؟ رویتان سیاه باد! هر کس را می بینم گوش رفیقش را گرفته و آمده است، جز آنان که در انتظار دیدنشان هستم. چه خبر است که دندان تیز کرده اید؟ اینطور که به ما هجوم آورده اید، آیا قصد ربودن مُلک ما را از چنگال ما دارید؟ چه مردم احمقی هستید. به خانه های خود برگردید. اشتباه کردید؛ ما هرگز در مقابل شما عقب نشینی نکرده ایم و قدرت و حکومت خود را از دست نخواهیم داد.

شکایت مردم به علی(ع) و کناره گیری آن حضرت

پس از این جریان، جمعی آمدند و به علی(ع) شکایت کردند. حضرت امیر(ع)، خشمناک، بر عثمان وارد شد و گفت:

هنوز از مروان دست نکشیده ای؟ او هم از تو دست برنمی دارد مگر که تو را از دین و شعورت، به کَلّی، بگرداند؛ و تو هم، چون شتر خوار و زبونی که به هر کجا کشانده شود، سر به زیر انداخته ای و در پی او می روی! مروان نه رأی دارد، نه دین. می بینم که تو را به هلاکت می رساند. من، بعد از این، دیگر در کارت اقدام نمی کنم.

چون حضرت علی(ع) بیرون رفت، همسر عثمان (نائله) آمد و به او گفت: علی دیگر به نزد تو نخواهد آمد. حرف مروان را شنیدی و او تو را به دنبال خود به هر جا که خواست کشاند. عثمان گفت: چه کنم؟ نائله گفت: از خدایی که شریک ندارد بترس و از سنت دو رفیقت که پیش از تو بودند پیروی کن^{۳۹۸}. اگر از مروان اطاعت کنی، تو را به کشتن خواهد داد، چرا که مروان در میان مردم قدر و ارزش و هیبت و محبتی ندارد؛ و تو مردم را به خاطر مروان از دست دادی. کسی را بفرست و علی را بطلب و با او آشتی کن؛ همانا تو با او خویشاوندی و او در میان مردم مقبول است و کسی در برابر او چون و چرا نمی کند.

عثمان کسی را به دنبال علی (ع) فرستاد، اما آن حضرت از آمدن خودداری کرد و فرمود: «به او گفتم که بار دیگر نمی آیم. 399»

عثمان، بعد از این ماجرا، روز جمعه بر منبر رفت و حمد و ثنای الهی گفت. پیش از اقامه سخن، یکی از حاضران، از وسط مسجد، بلند شد و ایستاد و گفت: ای عثمان، به کتاب خدا عمل کن. عثمان گفت: بنشین. این قضیه سه بار تکرار شد. سرانجام، آنها که در مسجد حاضر بودند دو دسته شدند: یک دسته علیه عثمان شدند و یک دسته با عثمان؛ اختلاف بالا گرفت و به صورت هم سنگ پرانند و به عثمان، در بالای منبر نیز، سنگ زدند، چنان که بیهوش شد. او را به خانه بردند. حضرت امیر(ع) به عیادتش رفت. بنی امیه به دور عثمان جمع بودند. حضرت علی(ع) که وارد شد، بنی امیه به وی حمله کردند که: اینها کار تو بود، تو این کار را کردی؛ و به خدا قسم، اگر به آنچه می خواهی بررسی (یعنی حکومت)، دنیا را بر تو خواهیم شوراند. پس، امیرالمؤمنین(ع) خشمگین برخاست^{۴۰۰}. این وضع داخل مدینه بود.

گروه های که از شهرها آمده بودند

گروهی از مخالفان عثمان در داخِشُب، در خارج مدینه، بودند و منتظر بودند چه می شود. مُغیره بن شُعَبَه به عثمان گفت: اجازه بده من بروم و اینهایی را که در خارج از مدینه اند باز گردانم. عثمان گفت: برو. آنگاه که مُغیره برابر آنها رسید، بانگ بر او زدند و گروه هایی که از شهرها آمده بودند گفتند: که ای فاجر باز گرد؛ ای فاسق باز گرد؛ ای کور باز گرد^{۴۰۱}.

مغیره، ناگزیر، بازگشت.

عثمان، سپس، عمر و بن العاص را خواست و گفت: برو به نزد مردم و دعوتشان کن به کتاب خدا و این که هرچه بگویند من عمل می کنم.

عمر و عاص رفت و همین که به نزدیشان رسید، سلام کرد. گفتند: ای دشمن خدا باز گرد^{۴۰۲} پسر نابغه باز گرد^{۴۰۳}؛ نه تو امین هستی و نه ما از تو در امانیم. عبدالله بن عمر و دیگرانی که در مجلس عثمان بودند گفتند: اینان را کسی به جز از علی نمی تواند

ساکت کند. عثمان آن حضرت را خواست. حضرت (ع) آمد. به او عرض کرد: این قوم را به کتاب خدا و سنت پیامبر بخوان. حضرت علی(ع) فرمود: به شرط آن که پیمان بدهی و خدا را شاهد بگیری بر این که هر چه من به آنها بگویم تو انجام خواهی داد. عثمان پذیرفت. پس، حضرت امیر(ع) از عثمان، پیمان گرفت و او قسم خورد که هر چه آن حضرت با شورشیان، از جانب عثمان، تعهد کند، انجام دهد. آن حضرت از نزد او بیرون شد و رفت به داحشُب، محل اجتماع شورشیان. شورشیان، چون آن حضرت را دیدند؛ به او گفتند: باز گرد. حضرت فرمود: پیش می آیم. و خواسته شما برآورده می شود. شورشیان پذیرفتند. حضرت امیر(ع) سخنان عثمان را بر ایشان بازگو کرد. گفتند: آیا تو ضامن می شوی که این کارها را بکنند؟ حضرت (ع) فرمود: بلی. گفتند: راضی شدیم. و بعد بزرگان و اشرافشان با علی(ع) بر عثمان وارد شدند. ایشان مصریانی بودند که از عاملشان عبدالله بن سعد بن ابی سرح ۴۰۴ شکایت داشتند. دفعه قبل که نامه فرستادند، در جواب نامه عثمان، که نزد والی مصر بردند او یکی از آنان را کشت. ۴۰۵

به غیر از علی(ع)، طلحه و زبیر و عایشه هم دخالت کردند. اینان به عثمان گفتند: والی مصر را عوض کن. گفت: که را می خواهید؟ گفتند: محمد بن ابی بکر را. او هم محمد بن ابی بکر را والی مصر کرد و محمد به اتفاق مصریان، با نامه عثمان در این باره، به سوی مصر روانه شد ۴۰۶ تا اینجا داستان شورش مصریان بود ۴۰۷

خده خلیفه

در داخل مدینه هم شورش شده بود. باز حضرت امیر(ع) وساطت کرد و بنا شد که این دفعه عثمان به وعده هایش عمل کند. عثمان گفت: برای برقراری عدالت و باز گرداندن حقوق مردم وقت لازم است. آن حضرت(ع) فرمود: در مدینه نیاز به مهلت ندارد، در خارج از مدینه هم تا زمانی که نامه هایت برسد مهلت داری. گفت: مهلت می خواهم. حضرت(ع) فرمود: در مدینه سه روز مهلت باشد. ۴۰۸

پس از آنکه عثمان محمد بن ابی بکر، را والی مصر کرده بود، همراه با مصریان از مدینه به مصر باز می رفتند، در راه، ناگهان، غلام عثمان را؛ آت دیدند که سوار بر شتری است و به تندی می رود. او را بازرسی کردند و پرسیدند: کجا می روی گفت: به مصر می روم. گفتند: چه همراه داری؟ گفت: چیزی همراه ندارم. گفتند: نمی شود. پیاده اش کردند. مشک خشکی همراهش بود. آن مشک خشک را پایین آوردند و شکافتند و در آن یک لوله سربی یافتند که در آن نامه ای از عثمان بود به عبدالله بن سعد بن ابی سرح، والی مصر، و مهر عثمان را داشت. در آن نامه به والی مصر نوشته بود: «اینها که آمدند، محمد بن ابی بکر و فلان و فلان را دار بزن و سر جایت باش (و همه کسانی را که به شکایت از تو نزد من آمدند زندانی کن تا دستور من برسد).

نامه را که خواندند، با محمد بن ابی بکر به مدینه باز گشتند و خدمت حضرت علی(ع) رفتند و نامه عثمان را به آن حضرت دادند. ۴۰۹

حضرت (ع) آمد به نزد عثمان و به او فرمود این نامه چیست؟ عثمان گفت: من آن را ننوشته ام. مردم گفتند: بیک رسمی تو و سوار بر شتر تو بود و نامه به خط کاتب تو و مهر تو بر آن است. گفت: شتر را دزدیده اند، خط هم شبیه خط کاتب من است، مهر را هم شاید مثل مهر من درست کرده باشند! به او گفتند: از خلافت کناره گیری کن والا یا عزل می شوی یا کشته خواهی شد عثمان نپذیرفت. به او گفتند: کارهای زشت زیادی کرده ای؛ چون به تو تذکر می دهند توبه می کنی، ولی بر عهد خود نمی مانی. آن نوبت تو به کردی و گفتی از کارهای گذشته دست می کشم؛ محمد بن مسلمّه هم ضمانت کرد؛ باز چنین کردی. حال، یا باید خود را عزل

کنی یا کشته می شوی. عثمان گفت: این که از خلافت کناره گیری کنم، نه، به خدا قسم، من هرگز لباسی را که خداوند بر تنم راست کرده است به دست خود بیرون نخواهم آورد! ۴۱۰ . .

فتوای عایشه به قتل عثمان

عایشه امّ المؤمنین، که از عثمان دلی پر خون داشت و در سر هوای حکومت پسر عمویش طلحه را می پروراند، از شورش مردم و محاصره عثمان حداکثر بهره را برد و فتوای تاریخی خود را دایر بر قتل او صادر کرد.

عایشه گفت:

ای عثمان، بیت المال مسلمانان را به خود اختصاص داده ای و دست بنی امیه را بر مال و جان مردم گشوده ای و به آنان ولایت و حکومت بخشیده ای و، به این وسیله، امّت محمد(ص) را در سختی انداخته ای؟ خدا خیر و برکت آسمان و زمین را از تو بگیرد. اگر نه آن بود که چون سایر مسلمانان پنج نوبت نماز می گزاری، تو را چون شتری سر می بریدند ۴۱۱.

عثمان، چون سخنان عایشه را شنید، آیه دهم از سوره تحریم را، که درباره عایشه و حفصه نازل شده بود، خواند: «خدا بر آنان که کافر شدند، زن نوح و لوط را مثال آورد، که همسران دو بنده از بندگان شایسته ما بودند ولی به شوهرانشان خیانت کردند. شوهرانشان ذرّه ای به آن دو نفع نرسانند و به آن دو (زن) گفته شد که، همدوش جهنمیان، وارد آتش شوید.»

عایشه، مزاجی سخت تند و سرکش داشت و از نامه ای که برادرش محمد در راه مصر بدان دست یافته بود، طیّ آن به خط کاتب عثمان و مهر عثمان فرمان قتل او و همراهانش را صادر کرده بود، آگاه شد. عایشه، امّ المؤمنین را، که جان در راه بستگان خود می داد، چنان منقلب و خشمگین ساخت که، بی پروا و به صراحتی تمام، فرمان قتل خلیفه را صادر کرد و فتوی به کفرش داد. بانگ برداشت: «أُقْتُلُوا نَعْتَلًا فَقَدْ كَفَرَ 412» یعنی: بکشید نعتل را که کافر شده است. وی، عثمان را تشبیه به نعتل کرد و، با این حکم، حُرْمَتِ خَلَاْفَتِ را شکست 413. البتّه، بدیهای سَران و والیان بنی امیه، مروان و حکم بن اُبی العاص و ولید و سعید و عبداللّه بن سعد بن اُبی سرح، همه در جای خود مؤثّر بوده است و آزارهایی که به مسلمانان می شد و غارت بیت المال، همه و همه، تأثیر بسیار در این شورش ها داشته است. با همه اینها با فتوای عایشه کم ترین احترامی برای خلیفه نگذاشت و مسلمانان را علیه وی شورانید و پس از آن شد آنچه را که بیان می کنیم.

سخن جَهجاه غفاری

در وقتی که عثمان خطابه می خواند، و بر عصایی که ابوبکر و عمر به آن تکیه می کردند تکیه کرده بود. جَهجاه غفاری، که از انصار بود، برخاست و گفت: برخیز ای نعتل و از این منبر پایین بیا. 414 و در روایتی دیگر، گفت: بیا سوارت کنم بر شتر و ببرم به کوه آتشفشان و درون آن اندازم!!! هیچ کس از مردم، در جواب او، حرفی نزد. بنی امیه عثمان را از منبر پایین آوردند و به خانه بردند 415 . در نتیجه ستمدیده گان علیه عثمان قیام کردند و او را محاصره کردند.

محاصره خانه عثمان

مسلمانان به ستوه آمده از ستم والیان عثمان و نیز تحت تأثیر نامه های عایشه علیه عثمان شهرها از کوفه و بصره از بیم والیان عثمان به عنوان سفر حج به مدینه آمده بودند با کمک اهل مدینه خانه عثمان را محاصره کردند. ۴۱۶ و آب را، به فرمان طلحه، به روی

او بستند. ۴۱۷

عایشه، که کار را تمام شده می دید، نخواست که در مدینه باشد و عثمان کشته شود؛ آماده سفر حج شد. عثمان به مروان و عبدالرحمن بن عتاب گفت: بروید و از عایشه بخواهید که بماند؛ شاید از مردم جلوگیری کند و نگذارد کشته شوم. آنان به نزد عایشه آمدند و به او گفتند: شما به حج نروید و بمانید؛ شاید خداوند به واسطه شما این شورش را از این مرد (عثمان) دفع کند. عایشه گفت: نه، من بارهیم وابسته ام و حج را بر خودم واجب کرده ام؛ نمی توانم نروم. به او گفتند: هر چه خرج کرده ای، دو برابر، به تو می دهیم. باز نپذیرفت. ۴۱۹ مروان این شعر را خواند:

وَحَرَقَ قَيْسٌ عَلَى الْيَلَادِ فَلَمَّا أَضْطَرَمْتُ أَحْجَمًا ۴۲۰

قیس شهر را بر من آتش افروخت و چون شعله هایش بالا گرفت و مرا در کام خود فرو برد، از من دست کشید.

عایشه، در پاسخ مروان، گفت: ای مروان، آیا گمان برده ای که من درباره صاحب در تردید هستم؟ ۴۲۱ به خدا قسم که آرزو دارم او را در یکی از بسته های خود جا دهم و توانایی حمل آن را داشته باشم و تا او را به دریا افکنم. پس از آن، عایشه به سوی مکه روان شد. ۴۲۲

در آن سال عبدالله بن عباس، به دستور عثمان، امیر الحاج بود. وی در سرزمین صلصل ۴۲۳ به عایشه رسید. عایشه به او گفت:

تو را به خدا سوگند می دهم که، باین زبان گیرا و برنده ای که داری، مردمی را که بر این مرد (عثمان) شوریده اند پراکنده کن، و آنان را درباره این مرد خودخواه و سرکش تردید نینداز. مردم به کار خود بینا شده اند و راه راست خود را تشخیص داده اند و از شهرها، برای امری که بالا گرفته است، گروه گروه جمع شده اند. من، خود، طلحه را دیدم که به کلیدهای بیت المال دست یافته بود! اگر او زمام امور را به دست بگیرد، بی شک، همان روش پسر عمویش ابوبکر را در پیش خواهد گرفت!!! ۴۲۴

ابن عباس، در پاسخ عایشه، گفت: مادر، اگر بر سر این مرد بلایی بیاید و کشته شود، مردم جز به پیشوای ما، علی(ع)، به کسی دیگر سر فرود نخواهند آورد. عایشه، با شتاب، گفت: نمی خواهم با تو مجادله کنم. ۴۲۵

کلیدهای بیت المال در دست طلحه

طلحه کلیدهای بیت المال را به دست آورده بود و، بدین سبب، مردم در خانه او جمع شده بودند، به طوری که خانه اش مملو از جمعیت بود. جای سوزن انداختن نبود. چون دایره محاصره بر عثمان تنگ تر شد، کسی رانزد حضرت امیر(ع)،

ان كنت مأكولاً فكن انت أكلی والا فأدركنی ولما امرقی

یعنی چنانچه می یابست خورده شوم بیا تو - عمو زاده ام مرا بخور وگرنه بدادم بررسی پیش از آنکه پاره پاره شوم

پیش از آن، حضرت(ع) به عثمان فرموده بود که دیگر به نزد او نمی آید؛ مع الوصف آمد. عثمان به آن حضرت عرض کرد: مرا از چند جهت بر تو حق است: حق برادری اسلامی و خویشاوندی ۴۲۶ و دامادی رسول خدا؛ اگر این همه را نیز ندیده بگیری و ما خود را در عصر جاهلیت فرض کنیم، باز هم، برای خاندانِ عَبدِ مَنَاف ننگ است که قدرت و حکومت را یکی از فرزندان قبیله تَیم [= طَلَحَه] از چنگشان بیرون کند. حضرت امیر(ع)، در پاسخ او، فرمود: خبر به تو خواهد رسید. آنگاه از خانه عثمان بیرون رفت و آمد به مسجد پیامبر(ص). در آنجا اَسامَه (فرزند زید، آزاد کرده پیامبر) را دید، دست بر شانه او نهاد و با هم به سوی خانه طلحه روانه شدند. وقتی به طلحه رسیدند، علی(ع) بدو فرمود: طلحه، این چه معرکه ای است که به راه انداخته ای طلحه پاسخ داد: ای ابوالحسن، خیلی دیر آمده ای، وقتی رسیده ای که کار از کار گذشته است. 427

حضرت امیر(ع)، چون دید سخن گفتن با طلحه فایده ندارد، هیچ نگفت و از خانه او بیرون آمد و رفت به در بیت المال. فرمود: در بیت المال را باز کنید. گفتند: کلید نداریم، کلیدها نزد طلحه است. دستور داد در بیت المال را شکستند و خود شروع کرد به تقسیم سکه های زر و نقره و نیز طلا و نقره های انباشته در بیت المال. آنان که به دور طلحه بودند، یک یک، از خانه او بیرون آمدند و به نزد علی(ع) رفتند و از بیت المال بهره بردند. طلحه تنها ماند. رفت به نزد عثمان و گفت: ای امیرالمؤمنین، من از کاری که کرده ام از خدای خود بخشایش می طلبم. خیالی در سر داشتم، ولی خدا نخواست و بین من و آرزویم مانع نهاد. عثمان جواب داد: به خدا سوگند که تو نیامده ای تا توبه کنی، بلکه از آن جهت آمده ای که خود را در این میان شکست خورده یافتی! من انتقام این کارت را به خدا وامی گذارم. 428

طلحه آب را به روی عثمان می بندد و علی(ع) به او آب می رساند

طبری می نویسد: عثمان چهل روز در محاصره بود و، در این مدت، طلحه با مردم نماز می گزارد. ۴۲۹

هیچ یک از اصحاب رسول خدا(ص)، از حیث مخالفت و ستیز با عثمان، به پای طلحه نمی رسید. ۴۳۰ طلحه و زبیر زمام امور را به دست گرفته بودند. طلحه از رسیدن آب به خانه عثمان جلوگیری می کرد و نمی گذاشت آب آشامیدنی به آنجا برسد.

علی (ع) به طلحه گفت: این چه کاری است که می کنی؛ بگذار این مرد از چاه آب خویش آب بردارد. طلحه گفت: خیر؛ و موافقت نکرد. ۴۳۱

طبری می نویسد: چون محاصره کنندگان به شدت عمل افزودند و مانع رسیدن آب به خانه عثمان شدند، عثمان کسی را به نزد علی(ع) فرستاد و از او استمداد کرد تا وسایلی برانگیزد و قدری آب به خانه او برساند. علی(ع) با طلحه گفت و گو کرد و چون دید که نمی پذیرد به شدت خشمگین شد، تا جایی که طلحه چاره ای جز موافقت با علی(ع) ندید و سرانجام قدری آب به عثمان رساندند. اما، باز آب را از او منع کردند 432

عثمان به بالای بام آمد و به مردم گفت: آیا علی در میان شماست؟ گفتند: نه. گفت: سعد هست؟ گفتند: نه. عثمان مدتی

خاموش ماند، سپس سر به زیر آورد و گفت: کسی هست که علی (ع) را بگوید تا به ما آب برساند؟ چون این خبر به علی(ع) رسید، سه مشک آب پُر و به خانه عثمان فرستاد. غلامان بنی هاشم و بنی امیه مشک های آب را در میان گرفتند تا از آسیب شورشیان در امان بماند. با این حال، تا آن آب به خانه عثمان برسد، عده ای از آنان زخمی شدند!

در این گیر و دار، مُجَمِّع بن جاریه انصاری بر طلحه گذر کرد. طلحه از او پرسید: مُجَمِّع، اربابت عثمان چه می کند؟ پاسخ داد: به خدا سوگند، گمان می برم که عاقبت او را می کشید. طلحه، به طعنه، جواب داد: اگر کشته شود، نه پیامبر مُرسَلی کشته شده نه فرشته مَقْرَبی. 433

عبدالله بن عیاش بن ابی ربیع می گوید: در آن هنگام که عثمان در محاصره بود، روزی به نزد وی رفتم و ساعتی با او به گفت و شنود پرداختم. در آن حال که مشغول سخن بودیم، عثمان دستم را گرفت و مرا واداشت تا به سخنان کسانی که در پشت در خانه او بودند گوش بدهم. در آن وقت شنیدم که یکی می گفت: منتظر چه هستید؟ و دیگری جواب داد: صبر کنید، شاید از کارهای خود باز گردد. در همان حال، که من و عثمان گوش ایستاده بودیم، طلحه بن عبیدالله گذر کرد. پس، ایستاد و پرسید: ابن عدیس کجاست؟ گفتند: اینجا است ۴۳۴. ابن عدیس به نزد طلحه آمد و طلحه در گوش او چیزی گفت. آنگاه ابن عدیس بازگشت و به یاران خود چنین دستور داد: از این به بعد نگذارید کسی به خانه عثمان رفت و آمد کند. عثمان گفت: خداوندا، تو خود شَرّ طلحه را از سرم کوتاه کن که او مردم را بر من برانگیخت و آنان را بر من بشورانید. . . پرده احترام مرا درید و حال آن که چنین حَقّی نداشت!

عبدالله می گوید: چون خواستم از خانه خلیفه خارج شوم، بنا به دستور ابن عدیس، از بیرون آمدنم جلوگیری کردند، تا آنکه محمد بن ابوبکر، که از آنجا می گذشت، گفت: دست از او بدارید. پس مرا آزاد کردند.

قتل عثمان و واکنش حضرت امیر(ع)

به علی(ع) خبر دادند که می خواهند عثمان را بکشند. به فرزندان خود، حسن و حسین(ع)، چنین دستور داد: شمشیرهای خود را بردارید و بر در خانه عثمان بایستید و اجازه ندهید کسی به خلیفه دست یابد. فرزندان علی(ع)، در اجرای امر پدر، خود را به خانه عثمان رساندند. پیرامون سرای خلیفه هنگامه عجیبی بر پا بود و مردم برای پایان بخشیدن به کار عثمان اصرار داشتند! سرانجام زد و خورد شروع شد و امام حسن(ع) و امام حسین(ع)، در دفاع از عثمان، زخمی شدند. رخساره حسن گلگون گشت و سر قنبر، غلام علی(ع)، شکست و به سختی مجروح شد.

محمد بن ابوبکر ترسید که بنی هاشم، از دیدن حال فرزندان علی(ع)، خشمگین شوند و فتنه ای بر پا کنند. پس، دو تن از مهاجمان را پیش کشید و به آن دو گفت: اگر بنی هاشم چنین وضعی را ببینند، مخصوصاً آن خون را بر رخسار حسن، بیم آن می رود که مردم را از پیرامون عثمان، به ضرب شمشیرهای خود، برانند و نقشه های ما نقش بر آب گردد. صلاح این است که ما خود را از دیوار به خانه عثمان برسانیم و بی سر و صدا او را بکشیم 435

ابن ابی الحدید می نویسد: طلحه، که روی خود را با پارچه ای پوشانده بود و بدین وسیله خود را از انظار مردم مخفی نگاه می داشت، خانه عثمان را تیر باران می کرد 436 محمد بن ابی بکر با دو نفر از دیوار خانه های همسایه عثمان بالا رفتند و خود را به

عثمان رسانیدند. محمد بن ابی بکر گفت: من عثمان را می گیرم و شما بیایید و او را بکشید. آن سه نفر رفتند و چون به عثمان دست یافتند، محمد بن ابی بکر بر سینه او نشست. عثمان به او گفت: پدرت ابوبکر اگر می دید که تو بر سینه من نشسته ای ناراحت می شد. محمد بن ابی بکر دستش سست شد؛ آن دو مرد دیگر آمدند و او را کشتند 437

وقتی عثمان کشته شد، به طلحه بشارت دادند. اما، حضرت امیر(ع) وقتی خبر را شنید، با حالی خشمگین بیرون آمد. چون چشم طلحه به علی(ع) افتاد گفت: ای ابو الحسن، تو را چه شده است که این سان برافروخته و خشمگینی؟ حضرت امیر(ع) به طلحه گفت: لعنت و نفرین خداوند بر تو باد! آیا مردی از اصحاب رسول خدا را می کشند؟! طلحه جواب داد: اگر او مروان را از خود دور می کرد کشته نمی شد 438 در روایت دیگر آمده است که گفت: او نه ملک مقرر است، نه نبی مرسَل 439

بیعت مردم با حضرت امیر(ع) و دفن عثمان

جنازه عثمان بر زمین مانده بود و نمی گذاشتند که کسی او را دفن کند، تا آنگاه که مردم با حضرت امیر(ع) بیعت کردند. آنگاه بنی امیه از آن حضرت در خواست تا به خانواده عثمان اجازه این کار را بدهد. حضرت امیر(ع) اجازه داد و امر کرد که بگذارند دفنش کنند. بعد از نماز مغرب، پنج نفره جنازه را برداشتند و بردند؛ مروان دخترش و سه تن از غلامانش.

چون مردم از این کار باخبر شدند، دامن های خود را پُر از سنگ کردند و بر سر راه جنازه عثمان نشستند. چون جنازه عثمان به میان ایشان رسید، تابوت او را سنگ باران کردند و برای سرنگون ساختن آن هجوم بردند. این واقعه به علی(ع) گزارش شد. آن حضرت عده ای را مأمور کرد تا مزاحمت مردم را از جنازه عثمان دفع کنند و از آن محافظت نمایند. آن عده نیز، بنا به دستور، جنازه را در میان گرفتند تا آن را به مقصد رسانند و، بدین ترتیب، بدن عثمان در باغ «حَسَّ کُؤُکَب» که یهودیان مردگان خود را در آنجا دفن می کردند و در جنب بقیع بود، به خاک سپرده شد.

دختر عثمان، در تشیع جنازه پدر، صدا به نوحه و زاری بلند کرد و، در همان حال، مردم آنان را سنگ باران می کردند و فریاد می زدند: تَعْتَلْ، تَعْتَلْ ۴۴۰

پس از آن که معاویه به خلافت نشست، دستور داد که دیوار حَسَّ کُؤُکَب را خراب کردند و آن قسمت را به قبرستان بقیع متصل ساختند و نیز فرمان داد تا مسلمانان اموات خود را در اطراف قبر عثمان به خاک بسپارند تا، به این ترتیب، قبر عثمان به قبور مسلمانان پیوسته شود. اکنون نیز قبر عثمان در آخر بقیع است.

پایان سقیفه

سقیفه، ای که چند تن در زمان پیامبر(ص) نقشه آن را کشیده بودند. پس از کشته شدن عثمان به پایان رسید. در سقیفه طوری نقشه کشیده بودند که یکی بعد از دیگری بیاید و خلیفه شود. اگر عثمان کشته نمی شد کسی را از بنی امیه مانند معاویه معین می کرد و حضرت علی(ع) خلیفه نمی شد. لکن، آن بند و بستنی که در سقیفه کرده بودند، با شورش مردم بر عثمان و قتل او، از هم گسیخت و مردم آزاد شدند. و آنگاه که مسلمانان از بند سقیفه رها شدند، مهاجران و انصار و اصحاب پیامبر(ص) ریختند به درب

خانه علی(ع) و آن حضرت به مسجد پیامبر(ص) آمد و مردم با آن حضرت(ع) بیعت کردند. ۴۴۱

* * *

حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام، در روزی از روزهای اواخر خلافت خود، در ضمن ایراد خطبه ای، که به «شششقیه» شهرت یافته است 442، به اجمال، از دوران به حکومت رسیدن ابوبکر تا چگونگی بیعت مردم با خود و حوادث پس از آن یاد می کند. در خاتمه کتاب، مناسب دیدیم که این خطبه را نقل کنیم.

خطبه حضرت امیرالمؤمنین علی(ع)، معروف به شششقیه

أَمَّا وَاللَّهِ لَقَدْ تَقَمَّصَهَا قُلَانٌ [ابن ابی قحافه] وَ إِنَّهُ لَيَعْلَمُ أَنَّ مَحَلِّيَّ مِنْهَا مَحَلُّ الْقُطْبِ مِنَ الرَّحَا .

هان، ای مردم، سوگند به خدا، آن شخص (= ابوبکر) جامه خلافت را به تن کرد و حالیکه خود می دانست که جایگاه من نسبت به خلافت، مانند میل وسط سنگ آسیاب به آسیاب است که به دور آن می گردد.

يُنَحِّرُ عَنِّي السَّيْلُ وَلَا يَرْقَى إِلَيَّ الطَّيْرُ؛ فَسَدَلْتُ دُونَهَا تَوْبًا وَ طَوَيْتُ عَنْهَا كَشْحًا؛ وَ طَفِيفْتُ أُرْتِي بَيْنَ أَنْ أُصُولَ يَدِي جَدًّا [جد] أَوْ أُصِيرَ عَلَى طَخِيهِ [ظلمه] عَمِيَاءَ، يَهْرَمُ فِيهَا الْكَبِيرُ وَ يَشِيبُ فِيهَا الصَّغِيرُ وَ يَكْدَحُ فِيهَا مُؤْمِنٌ حَتَّى يَلْقَى رَبَّهُ.

سیل انبوه فضیلت ها از قلّه های روح من به سوی انسان ها سرازیر می شود. ارتفاعات سر به ملکوت کشیده امتیازات من بلندتر از آن است که پرندگان دور پرواز بتوانند هوای پریدن بر آن ارتفاعات را در سر بپروراند. (در آن هنگام که خلافت در مسیری دیگر افتاد) پرده ای میان خود و زمامداری آویختم و روی از آن گرداندم؛ چون در انتخاب یکی از دو راه اندیشیدم: یا می بایست با دستی خالی به مخالفانم حمله کنم یا در برابر حادثه ای ظلمانی و پرابهام شکیبایی پیشه گیرم. (چه حادثه ای) حادثه ای بس کوبنده، که بزرگسال را فرتوت و کمسال را پیر و انسان با ایمان را تا دارید پروردگارش در رنج و مشقت فرو می برد.

فَرَأَيْتُ أَنَّ الصَّبْرَ عَلَى هَاتَا أَحَجَى. فَصَبَرْتُ وَ فِي الْعَيْنِ قَدَى وَ فِي الْحَلْقِ شَجَا، أَرَى تُرَائِي نَهْبًا. حَتَّى مَضَى الْأَوَّلُ لِسَيْبِهِ، فَأَدْلَى بِهَا إِلَى فَلَانٍ بَعْدَهُ.

به حکم عقل سلیم بر آن شدم که صبر و تحمل را بر حمله با دست خالی ترجیح دهم. پس، راه بردباری پیش گرفتم، چونان بردباری چشمی که خس و خاشاک در آن فرو رفته و گلویی که استخوانی مجرایش را گرفته باشد. (چرا اضطراب سر تا پایم را نگیرد و اقیانوس درونم را نشوراند؟) می دیدم حقی که به من رسیده و از آن من است به یغما می رود و از مجرای حقیقی اش منحرف می گردد. تا آن گاه که روزگار نفر اول سپری گشت و او راهی سرای آخرت شد و خلافت را، پس از خود، به دیگری سپرد.

[ثُمَّ تَمَثَّلَ يَقُولِ الْأَعْشَى:]

سَتَّانَ مَا يَوْمِي عَلَى كُورَهَا وَ يَوْمُ حَيَانَ أَخِي جَايِر.

[این رویداد تلخ شعر اعشی قیس را خواند که می گوید:]

روزی که با حیان، برادر جابر، در بهترین رفاه و آسایش غوطه ور در لذت بودم کجا؛ و امروز که با زاد و توشه ای ناچیز سوار بر شتر در پهنه بیابان ها گرفتارم؟!

فِي عَجَبًا بِنَاهُو يَسْتَقِيلُهَا فِي حَيَاتِهِ إِذْ عَقَدَهَا لِأَخْرَ بَعْدَ وَقَاتِهِ - لَشَدَّ مَا تَشَطَّرَا صَرْعِيهَا!

شگفتا! با این که نفر اول، در دوران زندگی اش از خلافت استعفا می کرد پس از خود گردن بند خلافت را که به گردن دیگری بست آن دو تن دو پستان خلافت را چه سخت میان خود تقسیم کردند!

فَصِيرَهَا فِي حَوْزِهِ خَشْنَاءَ يَغْلُظُ كُلْمَهَا وَيَخْشِنُ مَسْهَا وَيَكْثُرُ الْعِتَارُ فِيهَا وَالْأَعْيَادُ مِنْهَا فَصَاحِبُهَا كِرَاكِبِ الصَّعْبَةِ إِنْ أَشْنَقَ لَهَا خَرَمَ وَإِنْ أَسْلَسَ لَهَا تَقَحَّمَ.

دومی کار انتخاب خلیفه را پس از خود در یک گروهی خشن وا گذاشت، لغزش های فراوان به جریان می افتد و پوزش های مداوم به دنبال دارد. دمساز طبع درشتخو، چونان سواری است بر شتر چموش، که اگر افسارش را بکشد بینی اش بریده شود و اگر رهایش کند از اختیارش به در می رود.

فَمُنَى النَّاسُ - لَعَمْرُ اللَّهِ - يَخْبِطُ وَشِمَاشٍ وَتَلَوْنِ وَاعْتِرَاضِ. قَصَبَتْ عَلَى طُولِ الْمُدَّةِ وَشِدَّةِ الْمِحْنَةِ حَتَّى إِذَا مَضَى لِسَبِيلِهِ جَعَلَهَا فِي جَمَاعَةٍ زَعَمَ أَنِّي أَحَدَهُمْ.

سوگند به پروردگار که مردم، در ناهنجار، به مرکبی ناآرام و راهی خارج از جاده و سرعت در رنگ پذیری و حرکت در پهنای راه به جای سیر در خط مستقیم مبتلا گشتند. من به درازای مدت و سختی مشقت در چنین وضعی تحمل ها نمودم؛ تا آن گاه که دومی هم راه خویش رفت و رهسپار سرای دیگر گشت و کار انتخاب خلیفه را در اختیار جمعی گذاشت مرا گمان خود که هم یکی از آنان پنداشت.

فِي اللَّهِ وَلِلشُّورَى! مَتَى اعْتَرَضَ الرَّيْبُ فِيَّ مَعَ الْأَوَّلِ مِنْهُمْ، حَتَّى صِرْتُ أَقْرَبَ إِلَى هَذِهِ النَّطَائِرِ! لَكِنِّي أَسْفَفْتُ إِذْ أَسْفُؤًا، وَطَرْتُ إِذْ طَارُوا؛ فَصَغَا رَجُلٌ مِنْهُمْ لِصِغِيهِ وَمَالَ الْآخِرُ لِصِهرِهِ مَعَ هَنٍ وَهَنٍ.

پناه بر خدا از چنین شورایی! من کی در برابر نفر اولشان در استحقاق خلافت مورد تردید بودم که امروز با اعضای این شورا قرین شمرده شوم! (من بار دیگر شکیبایی پیشه کردم و) خود را یکی از آن پرندگان قرار دادم که اگر فرود می آمدند، من هم با آنان فرود می آمدم و اگر می پریدند، با جمع آنان به پرواز در می آمدم. مردی در آن شورا، از روی کینه توزی، از حق اعراض کرد و دیگری به برادر زنش تمایل نمود، بااعراض دیگری که در دل داشت.

إِلَى أَنْ قَامَ ثَالِثُ الْقَوْمِ تَأْفِجًا حِصْنِيهِ، بَيْنَ نَيْبِهِ وَمُعْتَلَفِهِ. وَ قَامَ مَعَهُ بَنُو أَبِيهِ يَخْضَمُونَ مَالَ اللَّهِ خِضْمَةَ الْإِيلِ بِنْتِهِ الرَّبِيعِ. إِلَى أَنْ انْتَكثَ عَلَيْهِ فَتْلُهُ وَأُجْهَرَ عَلَيْهِ عَمَلُهُ وَ كَبَتْ يَهْ يَطْنَتُهُ.

تا اینکه سرانجام سومین نفرشان برخاست، در حالی که دو پهلوئی او، از شکم تا مخرجش، برآمده بود و به همراهش برادران همپشتش نیز برخاسته و به تکاپو افتادند و بیت المال مسلمانان را آنچنان باولع و بیحساب بلعیدند که شتر، سبزه های بهاری را، سال

ها بر این منوال گذشت و پایان زندگی سوّمی هم فرا رسید و رشته هایش پنبه شد و کردار او به حیاتش خاتمه داد و پُر خوری به رویش در انداخت.

فَمَا رَاعَيْنِي إِلَّا وَالنَّاسُ كَعُرْفِ الصَّبْعِ إِلَيَّ، يَنْتَالُونَ عَلَيَّ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ، حَتَّى لَقَدْ وُطِئَ عِ الْحَسَنَانَ وَ شُقَّ عِطْفَايَ [عطافی]، مُجْتَمِعِينَ حَوْلِي كَرَبِيصَةَ الْعَنَمِ.

برای من روزی بس هیجان انگیز بود که انبوه مردم، با ازدحامی سخت، به رسم قحط زدگانی که به غذایی برسند، برای سپردن خلافت به دست من، از هر طرف هجوم آوردند. اشتیاق و شور مردم چنان از حد گذشت که دو فرزندم حسن و حسین کوبیده شدند و ردایم از دو سو از هم شکافت. تسلیم عموم مردم در آن روز، اجتماع انبوه گله های گوسفند را به یاد می آورد که، یکدل و هماهنگ، پیرامونم را گرفته بودند.

فَلَمَّا نَهَضْتُ بِالْأَمْرِ نَكثَتْ طَائِفَةٌ وَ مَرَقَتْ أُخْرَى وَ قَسَطَ آخَرُونَ؛ كَانَتْهُمْ لَمْ يَسْمَعُوا اللَّهَ سُبْحَانَهُ [حيث] يَقُولُ: «تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجَعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَ لَا فَسَادًا وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ.»

هنگامی که به امر زمامداری برخاستم، گروهی عهد خود را شکستند و جمعی از راه منحرف گشتند و گروهی دیگر ستمکاری پیشه کردند. گویی آنان سخن خداوند را نشنیده بودند که فرموده است: «ما آن سرای ابدیت را برای کسانی قرار خواهیم داد که در روی زمین برتری بر دیگران نجویند و فساد به راه نیندازند، و عاقبت کارها به سود مردمی است که تقوا می ورزند».

بَلَى، وَ اللَّهُ لَقَدْ سَمِعُوهَا وَ وَعَوْهَهَا، وَ لَكِنَّهُمْ حَلِيَّتِ الدُّنْيَا فِي أَعْيُنِهِمْ وَ رَاقَهُمْ زُبْرُجُهَا!

آری، به خدا سوگند که آنان کلام خدا را شنیده و گوش به آن فراداده و درکش کرده بودند، ولی دنیا خود را در برابر دیدگان آنان بیاراست، تا در حاذبه زینت و زیور دنیا خیره گشتند و خود را در باختند.

أَمَّا وَالَّذِي فَلَقَ الْحَبَّةَ وَ بَرَأَ النَّسَمَةَ، لَوْلَا حُضُورُ الْحَاضِرِ وَ قِيَامُ الْحُجَّةِ يُوْجِدُ النَّاصِرَ وَ مَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ أَلَّا يَقَارُوا عَلَى كُفِّهِ طَالِمٍ وَ لَا سَعَبٍ مَطْلُومٍ، لَأَلْقَيْتُ حَبْلَهَا عَلَى غَارِبِهَا وَ لَسَقَيْتُ آخِرَهَا يَكْأَسُ أَوْلَهَا، وَ لَأَلْفَيْتُمْ دُنْيَاكُمْ هَذِهِ أَزْهَدَ عِنْدِي مِنْ عَفْطِهِ عَنَّا!

سوگند به خدایی که دانه را شکافت و روح را آفرید، اگر گروهی برای یاری من آماده نبود و حجت خداوندی، با وجود یاوران، بر من تمام نشده بود و پیمان الهی با عالمان درباره عدم تحمل پرخوری ستمکار و گرسنگی ستمدیده نبود، مهار (شتر) این زمامداری را به دوشش می انداختم و انجام آن را، همچون آغازش، با پیاله بی اعتنایی سیراب می کردم. در آن هنگام می فهمیدید که این دنیای شما در نزد من از آب بینی یک بز هم ناچیزتر است!

[قَالُوا: وَ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ السَّوَادِ عِنْدَ بُلُوغِهِ إِلَى هَذَا الْمَوْضِعِ مِنْ خُطْبَتِهِ فَنَاوَلَهُ كِتَابًا (قِيلَ إِنَّ فِيهِ مَسَائِلَ كَانَتْ يَرِيدُ الْإِجَابَةَ عَنْهَا). فَأَقْبَلَ يَنْظُرُ فِيهِ (فَلَمَّا قَرَعَ مِنْ قِرَاءَتِهِ) قَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، لَوْ أَطْرَدْتَ خُطْبَتَكَ مِنْ حَيْثُ أَفْضَيْتَ.]

[گفته اند: سخن آنحضرت که به اینجانب رسید مردی از اهل دهات عراق برخاست و نامه ای به آن حضرت داد که به مطالعه آن مشغول شد، و چون از خواندن آن فارغ گردید، ابن عباس به آن حضرت (ع) گفت: یا امیرالمؤمنین، کاش از آنجا که سخن کوتاه کردی

گفتار خود را ادامه دهی.]

[فَقَالَ: [هَيَهَاتَ يَا بَنَ عَبَّاسٍ! تِلْكَ شِقْشِقِيهِ هَدَرَتْ ثُمَّ قَرَّتْ!]

[حضرت امیر(ع) فرمود: [ای ابن عباس، دور است (از این که مانند آن سخنان دیگر گفته شود؛ گویا شقشقه که از دهان شتر نر ۴۳ آویخته شده و باز در جای خود آرام گرفت .

[قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَوْلَ اللَّهِ مَا أَسْفَتْ عَلَى كَلَامٍ قَطُّ كَأَسْفَى عَلَى هَذَا الْكَلَامِ أَلَّا يَكُونَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ(ع) بَلَغَ مِنْهُ حَيْثُ أَرَادَ.]

[ابن عباس می گوید: سوگند به خدا، از قطع هیچ سخنی آنقدر اندوهیگن نشدم که از قطع کلام آن حضرت، چرا که نشد سخن را به آنجا که اراده کرده بود برساند.]

آن حضرت فرمایش خود را که بیان دردهائی بود که قریب به بیست و هشت فرمان روائی سه خلیفه تحمل کرده بود و در آن ساعت بیان کرده به گوشت شش مانند یک شتر نر در حال هیجان از دهان می آویزد و پس از آن می فرماید: (ثم قرئت) یعنی پس از هیجان آرام گرفت؛ سبب این فرمایش آن حضرت این خطبه را خطبه شقشقیه نامیده اند.

وقعه حرّه

نمایندگان مردم مدینه در دربار یزید

والی مدینه عثمان بن محمد بن ابی سفیان نمایندگی را از مردم مدینه که در میانشان عبد الله بن حنظله، غسیل ملائکه از انصار و عبد الله ابن ابی عمرو مخزومی و منذر بن الزبیر و گروه بسیار از اعیان و اشراف مدینه به چشم می خوردند، برگزید تا به خدمت یزید اعزام شوند.

این نمایندگان به نزد یزید رسیدند. یزید مقدمشان را گرمی داشت و جویزی درخور ملاحظه به ایشان عطا کرد. عبد الله، فرزند حنظله، را که مردی شریف و فاضل و عابد و مورد احترام بود، یکصد هزار درهم بخشید و به هر یک از هشت پسرانش که به همراه او بودند، به غیر از لباس و چارپا، ده هزار درهم جایزه داد!

گروه نمایندگان در راه بازگشت چون به مدینه رسیدند. زبان به دشنام و بدگویی از یزید گشودند و اظهار داشتند که ما از نزد کسی باز گشته ایم که دین ندارد، شراب می خورد و تبور می نوازد و با آواز خوانان یار و همنشین است. مردی است سگ باز و با جوانان فاسد و بدکاره به شب زنده داری می پردازد. شما مردم گواه باشید که ما او را لایق خلافت ندانسته، از این مقام خلع می کنیم.

عبد الله، فرزند حنظله، غسیل الملائکه، برخاست و گفت: من از نزد کسی آمده ام که اگر بجز این فرزندانم یار و یآوری نمی داشتم با هم ینها علیه او قیام می کردم.

به او گفتند:

به ما گفته اند که او تو را برکشیده و گرامیت داشته و به جایزه وصله سرفرازی کرده است! فرزند حنظله گفت: آری این چنین کرده و من عطایای او را از آن روی پذیرفته ام که به وسیله آنها قدرتی به دست آورده برای جنگ با او سپاه و ابزار جنگی تهیه کنیم.

پس مردم نیز یزید را از خلافت خلع کرده، بر همین اساس با عبد الله بن حنظله پیمان بستند و او را بر خود امیر و فرمانروا ساختند.

أما منذر بن زبير که در این ملاقات یکصد هزار درهم از یزید جایزه دریافت کرده بود، چون به مدینه آمد، گفت: گرچه یزید یکصد هزار درهم به من جایزه داده است، این مبلغ مانع آن نخواهد بود که من خبر او را برآستی به شما نرسانم. به خدا سوگند که یزید شراب می خورد و مست می شود تا جایی که نماز رانمی خواند. او در این مورد چون دیگر یارانش، بلکه شدیدتر از آنها، از یزید به بدگوئی پرداخت ۴۴۴

قیام صحابه و تابعین قیام مردم مدینه و بیعتشان با عبد الله بن حنظله

ذهبی در تاریخ الاسلام می نویسد: مردم مدینه پیرامون عبد الله بن حنظله گرد آمدند و با او پیمان بستند که تا پای مرگ از او اطاعت کنند. عبد الله خطاب به ایشان گفت:

ای مردم! از خدا بترسید. ما علیه یزید خروج نکردیم، مگر اینکه از آن بیم داشتیم که از آسمان سنگ بر سر ما ببارد این مرد به کنیزان صاحب فرزند از پدرش تجاوز می کند و با دختران و خواهرهای خود همبستر می شود. شراب می خورد و نماز نمی خواند ۴۴۵.
یعقوبی نیز در تاریخ خود می نویسد:

ابن مینا: مأمور خالصه جات معاویه، به نزد عثمان به محمد، که از جانب یزید فرماندار مدینه شده بود، آمد و به او خبر داد هنگامی که می خواسته گندم و خرمایی را که همه ساله از آن خالصه جات به دست می آمده به شام بارگیری کند، مردم مدینه مانع کار او شده اند. عثمان به دنبال گروهی از ایشان فرستاد و چون حاضر شدند، با ایشان به درشتی سخن گفت! آنها نیز علیه او و هرکس از بنی امیه که در مدینه بود، شوریدند و سر انجام ایشان را از مدینه بیرون کرده، از پشت سر نیز سنگ بارانشان نمودند 446
در آغانی آمده است که عبد الله زبیر در مقام خلع یزید برآمد و مردم بسیاری نیز به پشتیبانی او برخاستند. عبد الله بن مطیع و عبد الله بن حنظله و گروهی از مردم مدینه به مکه وارد شده، در مسجد الحرام به حضور فرزند زبیر رسیدند و همه جا بر فراز منبر خلع یزید را اعلان کردند.

عبد الله بن ابی عمرو بن حفص بن مغیره مخزومی خلع یزید را چنین اعلام کرد: همانگونه که من عمامه از سر بر می گیرم، یزید را از خلافت خلع می کنم. این بگفت و عمامه از سر بر گرفت. آنگاه ادامه داد: این را می گویم، در حالی که شخص یزید به من رسیدگی کرده و جایزه ای نیکو به من ارزانی داشته است. آری این مرد دشمن خداست و همواره مست و خمار شراب است!
دیگری گفت: من یزید را از خلافت خلع می کنم، همان طور که کفشم را از پای در می آورم.

دیگری گفت: من او را را خلع می کنم، همان گونه که لباس از تن بیرون می کنم. و دیگری گفت: . . . تا آنکه عمامه و لباس و کفش و موزه های رنگارنگ در مسجد انباشته شد، و به این ترتیب بیزاری خود را از یزید آشکار کرده، در خلع او همدستان شدند.

أما عبد الله به عمر، و محمد بن علی بن ابی طالب از هماهنگی با ایشان امتناع ورزیدند. در نتیجه بین محمد حنفیه مخصوصاً با اصحاب و یاران ابن زبیر در مدینه گفتگو و سخنان بسیاری رد و بدل شد، تا جایی که خواستند وی را به خواسته خود مجبور کنند که ناگزیر از مدینه بیرون شد و به مکه روی آورد. و این نخستین برخورد سخت و ناگواری بود که بین او و فرزند زبیر اتفاق افتاده است.

سپس اهالی مدینه تصمیم گرفتند که افراد بنی امیه را از مدینه بیرون کنند. پس از ایشان پیمان گرفتند که پس از خروج از مدینه، هیچ سپاهی را علیه مردم مدینه یاری ندهند، بلکه آنها را برگردانند و اگر نتوانستند، با ایشان همراه نشده و به مدینه باز نگردند.

نوامیس بنی امیه در پناه امام سجاد (ع)

ابو الفرج در اغانی می نویسد که مروان به نزد عبد الله بن عمر رفت و گفت: ای ابو عبد الرحمن! می بینی که مردم علیه ما شوریده اند. پس از تو اهل و عیال ما را در پناه خود بگیر. فرزند عمر پاسخ داد: من نه کاری به کار شما دارم و نه به اینان.

مروان با این پاسخ برخاست و در حالی که بیرون می رفت، گفت: مرده شوی این اوضاع و دین و آیینت را ببرد! آنگاه به نزد علی بن الحسین آمد و از آن حضرت درخواست کرد که اهل و عیال او را در پناه خود بگیرد. امام خواهش او را پذیرفت و حرم مروان و همسرش ام ابان، دختر عثمان، را زیر حمایت خود به همراه دو فرزندش محمد و عبد الله به طایف فرستاد.

طبری وابن اثیر آورده اند در آن هنگام که مردم مدینه فرماندار و نماینده یزید و افراد بنی امیه را از مدینه بیرون کردند، مروان به نزد عبد الله بن عمر رفت و از او خواست تا خانواده او را در پناه خود بگیرد. اما فرزند عمر زیر بار خواهش مروان نرفت. این بود که به علی بن الحسین مراجعه کرد و گفت:

ای ابو الحسن! من بر تو حق خویشاوندی دارم، حرم مرا در کنار حرم خویش در امان گیر. امام در پاسخ او فرمود: باشد پس مروان خانواده اش را به نزد امام فرستاد و آن حضرت نیز آنها را به همراه خانواده خودش از مدینه بیرون برد و در ینبع جای داد. ۴۴۷

در تاریخ ابن اثیر آمده است که مروان، همسر خود عایشه، دختر عثمان بن عفان، و دیگر افراد خانواده اش را به خدمت علی بن الحسین فرستاد و آن حضرت نیز اهل و عیال مروان را به همراه خانواده خود به ینبع فرستاد.

در اغانی نیز آمده است که مردم، بنی امیه را از مدینه بیرون کردند و مروان خواست که با همراهانش نماز گزارد که مانع شده و گفتند: به خدا سوگند که او حق نماز گزاران با مردم را نخواهد داشت، ولی می تواند با خوانده اش نماز بخواند. این بود که مروان با آنها نماز گزارد و بیرون شد ۴۴۸

استمداد بنی امیه از یزید

طبری و دیگران گفته اند که افراد بنی امیه از خانه های خود بیرون شده به خانه مروان وارد و در آنجا اجتماع کردند و مردم مدینه نیز آنان را تقریباً در محاصره گرفتند چون بنی امیه چنان دیدند، نامه ای به یزید نوشته از او کمک و نجات طلب کردند. یزید به فرستاده ایشان گفت: مگر نه تعداد افراد بنی امیه و موالیان ایشان در مدینه به یک هزار نفر می رسند؟! فرستاده گفت: آری، و به خدا قسم که بیشتر هم هستند! یزید گفت: این عده نتوانستند که حتی ساعتی چند در مقابل مهاجمین ایستادگی کنند؟!

پس یزید امر به احضار عمرو بن سعید داد و چون حاضر شد، نامه بنی امیه را برای او بخواند و او را از ماجرا آگاه ساخت و سپس فرمان داد تا به سرکوبی مردم مدینه اقدام کند. اما عمرو زیر بار نرفت و چنین مأموریتی را نپذیرفت.

پس به عبید الله بن زیاد نامه نوشت و او را مأمور عزیمت به مدینه و سرکوبی مردم آنجا کرد و مقرر داشت که پس از آن به مکه

رفته، ابن زبیر را سرکوب کند. ابن زیاد این مأموریت را نپذیرفت و گفت:

به خدا قسم که من این دو ننگ و رسوایی را برای این فاسق با هم انجام نخواهم داد: یکی کشتن پسر دختر پیغمبر خدا (ص)، و دیگر جنگ با خانه خدا!

گفتنی است که مرجانه، مادر عبید الله زیاد، فرزندش را به سبب کشتن امام حسین (ع) مورد شماتت و سرزنش قرار داد و عظمت کاری را که مرتکب شده بود یادآور شد و گفت: وای بر تو، این چه کاری بود که کردی، و به چه مسؤولیت بزرگ و ننگینی تن دردادی؟ ۴۴۹۴

چون یزید از جانب عبید الله زیاد نا امید گردید، به دنبال مسلم به عقبه مری فرستاد. چه، معاویه روزی به او گفته بود: بالاخره تو روزی با مردم مدینه درگیر خواهی شد. در آن صورت مسلم بن عقبه را به سرکوبی ایشان مأمور کن. زیرا او مردی است که خدمت وفداکاریش را آزموده ام!

چون مسلم به خدمت یزید رسید، او را پیر مردی یافت بیمار و ضعیف و از کار افتاده ۴۵۰

ابو الفرج در اغانی خویش می نویسد که مسلم به یزید گفت: تو هر کس را که مأمور جنگ مدینه کردی زیر بار آن نرفت و شانه از زیر بار آن خالی نمود. اما این کار تنها از من بر می آید. زیرا من در خواب دیده ام که درخت خار بن عرقه مدینه فریاد می کند. فقط به دست مسلم! به جانب صدا برگشتم و شنیدم که می گفت: مسلم! از مردم مدینه که کشتند گان عثمان هستند، انتقامت را بگیر!

سفر شهای خلیفه به فرمانده سپاه

طبری می نویسد چون یزید مسلم را به سرکوبی قیام مردم مدینه مأمور کرد، به او گفت: اگر بلایی بر سرت آمد حصین به نمیر السکونی را به جانشینی خود بر سپاه بگمار. آنگاه چنین اضافه کرد: به مردم مدینه سه روز مهلت ده. اگر در آن مدت فرمانبرداری خود را اظهار داشتند که هیچ، وگرنه پس از آن مدت با آنها بجنگ. و چون بر آنها دست یافتی، مدت سه روز دست سپاهیانت را بر غارت و چپاول اموال ایشان آزاد بگذار تا هر چه را از مال و خواسته و پول و سلاح و خوراکی به دست آوردند از آن ایشان باشد!

پس از گذشت سه روز، دست ایشان بردار و علی بن الحسین را مورد توجه و مرحمت خود قرار داده و آزادی به او مرسا و سپاهیانت را؛ نیز فرمان ده تا جانب حرمت او را نگهدارند. خودت را به او نزدیک گردان که او در رفتار و آشوب مردم مدینه دخالتی نداشته است.

پس مسلم منادی خود را فرمان داد تا مردم را بسیج کند. منادی او بانگ برداشت: پیش به سوی حجاز! با دریافت جایزه و گرفتن یکصد دینار نقد برای مخارج شخصی که نقداً پرداخت می شود. این بود که دوازده هزار رزمنده مسلح آماده عزیمت شدند.

مسعودی در کتاب التنبیه و الاشراف سفارشهای یزید را به مسلم بن عقبه چنین آورده است: چون به مدینه رسیدی، هر کس را که مانع ورودت به مدینه شد و یا به جنگ تو برخاست با او بجنگ و پاسخ شمشیر را با شمشیر بده و بر آنها رحم مکن، و مدت سه روز دست سپاهیانت را به غارت اموال مردم مدینه آزاد بگذار. مجروحین آنها را بکش و فراریانشان را مورد تعقیب قرار ده اما اگر با تو از

در مدارا در آمدند، از آنها در گذر و به سوی مکه عزیمت کن و با ابن زبیر بجنگ.

هم او در مروج الذهب خویش آورده است که یزید، مسلم ابن عقبه را مأمور سرکوبی قیام مردم مدینه کرد. مسلم مدینه را بر خلاف پیغمبر خدا (ص) که طیبه (خوشبو) می خواند، نتنه (گندیده) نامید! دینوری نیز همین مطالب را آورده است.

شعر خلیفه مسلمانان

چون سپاه آماده حرکت به سوی مدینه شد، یزید از آن سان دید و خطاب به عبد الله بن الزبیر چنین سرود:

أبلغ أبا بكر، إذا اللهم سري   وهبط القوم على وادي القرى
عشرون ألفاً بين كهل وفتى   أجمع سكران من الخمر تری
أم جمع يقظان نفى عنه الكرى؟

چون شب به پایان رسید و سپاه در وادی القری فرود آمد، فرزند زبیر را بگو که بیست هزار رزمنده جوان و سالمند را آیا تو همگی مست شراب می بینی یا همه بیدار و هشیار

کنیه عبد الله زبیر، ابوبکر و ابو حبيب بود. عبد الله زبیر، یزید را السكران الخمير می نامید. مسعودی می نویسد که یزید اشعار زیر را برای ابن زبیر فرستاد:

ادع الهك فى السماء فإنى   أدعو عليك رجال عك وأشعر
كيف النجاه أبا حبيب منهم   فاحتل لنفسك قبل اتى العسكر! ٤٥١

طبری وابن اثیر نیز گفته اند: چون عبد الملک مروان شنید که یزید سپاهیانى را با چنان سفارشهایی) به مدینه گسیل داشته است، از عظمت این چنین فرمان و کار گستاخانه ای گفت: آرزو دارم که آسمان بر زمین بیفتد!

أما دیری نگذشت که خود او و در اوان خلافتش به کاری گستاخانه تر از ان دست زد. و آن هنگامی بود که حجاج بن یوسف را مأموریت داد تا مکه را به محاصره کشید و هم با منجیق، کعبه (خانه خدا؛ هؤ و قبله مسلمانان)، را در هم بکوبید و عبید الله زبیر را از پای در آورد و بکشت.

سپاهیان خلافت در راه مکه و مدینه

چون خبر حرکت مسلم و سپاهیانش به سوی مدینه به اهالی آنجا رسید، ایشان نیز بر شدت محاصره خود بر بنی امیه در خانه مروان افزوده و گفتند: به خدا سوگند که دست از شما بر نمی داریم، مگر هنگامی که شما را چنگ آورده گردن بزیم، یا اینکه با ما پیمان سخت ببندید و تعهد نمایید که علیه ما قیام نکرده در هیچ درگیری شرکت نکنید و از نقاط ضعف ما استفاده ننمایید، و به یاری دشمنانمان برنخیزید. در این صورت دست از شما برداشته، تنها به بیرون کردنتان اکتفا خواهیم کرد. بنی امیه تمکین کردند و بر این

قرار تعهد نمودند. پس مردم مدینه از آنها دست برداشتند و آنها نیز باروبنه برگرفته از مدینه کوچ کردند تا اینکه در میان راه وادی القری به مسلم به عقبه برخوردند.

مسلم در این برخورد، نخستین کسی از آنان را که عمرو بن عثمان بود، فراخوند و به او گفت: مرا در جریان امر بگذار واز اوضاع مدینه آگاه گردان و نظرات را هم بگو. فرزند عثمان پاسخ داد: نمی توانم چیزی بگویم، آنها از ما پیمان گرفته اند که درباره آنها چیزی نگوئیم. مسلم گفت: به خدا سوگند که اگر تو فرزند عثمان نبودی، گردنت را می زدم! و قسم به خدا که پس از تو هیچ فرد قرشی را به حال خود رها نمی کنم.

فرزند عثمان از نزد مسلم بیرون آمد و یارانش را از آنچه بین او و مسلم گذشته بود آگاه ساخت. پس مروان بن حکم به فرزندش عبد الملک گفت تو پیش از من با مسلم ملاقات کن تا شاید به گفته تو بسنده کرده از من چیزی نخواهد. پس عبد الملک به نزد مسلم رفت و مسلم از او پرسید: بیار تا چه داری! عبد الملک گفت: باشد. به نظر من با سپاهیان تا ذی نخله پیش بران و در آنجا فرود آی و سپاهیان را در سایه درختهای خرما آنجا استراحت ده تا از خرما پرشدهش، که برای شیرگی گیری مورد استفاده است، بخورند. فردای آن حرکت کن و مدینه را دور زده سمت چپ قرار ده تا به بیان حرّه، که در سمت شرق مدینه واقع است، بررسی واز آنجا بر مردم مدینه ظاهر شو، به طوری که طلوع آفتاب را از دوش سربازان شاهد باشند، و تیزی آفتاب چشمهای سپاهیان را نیازارد، و آنها را از تلاقی آفتاب با کلاهخودها و سرنیزها وزره های شما، بیش از آنکه در جانب مغرب مدینه به نظر می آید، دیده خیر شود. پس از اینجا با آنها به جنگ واز خداوند پیروزی بر ایشان را خواستار شو! مسلم به او گفت: آفرین بر پدرت که چه فرزندی پرورده است!

پس مروان بر او وارد شد و مسلم از او پرسید: خوب! تو چه می گوئی؟! مروان به او گفت: مگر عبد الملک نزد تو نیامد؟ مسلم گفت: آری و عبد الملک چه نیکو مردی است، با کمتر کسی از قرشیان چون عبد الملک سخن گفته ام. مروان گفت: حال که عبد الملک را دیده ای، مثل این است که با من سخن گفته باشی.

مسلم در هر کجا که قدم می گذاشت طبق دستور عبد الملک رفتار می کرد. تا سرانجام در شرق شهر مدینه فرود آمد. و مردم آنجا را سه روز مهلت داد و پس از پایان مدت از ایشان پرسید: ای اهالی مدینه! چه می کنید؟ آیا تسلیم می شوید یا می جنگید؟ گفتند: می جنگیم. گفت: این کار را نکنید. سر فرمانبرداری فرود آورید تا با هم همدست شده قدرت و نیرومان را یکدست کنیم و بر این پیروان ملحد، که مشتی بی دین و فاسق از هر کجایی دوروبرش را گفته اند، بتازیم. (منظور عبد الله بن زبیر بود) در پاسخش گفتند: ای دشمنان خدا! اگر قصد حمله بر او را دارید، باید که از این خیال در گذرید، مگر ما می گذاریم که به مکه و خانه خدا حمله برده، اهالی آنجا را پریشان کنید و احترام آن را از بین ببرید؟! نه به خدا قسم، چنین اجازه ای را به شما نخواهیم داد 452

مسعودی و دینوری نیز آورده اند: اهالی مدینه خندق رسول خدا (ص) را که در جنگ احزاب حفر شده بود، از نو خاکبرداری کردند و دور مدینه را دیوارها کشیدند. شاعر ایشان یزید را مخاطب ساخته، چنین سرود: خندق سر افراز ما را حالتی است نشاط انگیز: به تو ای یزید از ما هستی ونه دایی تو. ای تباه کننده نماز به خاطر شهوات! زمانی که ما کشته شدیم تو نیز به آیین مسیحیت روی آور و مسیحی شو. آنگاه شراب بخور و نمازهای جمعه را به فراموشی بسپار 453

ذهبی می گوید ابن حنظله آن شبها را در مسجد می گذرانید. چیزی نمی خورد و نمی آشامید و روزها را روزه می داشت و آن را هم با اندکی شربت سویق می گشود. و هرگز دیده نشد که چشم از زمین برگردد و سر به آسمان بر آرد.

چون مسلم و یارانش رسیدند، فرزند حنظله در میان اصحابش به سخنرانی برخاست و آنان را به پیکار و جنگ و پایمردی در نبرد تشویق و تحریض کرد و در آخر گفت: بار خدایا! ما به تو دلگرم هستیم.

صبحگاهان مردم مدینه آماده پیکار شدند و جنگی نمایان کردند که از پشت سر صدای تکبیر به گوششان رسید. ناگاه بنو حارثه از جانب حرّه بر سرشان یورش آوردند و بر اثر این هجوم ناگهانی، مبارزان مدینه شتابان عقب نشستند.

عبد الله بن حنظله را، که به یکی از فرزندانش تکیه داده و به خواب رفته بود، فرزندش بیدار کرد واز ماجرا با خبرش ساخت. چون عبد الله چنان دید، بزرگ ترین فرزندش را به مقابله آنان فرمان داد. او نیز در اجرای دستور پدر چنگید تا کشته شد.

عبد الله حنظله فرزندانش را یکی بعد از دیگری به جنگ مهاجمین فرستاد تا اینکه همگی در این راه از پای در آمدند و او تنها در میان گروهی از یارانش باقی ماند. آنگاه روی به کی از موالیان خود کرد و گفت از پشت سر مرا محافظت کن تا نماز ظهر را بخوانم، و چون نمازش را به پایان برد، مولایش به او گفت: دیگر کسی باقی نمانده، چرا ما بمانیم؟ واین را در حالتی به عبد الله گفت که پرچمش هنوز در اهتزاز بود و فقط پنج نفر در پیرامونش باقی مانده بودند. عبد الله پاسخ داد: وای بر تو! آخر ما قیام کرده ایم که تا آخر نفس بجنگیم.

راوی می گوید: اهالی مدینه چون شتر مرغان فراری از هر طرف می گریختند و شامیان در میانشان شمشیرکین می نهادند. چون مردمان به هزیمت رفتند، عبد الله ذره از تن برگرفت و بی هیچ زره و کلاهخودی به جنگ دشمن شتافت و همچنان می جنگید تا از پای در آمد. در این حال مروان حکم بر سر کشته عبد الله حنظله، که همچنان انگشت اشاره اش کشیده مانده بود، حضور یافت و خطاب به او گفت: در زندگی نیز همیشه انگشت اشاره ات به کار بود! ۴۵۴

سپاهیان خلافت حرم پیغمبر را غارت می کنند

طبری و دیگران آورده اند که مسلم دست سپاهیان خود را در غارت مدینه باز گذاشت. آنان نیز مردمان بی دفاع را کشتند و اموالشان را به باد غارت دادند. ۴۵۵

یعقوبی می گوید در سقوط مدینه خلق بسیاری کشته شدند و کمتر کسی بود که جان به سلامت برده باشد. مسلم، حرم پیغمبر (ص)، یعنی شهر مدینه را، بر سپاهیانش مباح کرد و دست ایشان را در قتل و غارت و هتک حرمت مردم آن سامان باز گذاشت. کار تجاوز آنان به آنجا رسید که دوشیزگان باردار شدند و فرزند به دنیا آوردند و معلوم نبود که پدر آن نوزادان چه کسانی هستند! ۴۵۶

در تاریخ ابن کثیر آمده است که در جنگ حره هفتصد تن از حافظان قرآن، که سیصد نفرشان صحابی بودند و درک صحبت رسول خدا (ص) را کرده بودند، کشته شدند. و در جای دیگر می گوید و در این واقعه خلق بسیاری کشته شدند، به طوری که چیزی نمانده بود

که مدینه از سکنه اش خالی شود. ونیز گفته است ۴۵۷: زنان را مورد تجاوز قرار دادند، تا جایی که گفته شد در آن ایام هزار زن بدون همسر باردار شدند!

واز هشام بن حسان آورده است که گفت: پس از واقعه حرّه، هزار زن بی همسر در مدینه فرزند به دنیا آوردند! واز زهری آورده اند که گفت: هفتصد تن از سران مهاجر و انصار کشته شدند و تعداد کشته شدگان موالی و آنهایی که تشخیص داده نمی شد که برده اند یا آزاده، به ده هزار نفر می رسید! ۴۵۸

در تاریخ سیوطی آمده است که واقعه حرّه از دروازه طیبه آغاز گردید و گروه بسیاری از صحابه و غیر ایشان کشته شدند و مدینه به باد غارت رفت و هزار دوشیزه مورد تجاوز قرار گرفت ۴۵۹

دینوری و ذهبی آورده اند که ابو هارون عبدی گفت: من ابو سعید خدری را دیدم که موی سپید ریشش از دو سوی صورتش بسیار کوتاه، و در چانه بلند باقی مانده بود. از او پرسیدم: ای ابو سعید! ریشت چه شده است؟! گفت: بلایی است که ستمگران شامی در واقعه حرّه به سرم آوردند. آنها به خانه ام ریختند و داروندارم. حتی کاسه آبخوریم را به غارت بردند و سپس از خانه بیرون رفتند. پس از ایشان ده نفر دیگر به خانه ام ریختند، در حالی که به نماز ایستاده بودم. آنها همه جای خانه را کاپدند و چیزی نیافتند و بر این وضع تاسف خوردند. پس مرا از مصلاهم کشانند و بر زمین زدند و هر کدام شان به نوبه خود این بلا را که می بینی بر سرم آوردند و جای جای ریشم را در دواساز بن کردند و بدین صورتم در آوردند و آنچه را سالم می بینی، آن قسمت است که در میان خاک و خاشاک فرو رفته بود و به آن دست نیافته اند. من هم آن را همچنان گذاشته ام تا با همین قیافه خدابم را ملاقت کنم. 460

آری آن سه روز، این چنین بر مدینه پیامبر خدا (ص) گذشته است.

بیعت بر اساس بندگی خلیفه!

طبری و دیگران آورده اند که مسلم بن عقبه از مردم خواست تا بر اساس اینکه یزید ابن معاویه آزاد است که هر طور بخواهد در جان و مال و خاندانشان دخل و تصرف نماید بیعت کنند! ۴۶۱

مسعودی می گوید مسلم از کسانی که باقی مانده بودند خواست تا بر اساس اینکه برده، و برده زاده یزید هستند بیعت کنند. او در این حکم، علی بن الحسین (ع) را مستثنی کرد، زیرا که او در حرکت مردم مدینه دخالتی نداشت، ونیز علی بن عبد الله بن عباس را که دایهپایش از کنده که در سپاه مسلم بودند او را تحت حمایت خود گرفتند. مسعودی می گوید هرکس که زیر بار چنین بیعت نمی رفت، سروکارش با شمشیر جلااد بود. ۴۶۲

در طبقات ابن سعد آمده است: چون مُسرف بن عقبه (منظورش مسلم بن عقبه است) از کشتار مردم برداخت، به محل عقیق رفت و در آنجا فرود آمد و سپس از اطرافیان خود پرسید: آیا علی بن الحسین اینجاست؟ گفتند: آری. گفت: پس چرا او را نمی بینم؟ در این هنگام امام سجاد به همراه عموزاده هایش، فرزندان محمد بن الحنفیه، پیش آمدند و چون چشم مسلم به او افتاد، حضرتش را خوش آمد گفت و در کنار خود بر تخت بنشانید 463

و در تاریخ طبری آمده است: مسلم او را خوش آمد گفت و او را در کنار خود بر روی تشکچه ای که بر تخت گسترده بود، نشانید. آنگاه گفت: امیر المؤمنین در مورد شما به من سفارش کرده، اما این کثافتها مرا به خود مشغول و از رسیدگی به احوالت باز داشته اند. سپس چنین ادامه داد: مثل اینکه خانواده ات از آمدن تو به اینجا در اضطراب و نگرانی می باشند؟ امام پاسخ داد: آری به خدا. پس مسلم دستور داد تا اسبش را زین کرده او را با احترامی تمام به خانواده اش برگردانید ۴۶۴

دینوری نیز می نویسد چون چهارمین روز فرا رسید، مسلم به عقبه در مجلس بنشست و مردمان را به بیعت یزید فرا خواند. نخستین کسی که پیش آمد، یزید بن عبد الله، نواده ربیعہ بن الاسود، بود که مادر بزرگش أم سلمه، زن پیغمبر (ص) است. مسلم به او گفت: بیعت کن. یزید بن عبد الله گفت: بیعت می کنم بر اساس کتاب خدا و سنت پیامبرش. مسلم گفت: نه، بلکه بیعت کن که تو بنده خالص امیر المؤمنین هستی که هر طور که بخواهد در اموال و فرزندان دخیل و تصرف کند. یزید بن عبد الله زیر بار چنین بیعتی نرفت. مسلم نیز فرمان داد تا گردنش را زدند ۴۶۵

طبری می گوید مسلم بن عقبه در محل قبا مردمان را بیعت یزید فرا خواند و پس از یک روز از ماجرای حرّه، دو تن از سران قریش به نامهای یزید بن عبد الله زمعه و محمد بن ابی الجهم، که پس از واقعه حرّه امان خواسته و موافقت شده بود، به نزد مسلم آمدند. مسلم به آنها گفت: بیعت کنید. گفتند: با تو بیعت می کنیم بر اساس کتاب خدا و سنت پیامبرش. مسلم گفت: نه به خدا! چنین بیعتی را از شما نمی پذیرم و دست از شما بر نمی دارم. آنگاه فرمان داد تا گردن هر دو را بزنند! در اینجا مروان گفت: سبحان الله! تو، دو تن از مردان قریش را که به امان تو آمده بودند گردن می زنی؟ مسلم با چوبدستی خود به تهیگاه او کوبید و گفت: به خدا قسم اگر تو هم چون آن دو سخن بگویی، آنی زنده نخواهی ماند. سپس می گوید: آنگاه یزید بن وهب بن زمعه را آوردند و مسلم به او گفت: بیعت کن. یزید گفت: با تو بر اساس سنت عمر بیعت می کنم. مسلم گفت: او را بکشید! یزید هراسان گفت: من بیعت می کنم! مسلم پاسخ داد: نه به خدا قسم، من از این خطایت در نمی گذرم!

در اینجا مروان پا به میانی کرد و پیوند بین خود و او را به مسلم متذکر شد. مسلم با شنیدن این سخن فرمان داد تا پس گردن مروان را گرفته سرش را پایین کشیدند. آنگاه گفت: بیعت کنید که شما هر دو، بندگان کوچک و بی ارزش یزید هستید. و سپس مقرر داشت تا یزید بن وهب را گردن زدند! 466

سرهای بریده در پیشگاه خلیفه یزید!

ابن عبد البر می نویسد: مسلم به عقبه سرهای بریده مردم مدینه را به خدمت یزید فرستاد. هنگامی که سرهای مزبور را پیشاوری او بر زمین نهادند، یزید به اشعار ابن زبیری در روز جنگ احد تمثال جست که گفته بود:

لیت اشیای بیدر شهدوا جزع الخزرج من وقع الأسل

لأهلوا واستهلوا فرحاً ثم قالوا یا یزید لا تشلّ

در این حال یکی از اصحاب رسول خدا (ص) روی به یزید کرد و گفت: ای امیر المؤمنین! از اسلام روی برتافته مرتد شده ای؟ یزید پاسخ داد: آری، از خداوند پوزش می خواهیم! آن صحابی گفت: به خدا سوگند که در یک سرزمین با تو نخواهم ماند. این بگفت و از

در روایت ابن کثیر، بعد از بیت اول اشعار زیر آمده است:

حين حلت بقاء برکها واستحّر القتل فی عبد الاشلّ

قد قتلنا الضعف من اشرافهم وعدلنا ميل بدر فاعتدل

آنگاه ابن کثیر گفته که یکی از روافض بر این اشعار چنین افزوده است:

لعبت هاشم بالملك فلا ملک جاء ولا وحى نزل

کتاب نامه

- 1 - الاتقان فی علوم القرآن و بهامشه کتاب اعجازالقرآن ابوبکر باقلانی؛ سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر بن ناصرالدین محمد شافعی (ت: 911هـ.)، مصر، بی تا.
- 2 - الاجابه لایراد مااستدرکتہ عائشهعلی الصحابه؛ زرکشی، بدرالدین، تحقیق سعید افغانی، دمشق، 1358 هـ.
- 3 - الاحتجاج؛ طبرسی، احمد بن علی بن ابی طالب، مشهد، 1403 هـ.
- 4 - احراق بیت فاطمه(س) فی الكتب المعتره عند اهل السنّه؛ شیخ حسین غیب غلامی، ط/اول1417ق.
- 5 - الاحکام السلطانیه؛ ماوردی، ابویعلی محمد بن حسین حنبلی (ت: 450 هـ.)، تصحیح محمد حامد الفقی، مطبعه مصطفی الحلبي، مصر، 1356 هـ.
- 6 - الاحکام السلطانیه؛ قاضی، ابویعلی (ت: 458 هـ.)، مصر، 1357 هـ.
- 7 - الادب المفرد؛ بخاری، ابوعبدالله محمد بن اسماعیل (ت: 256 هـ.)، قاهره، 1379 هـ.
- 8 - البدء والتاریخ؛ مقدسی، مطهر بن طاهر، زیر نظر کلمان هوار، پاریس، 1901 - 1903 م.
- 9 - التنبيه والإشراف؛ مسعودی، ابوالحسن علی بن الحسین بن علی شافعی (ت: 346 هـ.)، مصر، 1346 هـ.
- 10 - الاخبار الطوال؛ دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود (ت: 282 هـ.)، مصر، وزاره الثقافه والارشاد القومی.
- 11 - ارشاد؛ شیخ مفید (ت: 413 هـ.)، ترجمه سیدهاشم رسولی محلاتی، انتشارات علمیه اسلامیه.
- 12 - اسباب النزول؛ واحدی نیشابوری، ابوالحسن علی بن احمد (ت: 468 هـ.)، دار الكتب العلمیه، لبنان، بی تا.
- 13 - الاستیعاب؛ ابن عبدالبرّ القرطبی الأشعری، ابو عمرو یوسف بن عبدالله (ت: 463 هـ.)، مصر، 1358 هـ؛ و حیدرآباد، 1336 هـ.
- 14 - أسدالغابه فی معرفه الصحابه؛ ابن اثیر جزری، عزالدین علی بن محمد بن عبدالکریم شیبانی (ت: 630 هـ.)، قاهره، 1280 هـ.
- 15 - اعلام النساء فی عالمی العرب و الاسلام؛ عمر رضا کحّاله، مؤسسه الرساله، ج 3، 1397 هـ.

- 16 - اعلام الوری باعلام الهدی؛ طبرسی، ابو علی فضل بن حسن (ت: 548 هـ.) تصحیح علی اکبر غفّاری، بیروت، دارالمعرفه للطباعه والنشر، 1399 هـ.
- 17 - الأغانی؛ ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین بن محمد بن موسی (ت: 356 هـ.)، مصر، 1323 هـ.؛ بیروت، دارالثقافه؛ و چاپ دوم ساسی.
- 18 - امالی؛ شیخ مفید (ت: 413 هـ.) تصحیح حسین استاد ولیّ باشراف استاد علی اکبر غفّاری، نشر صدوق، تهران، 1403 هـ. ق.
- 19 - الامامه والسیاسه؛ دینوری، ابومحمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه (ت: 270 یا 276 هـ.)، مصر، 1900 م.
- 20 - إمتاع الاسماع؛ مقریزی، تقی الدین احمد بن علی بن عبدالقادر بن محمد شافعی (ت: 845 هـ.) مطبعه لجنه التّالیف، مصر، 1941 م.
- 21 - الاموال؛ ابوعبید، قاسم بن سلام (ت: 224 هـ.)، تصحیح محمد حامد الغافقی، 1353 هـ؛ و بیروت، داراحیاء التراث العربی، چاپ سوم، 1403 هـ.
- 22 - انساب الاشراف؛ بلاذری، ابو جعفر احمد بن یحیی بن جابر بغدادی (ت: 279 هـ.)، جزء یکم، دارالمعارف مصر، 1959 م؛ جزء پنجم، دانشگاه اورشلیم، 1936 م.
- 23 - بحار الانوار؛ علامه مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (ت: 1111 هـ.)، اصفهان، چاپ کمپانی، 1303 - 1314 هـ؛ دار احیاء التراث العربی، بیروت، چاپ سوم، 1403 هـ.
- 24 - بلاغات النساء؛ ابن ابی طیفور، احمد بن ابی طاهر مروزی (ت: 280 هـ.)، نجف، 1361 هـ.
- 25 - تاج العروس؛ زبیدی، سید محمد مرتضی حسینی واسطی حنفی (ت: 1205 هـ.).
- 26 - تاریخ ابن اثیر (الکامل فی التاریخ)؛ قاهره، 1348 - 1356 هـ؛ چ اورپا، 1290 - 1303 هـ.؛
- 27 - تاریخ ابن شحنه (روضه المناظر فی اخبار الاوائل والواخر)؛ عبدالغنی، ابن شحنه حنفی (ت: 815 هـ.)، طبع بهامش تاریخ کامل ابن اثیر، ج 7 - 9، قاهره، 1290 - 1303 هـ.
- 28 - تاریخ ابن عساکر (تاریخ مدینه دمشق)؛ مجلّد اول و نیمه اول از مجلّد دوم و مجلّد دهم، دمشق، مجمع علمی عربی؛ و مخطوطات آن در کتابخانه ظاهره دمشق.
- 29 - تاریخ ابن کثیر (تاریخ البدایه و النهایه)؛ اسماعیل بن عمر بن کثیر قرشی دمشقی بصری شافعی (ت: 774 هـ.) مطبعه السعاده، 1351 - 1358 هـ.
- 30 - تاریخ الاسلام؛ ذهبی، ابو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان قایماز ترکمانی مصری شافعی (ت: 748 هـ.)، قاهره 1367 - 1368 هـ.

- 31 - تاريخ الخلفاء؛ سيوطى، جلال الدين عبدالرحمن بن ابى بكر ابن ناصرالدين محمد شافعى (ت: 911 هـ)، مصر، 1351 هـ.
- 32 - تاريخ الخميس؛ شيخ حسين بن محمد بن حسن ديار بكرى مالكى (ت: 966 هـ).
- 33 - تاريخ طبرى (تاريخ الامم و الملوك)؛ ابو جعفر محمد بن جرير بن يزيد (ت: 310 هـ)، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم، مصر؛ اروبا(ليدن).
- 34 - تاريخ يعقوبى؛ احمد بن ابى يعقوب بن جعفر بن وهب بن واضح (ت: 292 هـ)، نجف، 1358 هـ؛ بيروت، دار صادر.
- 35 - تبصره العوام فى مقالات سيد الانام؛ سيد مرتضى حسيني رازى (قرن هفتم هـ)، تصحيح عباس اقبال، چاپ مجلس، طهران.
- 36 - تذكره الحقاظ؛ ذهبى، ابو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان قايماز تركمانى (ت: 748 هـ)، حيدرآباد، 1375 هـ.
- 37 - تذكره خواص الامه؛ سبط ابن جوزى ابوالمظفر يوسف بن قزاعلى ابن عبدالله بغدادى حنفى (ت: 654 هـ)، نجف، 1369 هـ.
- 38 - تفسير طبرى؛ ابو جعفر محمد بن جرير بن يزيد (ت: 310 هـ).
- 39 - تفسير قرطبى (الجامع لاحكام القرآن)؛ ابو عبدالله محمد بن احمد انصارى قرطبى (ت: 671 هـ)، چاپ سوم، مصر، 1387 هـ.
- 40 - تفسير كشاف؛ زمخشرى، ابوالقاسم محمود بن عمر (ت: 538 هـ)، انتشارات آفتاب، تهران، بى تا.
- 41 - تفسير نيشابورى (غرائب القرآن ورغائب الفرقان)؛ نظام الدين حسن بن محمد بن حسين قمى نيشابورى (ت: 728 هـ)، تحقيق ابراهيم عطوه عوض، چاپ اول، مصر، 1381 هـ.
- 42 - تقريب التهذيب؛ ابن حجر عسقلانى، احمد بن على (ت: 852 هـ)، چاپ اول، قاهره، 1380 هـ.
- 43 - تهذيب تاريخ ابن عساكر؛ عبدالقادر بن احمد بن بدران (ت: 1346 هـ ق.)، چاپ اول، دمشق، 1329 - 1330 هـ.
- 44 - تهذيب التهذيب؛ ابن حجر عسقلانى مصرى شافعى (ت: 852 هـ)، چاپ حيدر آباد، 1325 - 1327 هـ.
- 45 - تيسير الوصول الى جامع الاصول من حديث الرسول؛ ابن الدبيع الشيبانى الزبيدى الشافعى (ت: 944 هـ)، مصر، 1346 هـ.
- 46 - جامع الاصول من احاديث الرسول (ص)؛ ابن اثير جزرى (ت: 606 هـ) تصحيح محمد حامد الفقى، چاپ اول، مصر، 1368 هـ.
- 47 - الجمل؛ شيخ مفيد، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان بغدادى (ت: 413 هـ)، چاپ دوم، دارالمفيد، لبنان، 1414 هـ.
- 48 - حليه الاولياء؛ ابو نعيم احمد بن عبدالله اصفهانى (ت: 430 هـ)، قاهره، مطبعه السعاده، 1351-1357 هـ.
- 49 - خصائص الكبرى؛ سيوطى، جلال الدين عبدالرحمن بن ابى بكر شافعى (ت: 911 هـ)، حيدرآباد، 1319 هـ.
- 50 - الدر المنثور فى التفسير بالمأثور؛ سيوطى، جلال الدين عبدالرحمن شافعى (ت: 911 هـ)، قاهره، 1314 هـ.
- 51 - دو مكتب در اسلام (ترجمه معالم المدرستين)؛ علامه سيد مرتضى عسكرى، ترجمه سردارنيا، چاپ اول، بنياد بعثت.
- 52 - دُول الاسلام؛ ذهبى، شمس الدين ابو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان قايماز تركمانى مصرى شافعى (ت: 748 هـ)، تحقيق

فہیم محمد شلتوت و محمد مصطفیٰ ابراہیم، مصر، 1974 م.

53 - دیوان حافظ ابراہیم؛ چاپ مصر، 1987 م.

54 - ذخائر العقبیٰ فی مناقب ذوی القربی؛ ابوجعفر احمد بن عبداللہ محبّ الدین طبری شافعی (ت: 694 ھ.)، قاہرہ، 1356 ھ.

55 - الریاض النضرہ؛ ابوجعفر احمد بن عبداللہ محبّ الدین طبری شافعی (ت: 694 ھ.)، مصر، مطبعہ الدار، چاپ دوم، 1372 ھ.

56 - زہر الآداب؛ ابواسحاق الحصری ابراہیم بن علی بن تمیم قیروانی (ت: 453 ھ.)، شرح و تحقیق دکتر زکی مبارک، لبنان، دارالجلیل، چاپ چہارم، بی تا.

57 - سنن ابن ماجہ؛ ابو عبداللہ محمد بن یزید بن عبداللہ بن ماجہ قزوینی (ت: 273 ھ.)، تحقیق محمد فؤاد عبدالباقی، قاہرہ، 1373 ھ.

58 - سنن ابوداؤد سجستانی؛ سلیمان بن اشعث بن اسحاق بن بشیر ابن شداد ابن عمرو بن عمران اُردی حنبلی (ت: 275 ھ.)، لکنہو، 1321 ھ.

59 - سنن بیہقی (سنن الکبری)؛ ابوبکر احمد بن حسین بیہقی شافعی (ت: 458 ھ.)، حیدرآباد، 1344 - 1355 ھ.

60 - سنن ترمذی؛ محمد بن عیسیٰ بن سورہ بن موسیٰ بن ضحاک سلمی (ت: 279 ھ.)، بولاق، 1292 ھ. ، المطبعہ المصریہ، 1350 - 1352 ھ.

61 - سنن دارمی؛ ابو محمد بن عبدالرحمن دارمی (ت: 255 ھ.)، دمشق، الاعتدال، ومحمد احمد دھمان.

62 - سنن نسائی؛ ابوعبدالرحمن احمد بن شعیب (ت: 303 ھ.)، قاہرہ، 1312 ھ.

63 - سیر اعلام النبلاء؛ شمس الدین ذہبی مصری شافعی (ت: 748 ھ.)، قاہرہ، دارالمعارف، 1957 م.

64 - السیرہ الحلبیہ (انسان العیون فی سیرہ الامین المأمون)؛ علی ابن برہان الدین حلبی شافعی (ت: 1044 ھ.)، 1353 ھ.

65 - سیرہ ابن ہشام (السیرہ النبویہ)؛ ابو محمد عبدالملک بن ہشام جمیری (ت: 213 یا 218 ھ.)، تحقیق محمد محیی الدین؛ و تحقیق مصطفیٰ السقا، ابراہیم الابباری و عبدالحفیظ الشبلی، چاپ دوم، 1375 ھ.

66 - شرح نہج البلاغہ؛ ابن ابی الحدید، عزالدین ابی حامد عبدالحمید بن ہبہ اللہ بن محمد بن حسین مدائنی معتزلی (ت: 655 یا

656 ھ.)، مصر، مطبعہ الحلبی، چاپ اول؛ و تحقیق محمد ابوالفضل ابراہیم، چاپ اول؛ و چاپ سنگی ایران.

67 - شرح نہج البلاغہ؛ محمد عبده، مصر.

68 - شرف اصحاب الحدیث؛ خطیب بغدادی (ت: 463 ھ.)، تحقیق دکتر محمد سعید خطیب اوغلی، دار احیاء السنن النبویہ، بی تا.

69 - شواہد التنزیل لقواعد التفضیل فی الآیات النازلہ فی اهل البيت صلوات اللہ و سلامہ علیہم؛ حسکانی عبیداللہ بن عبداللہ بن

احمد معروف بہ حاکم حسکانی حنفی نیشابوری (ت: اواخر قرن 5 ھ.)، تحقیق محمد باقر محمودی، چاپ اول، لبنان، 1393 ھ.

- 70 - صبغ الاعشى فى صناعه الانشاء؛ قلقشندى احمد بن على (ت: 821 هـ.) لبنان، دارالفكر.
- 71 - صحيح بخارى؛ ابو عبدالله محمد بن اسماعيل بن ابراهيم بن مغيره (ت: 256 هـ.)، مصر، 1327 هـ.
- 72 - صحيح ترمذى (ت: 279 هـ.)، مصر، بولاق، چاپ اول.
- 73 - صحيح مسلم؛ ابوالحسين مسلم بن حجاج قشيري نيشابورى (ت: 261 هـ.) مصر، 1334 هـ.
- 74 - صفوه الصفوه؛ ابن جوزى، ابوالفرج عبدالرحمن بن على بن محمد بكرى حنبلى (ت: 597 هـ.)، حيدرآباد، 1357 هـ. اين كتاب در بيروت در سال 1399 هـ. تحت عنوان صيفه الصفوه با تحقيق محمود فاخورى نيز به چاپ رسیده است.
- 75 - صواعق المحرقة فى الرد على اهل البدع و الزندقه؛ ابن حجر هيثمى شافعى (ت: 974 هـ.)، مصر، 1324 هـ.
- 76 - ضحى الاسلام؛ احمد امين، دارالكتاب العربى، لبنان، بى تا.
- 77 - طبقات ابن سعد (طبقات الصحابه و التابعين و العلماء)؛ ابو عبدالله محمد بن سعد بن منيع الزهرى بصرى (ت: 230 هـ.) ليدن؛ و بيروت.
- 78 - عبدالله بن سبا؛ علامه سيد مرتضى عسكرى، چاپ افسست، 1393 هـ. ؛ و ترجمه آن در 3 جلد، تهران، مجمع علمى اسلامى، چاپ پنجم، 1375 ش.
- 79 - عثمانیه؛ ابو عثمان عمرو بن بحر جاحظ (ت: 255 هـ.)، تحقيق و شرح عبدالسلام محمد هارون، مصر، 1374 هـ.
- 80 - عقائد الاسلام من القرآن الكريم؛ علامه سيد مرتضى عسكرى، جلد اول، مجمع علمى اسلامى، چاپ اول، 1414 هـ.
- 81 - العقد الفريد؛ احمد بن محمد بن عبد ربه اندلسى، تحقيق على شيرى، 6 جلد، بيروت، داراحياء التراث العربى، چاپ اول، 1409 هـ. ؛ مصر، محمد سعيد العريان، 1372 هـ.
- 82 - عمده القارى شرح صحيح البخارى؛ ابومحمد محمود بن احمد ابن موسى معروف به البدرالعينى (ت: 855 هـ.)، لبنان، ناشر محمد امين دمج، بى تا.
- 83 - الغدير فى الكتاب و السنه و الادب؛ علامه امينى، عبدالحسين ابن احمد (ت: 1390 هـ.)، تهران، دارالكتب الاسلاميه، چاپ دوم، 1366 ش.
- 84 - الفتح الكبير فى ضمّ الزيادة الى الجامع الصغير؛ سيوطى جلال الدين (ت: 911 هـ.)، تحقيق و تنظيم يوسف النبهانى، بيروت، بى تا.
- 85 - فتح البارى فى شرح البخارى؛ ابن حجر عسقلانى (ت: 852 هـ.)، شركه المصطفى البابى الحلبي، مصر، 1378 - 1382 هـ.
- 86 - فتوح؛ ابو محمد احمد بن اعثم كوفى (ت: 314 هـ.)، بيروت دار الكتب العلميه، ب تا. افسست از چاپ حيدرآباد، 1388 هـ .
- 87 - فتوح البلدان؛ بلاذرى (ت: 279 هـ.)، قاهره، 1319 هـ. ؛ و تحقيق المنجد، چاپ اول.

- 88 - قَوَاتُ الْوَقَايَاتِ؛ مُحَمَّدُ بْنُ شَاكِرِ الْكُتُبِيِّ (ت: 764 هـ.)، تحقيق دكتور احسان عباس، بيروت، 1973 م.
- 89 - القاموس المحيط؛ فيروز آبادي، محمد بن يعقوب شيرازي شافعي (ت: 817 هـ.).
- 90 - القرآن الكريم و روايات المدرستين؛ علامه سيد مرتضى عسكري، 3 جلد، مجمع علمي اسلامي، چاپ اول، 1417 هـ.
- 91 - كافي؛ ثقة الاسلام كليني، ابو جعفر محمد بن يعقوب بن اسحاق كليني رازي (ت: 329 هـ.)، تصحيح و تعليق على اكبر عفاي، 8 جلد، تهران، دارالكتب الاسلاميه، چاپ سوم، 1388 هـ.
- 92 - الكامل؛ مبرّد، ابوالعبّاس محمد بن يزيد (ت: حدود 267 هـ.)، چاپ ليدن.
- 93 - كتاب سليم بن قيس هلالی؛ (ت: 90 هـ.)، تحقيق محمد باقر انصاري زنجاني، ايران، قم، نشر الهادي، 1415 هـ. ق - 1373 ش.
- 94 - كشف الغمّه؛ ابوالفتح علي بن عيسى اربلي (ت: اواخر قرن 7 هـ.).
- 95 - كفايه الطالب في مناقب اميرالمؤمنين علي بن ابي طالب (ع)؛ ابو عبدالله محمد بن يوسف ابن محمد قرشي گنجي شافعي (ت: 658 هـ.)، نجف، 1356 هـ.
- 96 - كنز العمال في سنن الاقوال و الافعال؛ علاءالدين علي بن حسام الدين عبدالملك متقي معروف به هندي، (سال ختم تأليفش 957 هـ. است)، حيدرآباد، 1364 هـ.
- 97 - لسان العرب؛ ابن منظور (ت: 711 هـ.)، بيروت دار صادر سال 1374 هـ - 1376 هـ .
- 98 - لسان الميزان؛ سبط ابن جوزي (ت: 654 هـ.)، چاپ اول، حيدرآباد، 1329 هـ.
- 99 - مجمع الزوائد؛ ابوالحسن بن ابي بكر هيثمي (ت: 807 هـ.)، چاپ دوم، بيروت، 1967 م.
- 100 - محاوره حول الامامه و الخلافة؛ مقاتل بن عطيه، دار البلاغ، بيروت.
- 101 - الْمُحَلِّي؛ ابو محمد علي بن احمد بن سعيد بن حزم اندلسي (ت: 456 هـ.)، تحقيق احمد محمد شاكر، بيروت، بي تا.
- 102 - المختصر في اخبار البشر؛ عمادالدين ابوالفداء اسماعيل بن علي شافعي (ت: 732 هـ.).
- 103 - المراجعات؛ علامه عبدالحسين شرف الدين، ترجمه محمد جعفر امامي.
- 104 - مرآة الزمان؛ سبط ابن جوزي شمس الدين يوسف بن قزاو غلي (ت: 654 هـ.)، بيروت، دارالشروق، چاپ اول، 1405 هـ. ؛ تحقيق دكتور احسان عباس.
- 105 - مروج الذهب؛ ابوالحسن علي بن حسين بن علي مسعودي شافعي (ت: 346 هـ.)، تحقيق محمد محيي الدين، عراق؛ و در حاشيه تاريخ الكامل ابن اثير، چاپ مصر، 1303 هـ.
- 106 - المُسْتَدْرَكُ عَلَى الصَّحِيحَيْنِ؛ ابو عبدالله محمد بن عبدالله حاكم نيشابوري (ت: 405 هـ.)، حيدرآباد، 1334 هـ.

- 107- مُسْنَدُ أَحْمَد؛ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ (ت: 241 هـ.)، قَاهِرَةٌ، 1313 هـ. ؛ وَ چَاطِ شَرْحِ أَحْمَدِ مُحَمَّدِ شَاكِرٍ.
- 108 - مَسْنَدُ طِيَالِسِيِّ؛ أَبُو سَلِيمَانَ بْنِ دَاوُدَ بْنِ جَارُودِ طِيَالِسِيِّ (ت: 204 هـ.)، حَيْدَرَأَبَادِ، 1321 هـ.
- 109 - الْمَعَارِفُ؛ ابْنُ قَتَيْبَةَ دِينَورِي (ت: 276 هـ.)، تَحْقِيقُ مُحَمَّدِ إِسْمَاعِيلِ عَبْدِ اللَّهِ الصَّوَوِيِّ، لُبْنَانِ، چَاطِ دَوِّمِ، 1390 هـ.
- 110 - مَعَالِمُ الْمَدْرَسَتَيْنِ؛ عَلَّامَةُ سَيِّدِ مَرْتَضَى عَسْكَرِي، 3 جلد، تَهْرَانِ، بَنِيَادِ بَعْتِثِ، چَاطِ دَوِّمِ، 1406 هـ.
- 111 - مُعْجَمُ الْبِلْدَانِ؛ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يَاقُوتُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَمَوِيُّ الرَّومِيُّ الْبَغْدَادِيُّ (ت: 626 هـ.)، تَهْرَانِ، اِنْتِشَارَاتِ اسْدِي چَاطِ اِفْسْتِ 1965 مِ اَز چَاطِ لَيْدِنِ سَالِ 1286 هـ .
- 112 - مَعْجَمُ رِجَالِ الْحَدِيثِ؛ مَرْحُومُ آيَةُ اللَّهِ الْعُظْمَى حَوْثِي، دَارُالزَّهْرَاءِ، لُبْنَانِ سَالِ 1413 هـ .
- 113 - مَعْجَمُ الشُّعْرَاءِ؛ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عِمْرَانَ بْنِ مُوسَى مَرْزَبَانِي (ت: 384 هـ.)، تَحْقِيقُ عَبْدِالْستَّارِ أَحْمَدِ فَرَاجِ، مِصْرَ، 1379 هـ.
- 114 - الْمَعْجَمُ الْكَبِيرُ طَبْرَانِي؛ أَبُو الْقَاسِمِ سَلِيمَانَ بْنِ أَحْمَدِ طَبْرَانِي (ت: 360 هـ.) چَاطِ اِفْسْتِ سَالِ 1404 هـ.
- 115 - مَعْجَمُ مَا اسْتَعْجَمَ؛ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْبَكْرِي (ت: 478 هـ.)، قَاهِرَةٌ، 1945 - 1949 م.
- 116 - مَعْرِفَةُ الْقُرَّاءِ الْكِبَارِ عَلَى اطْبِيقَاتِ وَالْأَعْصَارِ؛ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ شَمْسُ الدِّينِ ذَهَبِي (ت: 748 هـ.)، تَحْقِيقُ مُحَمَّدِ سَيِّدِ جَادِالْحَقِّ، مِصْرَ، چَاطِ أَوَّلِ، بِي تَا.
- 117 - الْمَعَارِي؛ مُحَمَّدُ بْنُ عِمْرَانَ وَاقِدِي (ت: 207 هـ.)، تَحْقِيقُ دَكْتَرِ مَارْسَدِنِ جُونِسِ، لَنْدَنِ، دَانِشْغَاهِ آكْسْفُورْدِ، 1966 م.
- 118 - مَفَاتِيحُ الْأَسْرَارِ وَ مَصَابِيحُ الْإِبْرَارِ فِي تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ؛ شَهْرَسْتَانِي، نَسْخَةُ آيِ خَطِّيِّ اَز اَيْنِ تَفْسِيرِ دَر كِتَابْخَانَةِ مَجْلِسِ شُورَايِ اِسْلَامِي بِي شِمَارِهِ «78 ب» مَوْجُودِ اسْتِ.
- 119 - الْمَفَاخِرَاتُ؛ زَبِيرُ بْنُ بَكَّارِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْصَبِ بْنِ ثَابِتِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَبِيرِ بْنِ عَوَّامِ (ت: 256 هـ.)، بِي رِوَايَتِ ابْنِ أَبِي الْحَدِيدِ دَر شَرْحِ نَهْجِ الْبَلَاغَةِ، چَاطِ أَوَّلِ.
- 120 - مَقَاتِلُ الطَّالِبِينَ؛ أَبُو الْفَرَجِ اِصْفَهَانِي، قَاهِرَةٌ، 1323 هـ. ؛ وَ تَرْجَمَهُ أَنْ تَوْسُطِ سَيِّدِ هَاشِمِ رَسُولِي مَحَلَّايِ بَا مَقْدَمِهِ وَ تَصْحِيحِ عَلِيِّ الْكَبْرِ غَفَّارِي، تَهْرَانِ، كِتَابْفَرْوَشِي صَدُوقِ.
- 121 - مَقْتَلُ خَوَارِزْمِي؛ أَبُو الْمُؤَيَّدِ مَوْفِقُ بْنُ أَحْمَدِ اِخْطَبِ خَوَارِزْمِي (ت: 565 هـ.)، نَجْفِ بِ تَا وَچَاطِ اِنْوَارِ الْهَدْيِ قَمِ سَالِ 1418 هـ .
- 122 - الْمَلَلُ وَ النَّحْلُ شَهْرَسْتَانِي؛ أَبُو الْفَتْحِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ اِشْعَرِي (ت: 548 هـ.)، لَيْدِنِ.
- 123 - مَنَاقِبُ ابْنِ شَهْرِ أَشْنُوبِ؛ أَبُو جَعْفَرِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ مَازَنْدَرَانِي (ت: 588 هـ.)، قَمِ، عِلْمِيهِ.
- 124 - مَنْ لَا يَحْضِرُهُ الْفَقِيهُ؛ شَيْخُ صَدُوقِ (ت: 381 هـ.)، تَصْحِيحُ عَلِيِّ الْكَبْرِ غَفَّارِي، چَاطِ دَوِّمِ؛ وَچَاطِ پَنْجَمِ تَحْقِيقِ السَّيِّدِ حَسَنِ الْخَرَسَانِ .

126 - المواهب اللدنیة؛ احمد بن محمد ابوبکر قسطلانی، بیروت، دارالکتب العلمیه.

127 - المؤتطأ؛ مالک بن انس (ت: 169 هـ)، قاهره، داراحیاء الکتب العربیه، 1343 هـ.

128 - الموققیات؛ زبیر بن بکار بن عبداللہ بن مصعب بن ثابت بن عبداللہ بن زبیر بن عوام (ت: 256 هـ)، به روایت ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغہ، چاپ اول بغداد، 1392 هـ.

129 - میزان الاعتدال فی نقدالرجال؛ ابو عبداللہ محمد بن احمد بن عثمان ذهبی (ت: 748 هـ)، تحقیق علی محمد البجاوی، دار احیاء الکتب العربیه، چاپ اول، 1382 هـ.

130 - نقش ائمه در احیاء دین؛ علامہ سید مرتضی عسکری، 16 جلد، تهران، مجمع علمی اسلامی.

131 - نقش عائشہ در تاریخ اسلام؛ علامہ سید مرتضی عسکری، 4 جلد، تهران، مجمع علمی اسلامی.

132 - نهج البلاغہ؛ دکتر صبحی صالح، بیروت، چاپ اول، 1387 هـ.

133 - وفاءالوفاء؛ نورالدین علی بن احمد سمهودی (ت: 911 هـ)، بیروت، دارالکتب العلمیه چاپ اول سال 1374 هـ .

134 - وقعه صیفین؛ نصر بن مزاحم منقری (ت: 212 هـ)، تحقیق و شرح عبدالسلام محمد ہارون، قم ب تا، چاپ دوم؛ مصر سال 1382 هـ .

135 - ینابیع المودہ؛ سلیمان بن ابراہیم معروف به خواجه کلان حسینی بلخی قندوزی (ت: 1294 هـ)، بیروت، مؤسسہ الاعلمی.

الحمد لله رب العالمین والصلاه وخیر السلام علی سید الانام وخاتم الانبیاء والمرسلین محمد وآله الطیبین الطاہرین.

1- ابن منابع به ترتیب قدمت تاریخی عبارت اند از :

- 1 - سیره ابن هشام (ت 213 هـ) 2 - طبقات ابن سعد (ت 230 هـ) 3 - مسند احمد حنبل (ت 241 هـ) 4 - سنن الدارمی (ت 255 هـ) 5 - صحیح بخاری (ت 256 هـ) 6 - الموققیات زبیر ابن بکار (ت 256 هـ) 7 - صحیح مسلم (ت 261 هـ) 8 - الامامہ والسیاسہ ابن قتیبہ الدینوری (ت 270 یا 276 هـ) 9 - سنن ابن ماجہ (ت 273 هـ) 10 - انساب الاشراف بلاذری (ت 279 هـ) 11 - الاخبار الطوال دینوری (ت 282 هـ) 12- تاریخ یعقوبی (ت 292 هـ) 13- تاریخ الطبری(ت 310 هـ) 14 - العقد الفرید ابن عبد ربہ (ت 328 هـ) 15 - التنبیہ والاشراف مسعودی (ت 346 هـ) 16 - مروج الذهب مسعودی (ت 413 هـ) 17 - الاغانی ابو فرج الاصفهانی (ت 356 هـ) 18 -

---

ارشاد المفید (ت 413 هـ) 19 - آمالی مفید (ت 413 هـ) 20 - الاستیعاب ابن عبد البر اندلسی (ت 463 هـ) 21 - صفوه الصفوه ابن جوزی (ت 597 هـ) 22 - تاریخ ابن اثیر جزری (ت 630 هـ) 23 - اسد الغابه ابن اثیر (ت 630 هـ) 24 - شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید (ت 655 یا 656 هـ) 25- الریاض النظره محب الدین الطبری شافعی (ت 694 هـ) 26 - تاریخ اسلام ذهبی (ت 748 هـ) 27 - تاریخ ابن کثیر (ت 774 هـ) 28 - تاریخ خلفاء سیوطی (ت 911 هـ) 29 - تاریخ الخمیس حسین بن محمد دیار بکری (ت 966 هـ) 30 - کنز العمال متقی هندی (ت 975 هـ)

2- مرحوم مظفر از علمای حوزه علمیه نجف بود . کتاب وی (السقیفه) را محمد جواد حجتی کرمانی، با عنوان اسرار سقیفه، به فارسی برگردانده است . بیشتر نیز مرحوم سید غلام رضا سعیدی این کتاب را با عنوان ماجرا سقیفه به فارسی ترجمه کرده بود .

3- صاحب کتاب سیره علوی، که آنرا در 1368 ش به چاپ رسانده است.

4- عبد الفتاح عبد المقصود از نویسندگان ودانشمندان مصری واز أهل سنت است. کتاب وی، السقیفه والخلافه، توسط سید حسن افتخار زاده تحت عنوان خواستگاه خلافت به فارسی ترجمه شده است.

5- ویلفرد مادلونگ، از اسلام شناسان غربی واصلاً المانی است که در سالهای 1978 تا 1998 م . صاحب کرسی تدریس عربی ومطالعات اسلامی در دانشگاه اکسفورد بوده است. کتاب وی The Succession to Muhammad :a study of the early caliphate نام دارد که با عنوان جانشینی حضرت محمد (ص) از طرف موسسه انتشارات استان قدس رضوی منتشر شده است .

6- خواستگاه خلافت، ص 241 به بعد

7- همان، ص 421 به بعد.

8- همان ص 437 .

9- همان ص 438، و 439 .

10- جانشین حضرت محمد (ص) ص 15 و 16.

11- همان ص 18.

12- همان ص 32 .

13- همان ص 84.

14-همان ص 34

15- همان ص 35 .

16- همان ص 40 .

17- همان ص 427.

18- همان ص 62 و 63 .

19- همان ص 63.

20- تفسیر طبری 101/ 28. و نزدیک به همین معنا نقل شده است در طبقات ابن سعد، 8/ 135، چ اروپا.

21- تفسیر طبری، 101/ 28.

22- الدر المنثور سیوطی، 244/6.

23- تفسیر طبری 104/ 28- 105 و صحیح بخاری، 137/3 و 138 و 22/4 و صحیح مسلم، کتاب الطلاق، حدیث 31 و 32 و 33 و 34 و

مسند احمد حنبل، 48/1، و مسند طیالسی، حدیث 23.

در کتب مکتب خلفا، این پیشگویی پیامبر در باب خلافت ابوبکر و عمر، تأویل به بشارت آن حضرت به حکومت آن دو تن شده است! که نارواست. زیرا علاوه بر نص آیات یاد شده، که دلالت بر انذار و سرزنش و تهدید دارد و تصریح بخیانت دو تن از زنان پیامبر است که همدریف زنان نوح و لوط شمرده شده اند و چنین امری با افشای بشارت مابینت نام دارد، پیامبر اکرم (ص) پیشگویی هایی از این دست، که دلالت بر وقوع مصیبت یا شرّ و ظلمی در آینده می کنند، بسیار داشته اند؛ مانند: انذار زنان خود از بانگ سگان حوآب (تاریخ ابن کثیر 212/6 و خصائص سیوطی 136/2 و المستدرک 119/3 و الاجابه ص 62 و العقد الفرید 108/3 و السیره الحلبیه 320/3 - 321) که نهایتاً در جنگ جمل، درباره امّ المؤمنین عایشه مصداق یافت (طبری 475/7 و در چاپ اروپا 3108/1 و مسند احمد 98/6 و ابن کثیر 230/7 و المستدرک 120/3)، به نحوی که عایشه به شدّت پریشان شد و گفت: «ردّونی ردّونی، هذا الماء الذی قال لی رسولّ اللّٰه: لا تکونی الّتی تنبحک کلاب الحوآب. » یعنی: مرا برگردانید، مرا برگردانید؛ این همان آبی است که پیامبر خدا به من فرمود: مبادا تو آن زنی باشی که سگان حوآب بر او بانگ خواهند زد. (تاریخ یعقوبی 157/2 و کنز العمال 83/6 - 84) لکن زبیر آمد و گفت: دروغ گفت کسی که به تو خبر داد که اینجا حوآب است. (ابن کثیر 230/7 و ابوالفداء، ص 173) ابن زبیر و طلحه نیز حرف عبدالله بن زبیر را تأکید کردند و پنجاه مرد دیگر هم از اعراب صحرانشین آن سرزمین آوردند و شهادت دروغ دادند که اینجا حوآب نیست. (مروج الذهب مسعودی 2/6-7) و پیشگویی پیامبر (ص) درباره شهادت اباعبدالله الحسین (ع) که فرمود: «اخبرنی جبرئیل انّ هذا [= حسیناً] یقتل بارض العراق»: جبرئیل مرا خبر داد که همانا این [حسین] در زمین عراق کشته می شود. (مستدرک الصحیحین، 398/4 و المعجم الکبیر طبرانی، حدیث 55 و تاریخ ابن عساکر، حدیث 629 - 621 و ترجمه الحسین در طبقات ابن سعد، حدیث 267 و تاریخ الاسلام ذهبی، 11/3 و ذخائر العقبی، 148-149 و ابن کثیر، 230/6 و کنز العمال 266/16) و باز فرمود: «اشتدّ غضب اللّٰه علی من یقتله». یعنی خشم خداوند نسبت به کشنده حسین بسیار شدید است. (تاریخ ابن عساکر، ح 623 و تهذیب تاریخ ابن عساکر، 325/4 و کنز العمال، 112/23 و الروض النّضیر، 93/1) که اینها، هیچ کدام، بشارت نیست بلکه بیان مصیبت و ظلمی است که پس از پیامبر واقع خواهد شد.

24- نقشه ای که برای زمان حیات پیامبر(ص) می کشیدند می تواند رم دادن شتر پیامبر به هنگام بازگشت آن حضرت از غزه تبوک

تا حضرت (ص) به درّه بیفتد و شهید شود، که البتّه به فضل الهی موقّق نشدند. بنا به نقل ابن حزم اندلسی - از بزرگان علمای مکتب خلفا - در کتاب ارزشمند المحلّی، 224/11، از جمله کسانی که در این ماجرا شرکت داشتند و شتر پیامبر را رم دادند، ابوبکر و عمر و عثمان بودند، نصّ عبارت او چنین است: «انّ ابابکر و عمر و عثمان و طلحه و سعد بن ابی وقاص، رضی اللّٰه عنهم، اراد و قتل النّبی صلی اللّٰه علیه و سلّم و القاءه من العقبه فی تبوک.» البتّه ابن حزم این روایت را، به دلیل آن که راوی آن ولید بن عبداللّٰه بن جمیع الزّهری است، ناموثّق و از درجه اعتبار دانسته است. لکن این رأی او غیر علمی و نارواست، زیرا مسلم و بخاری، هر دو، این راوی را موثّق دانسته اند، چنان که بخاری در کتاب الادب المفرد خویش و ابن حجر در کتاب التّهذیب خویش، ترجمه ولید بن عبداللّٰه بن جمیع را آورده و در آنجا تصریح کرده که بخاری و مسلم از او روایت نقل کرده اند و بنابراین حدیث او صحیح است.

25- بحارالانوار، 296/2، روایت 5

26- العقد الفرید، 274/4 .

27- العقد الفرید، ابن عبدربه، 274/4 .

28- تاریخ طبری، 2138/1 چاپ اروپا و چاپ مصر/3/52.

29- سالم مولای ابی حذیفه، در جنگ با مُسَیلمه کذاب، در سال دوم خلافت ابوبکر، کشته شد و ابو عبیده نیز در سال 18 هجری، در حالی که امیر لشکر مسلمانان در جنگ با روم بود، در طرفِ شام که در آن هنگام روم شرقی نامیده می شد، به طاعونِ عَمَواسِ وفات کرد، العقد الفرید، 4 / 274 - 275 .

30- انساب الاشراف بلاذری، 15/5 - 19 و طبقات ابن سعد، 3/ ق 43/1 و تاریخ یعقوبی، 160/2.

31- طبقات ابن سعد، 20/5 - 22، چاپ اروپا.

32- سیرُ اعلام النبلاء و تاریخ ابن عساکر، ذیل ترجمه عبدالرحمن بن عوف.

33- قال علی (ع): «دَقَّ اللّٰهُ بَیْنَكُمَا عِطْرَ مِئْشَمٍ.» - نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، خطبه 3، 188/1 و خطبه 139، 55/9. این جمله مثلی بود که در زمان جاهلیت هنگامی قبائل عرب می خواستند با یکدیگر بجنگند عطر زنی را بنام (منشم) استعمال می کردند و به جنگ می پرداختند تا جاییکه این امر ضرب المثلی شد برای وسیله جنگ افروزی بی قبائل عرب

34- برای آشنایی بیشتر با دامنه خصومت میان عثمان و عبدالرحمن بن عوف بنگرید به: انساب الاشراف بلاذری، ق 4/1/546 - 547، چاپ بیروت، 1400 هـ

35- تاریخ طبری، 297/3 در ذکر حوادث سال 23 هـ. و ابن اثیر، 37/3.

36- تفصیل این بحث را در همین کتاب، تحت عنوان حکومت در زمان عمر و گفت و گوی ابن عباس و عمر، ملاحظه کنید. نیز بنگرید به: الاستیعاب، 253/1 و الاصابه، 413/3 و ابن کثیر، 120/8 و مروج الذهب، 321/2 - 322 و مسند احمد، 177/1 و طبری/5/2768 و 2770 - 2771 و 2787 و ابن ابی الحدید، 12/6 - 13.

37- الاستیعاب، رقم 12 و أسدُ الغابه، 1/65 - 66.

38- طبقات ابن سعد، 190/2 - 192، چاپ بیروت و عیون الأثر، 281/2. در منابع بسیاری تصریح شده به این که ابوبکر و عمر جزء لشکر اسامه بوده اند؛ کنز العمال، 312/5 و منتخب کنز العمال، 180/4 و انساب الاشراف بلاذری، در ترجمه اسامه، 474/1 و طبقات ابن سعد، 44/4 و تهذیب ابن عساکر، 391/2 و تاریخ یعقوبی، 74/2، چاپ بیروت و ابن اثیر، 123/2.

39- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، 52/6.

40- صحیح بخاری، بابُ کتابه العلم من کتاب العلم، 22/1 و مسند احمد حنبل، تحقیق احمد محمد شاکر، حدیث 2992 و طبقات ابن سعد، 244/2، چاپ بیروت

41- همان منابع و نیز طبقات ابن سعد، 243/2-244، چاپ بیروت و مسند احمد، تحقیق احمد محمد شاکر، حدیث 2676.

42- طبقات ابن سعد، 242/2، چاپ بیروت. در صحیح بخاری، بابُ جوائز الوَفْدِ مِنْ كِتَابِ الْجِهَادِ، 120/2 و باب اخراج اليهود من جزیره العرب، 136/2، بدین لفظ آمده است: «فَقَالُوا: هَجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.» و در صحیح مسلم، بابُ مَنْ تَرَكَ الْوَصِيهَ، 76/5 و تاریخ طبری، 193/3، بدین عبارت آمده است: «انَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَهْجُرُ.

43- خود بدین امر اعتراف کرده است. بنابه نقل امام ابوالفضل احمد بن ابی طاهر در کتاب تاریخ بغداد و ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه، 97/3، در شرح حال عمر، یک روز طیّ مباحثه ای مفصل که میان ابن عباس و عمر در گرفت، عمر گفت: «پیامبر تصمیم داشت که، به هنگام بیماری اش، تصریح به نام او [= علی بن ابی طالب] کند ولی من نگذاشتم.» نیز: المراجعات، علامه شرف الدین، ترجمه محمد جعفر امامی، ص 442 - 443.

44- طبقات ابن سعد، 242/2، چاپ بیروت.

45- تاریخ ابی الفداء، 151/1. در صحیح بخاری، بابُ کتابه العلم من کتاب العلم، 22/1، به این لفظ آمده است: «قَالَ (ص): قَوْمُوا عَنِّي وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ

46- در خانه پیامبر در مسجد باز می شد و شاید بلال پیامبر را از حضور مأموین خبر می داد .

47- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، خطبه 156، 197/9 و در چاپ مصر، 458/2 و ارشاد شیخ مفید، ص 86-87. برای آشنای با مفصل این بحث بنگرید به: صحیح بخاری، 92/1 و صحیح مسلم، 23/2 و سنن ابن ماجه، بابُ ماجاءَ فِي صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ (ص): «فَكَانَ ابوبکر يَأْتُمُّ بِالنَّبِيِّ وَ النَّاسُ يَأْتُمُونَ بِهِ.» و نزدیک به همین الفاظ در مسند احمد، 210/6 و 224 و طبقات ابن سعد، 3/9/1 و انساب الاشراف، 557/1 آمده است.

48- طبقات ابن سعد، 2 ق 2/70، کنز العمال، 4/54 و 60 در روایتی، اوس بن خولی الانصاری نیز همراه این چهار تن ذکر شده است. نگاه کنید به عبدالله بن سبا، 110/1.

49- العقد الفرید، 61/3، ذهبی نیز، در تاریخ خود، 331/1 و 324 و 326 نزدیک به عبارت العقد الفرید را آورده است.

50- عایشه نیز در این مراسم حضور نداشت و از تجهیز و دفن رسول خدا(ص) باخبر نشد، مگر آن هنگام که به تصریح خود وی صدای بیل ها را در نیمه شب چهارشنبه شنید: «مَاعَلِمْنَا يَدْفِنُ الرَّسُولِ حَتَّى سَمِعْنَا صَوْتَ الْمَسَاحِي مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ لَيْلَةَ الْأَرْبَعَاءِ.» - سیره ابن هشام، 334/4 و تاریخ طبری، 452/2 و 455 و در چاپ اروپا، 1833/1 - 1837 و ابن کثیر، 270/5 و اسدالغابه، 34/1 و مسند احمد، 62/6 و 242 و 274.

51- مروج الذهب، مسعودی، 200/2 و تاریخ الاسلام ذهبی، 329/1 و ضحی الاسلام، 291/3. در کتاب الامامه و السياسه، ابن قتیبه دینوری، 4/1، با این لفظ آمده است: «أُبَسِّطُ يَدَكَ أبايَعَكَ قَيْقَالُ عَمُّ رَسُولِ اللَّهِ بَايَعَ ابْنَ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ وَ بَايَعَكَ أَهْلُ بَيْتِكَ. فَإِنَّ هَذَا الْأَمْرَ إِذَا كَانَ لَمْ يَقُلْ.» ابن سعد در کتاب طبقات خود، 2/ 38/2، ماجرا را با این عبارت آورده است: «إِنَّ الْعَبَّاسَ قَالَ لِعَلِيِّ: أَمُدُّ يَدَكَ أبايَعَكَ يَا بَيْتَ النَّاسِ»

52- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، 131/1، چاپ اول مصر، به نقل از کتاب سقیفه جوهری.

53- مسند احمد حنبل، 260/1 و ابن کثیر، 260/5 و صفوه الصفوه، 85/1 و تاریخ الخمیس، 189/1 و تاریخ طبری، 451/2 و در چاپ اروپا، 1830/1 - 1831 و تاریخ ابی الفداء، 152/1 و اسدالغابه، 34/1 و العقدالفرید، 61/3 و تاریخ الاسلام ذهبی، 321/1 و طبقات ابن سعد، 2/ 70/2 و تاریخ یعقوبی، 94/2 و البدء و التاریخ، 68/5 و الاستیعاب، 65/4 و اسدالغابه، 188/5.

54- صحیح بخاری، کتاب الحدود، 120/4 و سیره ابن هشام، 336/4 و الریاض النضره، 163/1 و تاریخ الخمیس، 186/1 و سقیفه ابی بکر جوهری به نقل از ابن ابی الحدید، 2/2 و تاریخ طبری، 1839/1 چاپ اروپا و البدء و التاریخ، 65/5.

55- مسند احمد، 1/260 و ابن کثیر، 5/260 و صفوه الصفوه، 1/85 و تاریخ الخمیس، 1/189 و تاریخ طبری، 2/451 و در چاپ اروپا، 1/1830 - 1831 و ابن شحنه بهامش الكامل، ص 100 و ابوالفداء، 1/252 و اسدالغابه، 1/34 و العقدالفرید، 3/61 و تاریخ ذهبی، 1/321 و طبقات ابن سعد، 2/ 70/2 و تاریخ یعقوبی، 2/94 و البدء و التاریخ، 5/68 و التنبیه و الاشراف مسعودی، 244.

56- این مطلب استنباط اینجانب (سید مرتضی عسکری) است، چرا که با وجود کراهت شدید تأخیر در دفن میت، جنازه پیامبر دو روز و دو شب دفن نشد تا همه مردم مدینه، از مرد و زن و کودک و پیر، بر آن حضرت(ص) نماز گزارند.

57- اعلام الوری باعلام الهداه، طبرسی، به تصحیح و تعلیق استاد علی اکبر غفاری، ص 144، چاپ بیروت و طبقات ابن سعد، 2/256 - 257، چاپ بیروت و بحارالانوار، 22/525 و 539.

58- طبقات ابن سعد، 2/292 - 294 و سیره ابن هشام، 4/343.

59- طبقات ابن سعد، 2/ 78/2.

60- سیره ابن هشام، 4/34 و مسند احمد، 6/62 و 24 و 274 و تاریخ طبری، 3/313 و طبقات ابن سعد، 2/205.

61- بحارالانوار، 155/37 و 189 و شواهد التنزیل حَسْكَانِي، 187/1 و 190 و تاریخ دمشق ابن عساکر، حدیث 451 و اسباب النزول واحدی، ص 135، چاپ بیروت و الدر المنثور سیوطی، 298/2 و فتح القدیر، 57/2 و تفسیر نیشابوری، 194/6.

63- مسند احمد، 410/5 و نیز تفسیر قرطبی، 39/1 و معرفه القراء الکبار ذهبی، ص 48 و مجمع الزوائد، 165/1 و تفسیر طبری، 27/1 و کنز العمال، حدیث 4213 و 4215، چاپ بیروت.

64- مستدرک الصحیحین، 147/3 و صحیح مسلم، 130/7 و سنن بیهقی، 149/2 و تفسیر طبری و الدر المنثور سیوطی، ذیل آیه 33 احزاب و تفسیر زمخشری و رازی ذیل آیه مباحله و أسد الغابه، 20/2.

65- صحیح بخاری، کتاب التفسیر، 137/3 - 138 و صحیح مسلم، کتاب الطلاق، 1108/2 و 1111.

66- عمده الفاری، 16/20 و فتح الباری، 386/10 و الاتقان سیوطی، 59/1 و بحار الانوار، 48/92 و 51 - 52 به نقل از تفسیر قمی، ص 745.

67- مفاتیح الاسرار و مصابیح الابرار فی تفسیر القرآن، شهرستانی، مقدمه، ورقه 15 أ. متن روایت چنین است: «لَمَّا قَرَعَ مِنْ جَمْعِهِ أَخْرَجَهُ هُوَ (ع) وَ عَلَامَةُ قَبْرِ إِلَى النَّاسِ وَ هُمْ فِي الْمَسْجِدِ يَحْمِلَانِهِ وَلَا يَقْلَانِهِ. وَ قِيلَ إِنَّهُ كَانَ حَمَلًا بَعِيرًا. وَ قَالَ لَهُمْ هَذَا كِتَابُ اللَّهِ كَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ (ص) جَمَعْتُهُ بَيْنَ اللَّوْحَيْنِ. فَقَالُوا: اِرْقُفْ مُصْحَفَكَ لَا حَاجَةَ بِنَائِهِ. فَقَالَ (ع): وَ اللَّهُ لَا تَرَوْنَهُ بَعْدَ هَذَا أَبَدًا. إِنَّمَا كَانَ عَلَيَّ أَنْ أُخِيرَكُمْ بِهِ حِينَ جَمَعْتُهُ قَرَجَعَهُ إِلَى بَيْتِهِ.»

در کتاب سلیم بن قیس هلالی، ص 18 - 19، ماجرا با تفصیل و تصریح بیشتری نقل شده است. بخشی از متن روایت این است: «... فَجَمَعَهُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ وَ خَتَمَهُ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى النَّاسِ وَ هُمْ يَجْتَمِعُونَ مَعَ أَبِي بَكْرٍ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ (ص) فَنَادَى عَلِيٌّ (ع) يَا عَلِيُّ صَوِّبْ: أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي لَمْ أَرَلْ مُنْذُ قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) مَشْغُولًا يَغْسِيهِ ثُمَّ بِالْقُرْآنِ حَتَّى جَمَعْتُهُ كُلَّهُ فِي هَذَا الثَّوْبِ الْوَاحِدِ، فَلَمْ يَنْزِلِ اللَّهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) إِلَّا وَقَدْ جَمَعْتَهَا وَ لَيْسَتْ مِنْهُ آيَةٌ إِلَّا وَقَدْ أَقْرَأْتُهَا رَسُولُ اللَّهِ (ص) وَ عَلَّمَنِي تَأْوِيلَهَا. ثُمَّ قَالَ لَهُمْ عَلِيُّ (ع) لِيَلَّا تَقُولُوا غَدًا إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ. ثُمَّ قَالَ لَهُمْ عَلِيُّ (ع): لَا تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنِّي لَمْ أَدْعُكُمْ إِلَى نُصْرَتِي وَلَمْ أَدْكُرْكُمْ حَقِّي وَ لَمْ أَدْعُكُمْ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ مِنْ فَاتِحَتِهِ إِلَى خَاتِمَتِهِ. فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: مَا آعَانَا يَمَا مَعَنَا مِنَ الْقُرْآنِ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ. ثُمَّ دَخَلَ عَلِيُّ (ع) بَيْتَهُ. (برای آشنایی با درجه اعتبار کتاب سلیم بن قیس هلالی و دیگر روایاتی که درباره این موضوع در کتاب های مکتب خلفا وارد شده است، نگاه کنید به: القرآن الکریم و روایات المدرستین، علامه عسکری، 396/2 - 408).

68- کافی، به تصحیح استاد علی اکبر غفاری، 633/2، روایت 23. برای آشنایی با روایاتی که در آنها ائمه (ع) علوم خویش را به امیرالمؤمنین و به واسطه ایشان به پیامبر نسبت می دهند، نگاه کنید به: معالم المدرستین، علامه عسکری، 312/2 - 320.

69- توضیح آن که ابوبکر دستور داد تا قرآنی بی تفسیر بنویسند. این کار در زمان ابوبکر آغاز شد و در زمان عمر به پایان رسید. عمر، آن قرآن را نزد حفصه گذاشت. در زمان عثمان، چون صحابه با او مخالف شدند و آیاتی را که ذم بنی امیه در آن بود و در مصاحف با تفسیر آنها ضبط شده بود بر وی می خواندند و به آنها استشهاد می کردند، عثمان آن قرآن بدون تفسیر را از حفصه گرفت و دستور داد هفت نسخه از روی آن نوشته شود. شش نسخه از آن را به مکه، یمن، دمشق، حمص، کوفه و بصره فرستاد و یک نسخه را هم در مدینه نگاه داشت. آن گاه دستور داد تا مصاحف صحابه را، که در آنها متن قرآن به همراه تفسیر آیات شنیده شده از

پیامبر(ص) بود، بسوزانند. از این رو، او را حَرَّاقُ الْمَصَاحِفِ نامیدند. در این میان، تنها عبدالله بن مسعود حاضر به دادنِ مصحف خود نشد، لذا راویان به امر بنی امیه، روایات دروغی درباره او جعل و نقل کردند.

این قرآنی که امروز در میان مسلمانان است، همان است که در زمان عثمان استنساخ شده است و متن همان قرآنی است که بر پیامبر خاتم (ص) نازل شده و هیچ کم و زیاد و جابه جایی (در کلمات) ندارد. فقط، کاری که کردند، وحی بیانی را از آن جدا کردند. (برای آشنایی با بحث تفصیلی در این زمینه و مدارک آن، ر. ک: القرآن الکریم و روایات المدرستین، سید مرتضی عسکری، 1/264 - 277 و 71/2 - 86).

70- صحیح بخاری، کتاب التفسیر، تفسیر سوره الحجرات، 190/3 - 191.

71- برای آشنایی با مدارک تفصیلی این بحث،: القرآن الکریم و روایات المدرستین، 1/226 - 227.

72- برای آشنایی بامدارک تفصیلی این بحث بنگرید به منبع سابق، ص 218 - 248.

73- همان، 1/264 - 274 و 2/413 - 417.

74- همان، 2/417-431 و ص 510-515 و ص 572-582؛ معالم المدرستین، 1/329 - 392 و 402 - 483، چاپ پنجم، 1412 هـ. احادیث اُمّ المؤمنین عائشه، علامه عسکری، ج 2، چاپ اول، 1418 هـ نقش ائمه در احیاء دین، ج 2 - 5 و ج 9.

75- مراد از خلیفه در اینجا یعنی خلیفه الرسول، یعنی کسی که پس از پیامبراکرم (ص)، امر حکومتِ ظاهری به دست اوست و حاکم است. و این معنایی است که نه جنبه لغوی دارد و نه اصطلاح اسلامی، بلکه ساخته مکتبِ خلفا پس از پیامبر است. چراکه، در لغت، خلیفه هر شخص، یعنی کسی که در غیاب او کار او را انجام می دهد. (مفردات راغب، ذیل ماده خلف) کار اصلی پیامبراکرم (ص) و همه پیامبران الهی، بنا به نصّ قرآن کریم، تبلیغ دین خدا به مردم است: «وَمَا عَلَي الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ» (مائده / 98)، «قَوْلُ عَلَي الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» (نحل / 35)، و نه حکومت کردن. لذا، غالب پیامبران حکومت ظاهری نداشته اند، مانند حضرت عیسی، یحیی، زکریا، نوح علیه السلام.

و نیز، این معنی اصطلاح شرعی نیست و در حدیث پیامبر، مراد از خلیفه الرسول به شخصی که حدیث و سنت پیامبر را روایت می کند: آمده «قال (ص): الَّذِينَ يَأْتُونَ مِنْ بَعْدِي بِرُؤُوسِ حَدِيثِي وَسُنَّتِي.» (معانی الاخبار صدوق، ص 374 - 375، مَنْ لَا يَحْضُرُهُ الْفَقِيه، 4/420، الفتح الکبیر سیوطی، 4/233، شرف اصحاب الحدیث خطیب بغدادی، ص 30) همچنین مراد از آن، خلیفه الله هم نیست؛ زیرا خلیفه الله به شخصی گفته می شود که خداوند او را معین فرموده تا دین خدا را از طریق وحی (اگر پیامبر است) و یا به واسطه پیامبر (اگر وصی پیامبر است مانند ائمه علیهم السلام) بگیرد و به مردم ابلاغ کند. البته حکومت ظاهری نیز جزء شؤون این خلافت الهی است، و خلیفه الله، خود، وظیفه ای در جهت گرفتن آن ندارد، مگر آنکه مردم گرد او جمع شوند و از او بخواهند که حاکم شود و او را در این امر یاری دهند، مانند پیامبراکرم (ص) که در مدینه به دلیل بیعت و یاری مردم توانست تشکیل حکومت دهد ولی در مکه (چون مردم نخواستند و یاری نکردند) بدین کار قیام ننمود و به وظیفه اصلی خود، که ابلاغ دین خدا بود، اکتفا کرد. در مورد امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب نیز وضع به همین گونه بود. وظیفه اصلی ایشان و همه ائمه، همچون پیامبر(ص)، حفظ دین خدا و

ابلاغ آن به مردم بود، و البته اگر مردم می خواستند و آن حضرت را یاری می کردند، ایشان قیام به حکومت نیز می کرد و این کار برایشان واجب می شد، لکن مردم نخواستند و نیامدند جز سه نفر (تاریخ یعقوبی، 105/2 و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 2/4) یا چهار و پنج نفر (شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، 47/2)؛ چنان که آن حضرت خود می فرمود «لَوْ وَحَدْتُ أَرْبَعِينَ دَوَى عَزَمَ مِنْهُمْ لَنَا هَضْتُ الْقَوْمَ» (منبع سابق). اما پس از 25 سال، یعنی پس از کشته شدن عثمان، چون مردم به در خانه آن حضرت آمدند و از ایشان مُصْرَّانَه خواستند که حکومت را به دست بگیرد، بدین امر قیام کرد (شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 50/2 و تذکره سبط ابن جوزی، باب ششم). این عمل حضرت امیر، دقیقاً، همان چیزی بود که پیامبر (ص) از ایشان خواسته بود: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) لِعَلِيٍّ: إِنَّكَ يَمْنُزِلُهُ الْكَعْبَةُ تُؤْتِي وَلَا تَأْتِي. فَإِنْ أَتَاكَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ فَسَلِّمُوا لَكَ الْأَمْرَ فَأَقْبَلَهُ مِنْهُمْ...» (اسدالغابه 31/4).

حال، اگر در اینجا نام امیرالمؤمنین (ع) جزو نامزدهای خلافت آورده شده، نه به این معناست که آن حضرت خود خواهان این امر و قیام کننده برای گرفتن آن بودند، بلکه بیانگر نظر عده قلیلی از مردم جامعه آن روز مدینه است، که به سبب آن که حضرت علی (ع) را وصی رسول الله (ص) می دانستند و حکومت را جزو شؤون و حق او می شمردند (مانند سلمان و ابوذر و مقداد و عمار) یا به واسطه تعصبات خانوادگی (مانند عباس عمومی پیامبر) و یا تعصبات قبیله‌ای (مانند ابوسفیان) خواستار حکومت ظاهری امیرالمؤمنین (ع) بودند.

76- عبدالله بن سبا، عسکری، ج 1، ص 113.

77- همان.

78- همان، ص 115.

79- همان، ص 115 - 116.

80- همان، ص 113.

81- ابوبکر، عمر، ابوعبیده جراح، مغیره بن شعبه و عبدالرحمن بن عوف. - همان منبع، ص 113 - 115.

82- شرح نهج البلاغه، 2/2، به نقل از سقیفه جوهری.

83- این جمله ضرب المثل است در زبان عرب؛ مثال های هر زبانی چون به زبان دیگری ترجمه شوند زیبایی ندارد.

84- صحیح بخاری، کتاب الحدود، باب رَجْمِ الْجُلِيِّ، 119/4 - 120 و سیره ابن هشام 336/4 - 338 و کنز العمال 139/3، حدیث 2326.

85- طبری، در ذکر حوادث سال 11 هـ، 838/1، چاپ اروپا.

86- از انصار بود؛ در عقبه دوم و احد و دیگر غزوات پیامبر (ص) حاضر بود و ابوبکر، هیچ یک از انصار را بر او مقدم نمی داشت. در

سال 20 یا 21 هجری درگذشت و عمر خود تابوت او را به دوش کشید. - الاستیعاب 31/1 - 33، و الاصابه، 64/1.

87- از انصار بود و در عقبه و بدر و دیگر غزوات شرکت داشت. در زمان خلافت عمر در گذشت. در سیر اعلام النبلاء برادر عمر

شمرده شده است. عمر بر سر قبر او گفت: «هیچ کس از اهل زمین نمی تواند بگوید که من از صاحب این قبر بهترم.» - الاستیعاب، 17/3 و الاصابه، 45/3 و اسدالغابه، 158/4.

88- هم پیمان انصار و سید بنی عجلان بود و در اُحد و غزوات پس از آن شرکت داشت. در سال 45 هجری وفات کرد. - الاصابه، 237/2 و الاستیعاب، 133/3 و اسدالغابه، 75/3.

89- وقتی امیرالمؤمنین (ع) این احتجاج مهاجران را شنید، فرمود: «إِحْتَجُّوا؛ 44هش یالشجره و آضاعوا التمره» (ابن ابی الحدید، 2/2، چاپ اول) یعنی: به درخت استدلال نمودند ولی میوه همان درخت را فراموش کردند. کنایه از این که مهاجران بر انصار احتجاج کردند که چون از قریش اند، و پیامبر (ص) هم از قریش است، پس، خلافت حق ایشان است و نه انصار. حضرت امیر (ع) می فرماید: بنا به همین استدلال، ماکه اهل بیت پیامبریم و میوه درخت رسالت، به خلافت سزاوارتریم از شما مهاجران؛ لکن شما، ما را فراموش کردید و حَقمان را ضایع نمودید.

90- این گفتار، مثلی است در عرب برای کسیکه در برخوردها تجربه آموخته است.

91- نصّ عبارت چنین است: «أما و الله لو شیئتم لتُعیدتھا جَدَعَه

92- این سخن عمر تهدید بقتل بود

93- او پدر نعمان بن بشیر و از بزرگان خزرج بود و سابقه حسادتی میان او و سعد بن عباده بود. - ابن ابی الحدید، 2/2- 5

94- والله ما کنا لنتقدمک و أنت صاحب رسول الله و ثانی اثین

95- آنچه که در میان قلاب آمده، سخن یعقوبی است. - تاریخ یعقوبی، 123/2 .

96- بعد از آن که عمر توانست انصار را از بیعت با سعد بن عباده منصرف کند، انصار متوجه علی (ع) شدند، به نحوی که گفتند: ما فقط با علی (ع) بیعت می کنیم. عمر از این گرایش شدید انصار به علی (ع) ترسید و اندیشید که اگر این جلسه بی نتیجه با پایان رسد و انصار به بنی هاشم - که دیگر از تجویز پیکر پیامبر (ص) فارغ شده بودند - برسند، برای همیشه دست این چند نفر (ابوبکر، عمر، ابوعبیده جراح، سالم مولای ابی حذیفه، عثمان) از خلافت کوتاه خواه ماند. لذا، با عجله، مبادرت به بیعت با ابوبکر کرد و کار تمام شد.

97- خلفا به سه نفر از انصار بسبب کمکی که در سقیفه کردند مال و مقام بسیار می دادند. یکی بشیر بن سعد خزرجی، اولین بیعت کننده با ابوبکر بود و دومی زید بن ثابت، که عمر او را به هنگام سفرهایی که می رفت، جانشین خود در مدینه قرار می داد و سومین نفر، حسان بن ثابت، شاعر معروف بود که به هنگام خلافت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع) از بیعت با آن حضرت امتناع کرد. - ترجمه ارشاد مفید، هاشم رسولی محلاتی، 1/237.

98- به نقل ابن ابی الحدید، 133/1.

99- تاریخ طبری، 1843/1، چاپ اروپا.

100- الجَمَل، شیخ مفید، ص 43. زبیر بن بکار نیز در کتاب موفقیات خود، به روایت ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه، 287/6، و طبعه دار احیاء الکتب العربیه، 40/2. آورده است که: «فَقَوَى يَهُم - بَنَى اسْلَم - أَبُو بَكْرٍ وَ لَمْ يَعْنَا مَتَى جَاءَتْ اسْلَمُ. نیز بنگرید به: طبری، 1843/1، چاپ اروپا.

101- صحیح بخاری، کتاب الحدود، باب رجم الحُبلى مِنَ الزَّنا، 120/4 و سیره ابن هشام، 339/4.

102- عبدالله بن سبا، جزء اول، ص 121، به نقل از طبری.

103- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 2/2، چاپ اول.

104- نهج البلاغه، تحقیق صبحی صالح، خطبه 192 (خطبه قاصعه)، ص 300 - 301 و شرح نهج البلاغه عبده، 182/1، چاپ مطبعه الاستقامه.

5

106- طبقات ابن سعد، 263/2؛ کنز العمال، 262/2 - 263 و 178/7 - 179؛ وَقَعَه صِفِّين، نصر بن مزاحم، تحقیق و شرح عبد السلام محمد هارون، ص 224، چاپ دوم، قم.

107- عبدالله بن سبا، 121/1، به نقل از طبری و بسیاری مدارک دیگر.

108- همان منبع

109- صحیح بخاری، کتاب البيعه، 165/4.

110- ظاهراً نماز ظهر بوده است. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 134/1 و صفوه الصفوه، 98/1.

111- تاریخ یعقوبی، 103/2 و ابن ابی الحدید، 287/1 و الموفقیات، زبیر بن بکار، 580 - 607، چاپ بغداد. گفتنی است که در این هنگام، امیرالمؤمنین (ع) شخصی را به نزد فضل بن عباس فرستاد و او را نهی فرمود از ادامه اشعار و فرمود: «إِنَّ سَلَامَةَ الدِّينِ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنْ غَيْرِهِ» (ابن ابی الحدید، 8/2، چاپ مصر). ابن حجر عسقلانی در کتاب الاصابه، 263/2 و نیز ابوالفداء در کتاب تاریخ خود، 164/1، این اشعار را به فضل بن عباس بن عتبه بن ابی لهب هاشمی نسبت داده اند که ما آن را صحیح نمی دانیم.

112- ابن ابی الحدید، 131/2 - 132 و 17/6 به نقل از سقیفه ابوبکر جوهری

113- أنساب الاشراف، بلاذری، 1/591 و جاحظ در عثمانیه، اصل سخن سلمان این است: «كَرُّ دَاذٍ وَ نَاكِرُ دَاذٍ.» (أَيُّ عَمَلْتُمْ) لَوْ بَابُعُوا عَلِيًّا لَا كُلُّوا مِنْ قُوقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ.

114- ابن ابی الحدید، 5/6، به نقل از سقیفه جوهری، چاپ مصر.

تُوفَى رَسُولَ اللَّهِ، وَأَبُو ذَرٍّ غَائِبٌ وَقَدْ وَلى أَبُو بَكْرٍ، فقال: «أَصْبَحْتُمْ قِنَاعَهُ وَتَرَكْتُمْ قِرَابَهُ. لو جعلتم هذا الأمر في أهل بيت نبيكم ماختلف عليكم ثنان.» أبو بكر الجوهري في كتابه السقيفة، شرح النهج ط. مصر، 6/5.

115- تاریخ یعقوبی، 114/2، چاپ سوریه.

116- ابن ابی الحدید، به تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، 31/6، به نقل از موفقیات زبیر بن بکار.

117- به دلیل اهمیت بحث، مناسب آمد که ابیات نعمان بن عجلان را به نحو کاملتر نقل کنیم:

وَ قُلْتُمْ حَرَامٌ نَّصَبُ سَعْدٍ وَ نَصْبُكُمْ   عَتِيقَ بْنَ عُثْمَانَ حَلَالَ أَبَا بَكْرٍ
وَ أَهْلُ أَبُو بَكْرٍ لَهَا خَيْرٌ فَاثِمٌ   وَ إِنَّ عَلِيًّا كَانَ أَحْلَقَ يَا لَأَمْرٍ
وَ كَانَ هَوَانًا فِي عَلِيٍّ وَآئِهِ   لَأَ هَلْ لَهَا يَا عَمْرُو مِنْ حَيْثُ لَا تَدْرِي
فَذَاكَ يَعْوَنُ اللَّهُ يَدْعُوَالِيَّ الْهُدَى   وَ يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْبَغْيِ وَ التُّكْرِ
وَ صَيَّ النَّبِيُّ الْمُصْطَفَى وَ ابْنُ عَمِّهِ   وَ قَاتِلَ فُرْسَانَ الصَّلَاةِ وَ الْكُفْرِ
وَ هَذَا يَحْمَدُ اللَّهُ يَهْدِي مِنَ الْعَمَى   وَ يَفْتَحُ آدَانًا ثَقُلْنَ مِنَ الْوَقْرِ
نَجَى رَسُولِ اللَّهِ فِي الْغَارِ وَحْدَهُ   وَ صَاحِبُهُ الصِّدِّيقُ فِي سَائِلِ الدَّهْرِ
فَلَوْلَا إِتْقَانُ اللَّهِ لَمْ تَذْهَبُوا بِهَا   وَ لَكِنَّ هَذَا الْخَيْرَ أَجْمَعٌ لِلصَّبْرِ

118- ابن ابی الحدید، 131/2 - 132 و 17/6.

119- ابن ابی الحدید، 133/2، به نقل از سقیفه جوهری، چاپ مصر؛ طبقات ابن سعد، 2 ق/ 129/2.

120- از این تعبیر می فهمیم که او عقیده به پیامبری پیامبر نداشته است، زیرا نگفت رسول الله

121- العقد الفرید، 62/3 و ابن ابی الحدید، 120/3، به نقل از سقیفه جوهری.

122- تاریخ یعقوبی، 105/2. در روایت موفقیات، جربان را مفصل تر از ابن نقل می کند. رک: به شرح نهج البلاغه ابن ابی

الحدید، 7/6.

123- بنی هاشم و بنی امیه، فرزندان عبد مناف و او فرزند قصی بود. و در این دو بیت ابوسفیان بحضرت علی می گوید: قبیله قصی

پشتی بان شمایند.

124- طبری، 449/2 و 1827/1 - 1828، چاپ اروپا.

125- ابوسفیان، پیامبر و رسالت او را قبول نداشت و فقط، از روی تعصب قبیله ای، می گفت: ریاست از آن قبیله ماست.

126- تاریخ الطبری ط. اوربا 1 / 1827، ولسان المیزان 4 / 386، تفصیل این داستان در کتاب عبدالله بن سبا 1 / 146 - 156 آمده

است .

شاید این سؤال در ذهن بعضی خطور کند که چرا علی (ع) پیشنهاد بیعت ابوسفیان را نپذیرفت؟ پاسخ مفصل این سؤال در کتاب

عبدالله بن سبا، 146/1 - 156، داده شده است؛ لکن اختصاراً بیان می‌داریم که پس از وفات رسول خدا (ص)، تعصب خانوادگی و قبیله‌داری دوباره زنده شد. گرد آمدن انصار در سقیفه کوشش در بیعت کردن با سعد بن عباد، فقط بر پایه این تعصبات بود و گرنه خود می‌دانستند که، در میان مهاجران، حضرت علی (ع) شایسته‌گی جانشینی پیامبر (ص) دارد همچنین بیعت اوس با ابوبکر نیز، جز تعصب قبیله‌داری، پایه و اساسی نداشت. ایشان می‌خواستند بدین وسیله نگذارند ریاست به دست طایفه خزرج بیفتد. از سخنرانی عمر در سقیفه (صحیح بخاری، 4/120) نیز پیداست که دسته او نیز تا چه اندازه، در کار بیعت با ابوبکر، تحت تأثیر احساسات قبیله‌ای قرار گرفته بودند.

ابوسفیان نیز، مانند دیگران، تعصب قبیله‌ای داشت و تنها، برای آن که ریاست در افراد قبیله اش بنی عبد مناف باقی بماند، خواستار بیعت با امیرالمؤمنین (ع) شد. در این میان، تنها امیرالمؤمنین (ع) بود که افق فکرش بالاتر و والاتر از این بود که زمام امر را با نیروی تعصب به دست گیرد. اگر علی (ع) حق حاکمیت را برای خود مطالبه می‌کرد، به این سبب بود که حکومتی بر قرار سازد که پایه اش جز بر حکم قرآن و دین نباشد. حضرت (ع) می‌خواست یارانی مانند سلمان و ابوذر و مقداد و عمار از او حمایت کنند، مردانی که هیچ عامل و محرکی برای یاری آنان جز مبدأ و عقیده الهی نباشد؛ نه چون ابوسفیان که جز اندیشه دنیا و تعصب خانوادگی محرک دیگری نداشت. لذا، اگر امیرالمؤمنین (ع) پیشنهاد بیعت ابوسفیان را می‌پذیرفت، عملاً همه زحمات پیامبر (ص) و نیز خود آن حضرت (ع)، در پیروی از رسول خدا (ص) در طی 23 سال برای بازگرداندن جامعه به فطرت الهی و نابود کردن تعصبات جاهلی، بر باد می‌رفت. در خور ذکر است که ابوسفیان، چون از علی (ع) مأیوس شد، با قبول رشوه حاکمان، راضی شد و با ابوبکر بیعت کرد و انگیزه‌های مادی و دنیوی خویش را کاملاً آشکار ساخت. ابوبکر، بنا به پیشنهاد عمر، آنچه از زکات بیت المال که در دست ابوسفیان بود به خودش واگذار کرد (العقد الفرید، 62/3). همچنین، فرزند ابوسفیان، یزید را به عنوان امیر لشکری که به سوی شام می‌رفت، منصوب کرد (طبری، 1827/1، چاپ اروپا).

127- به نوشته ابن قتیبه در کتاب المعارف، ص 128، او پیش از ابوبکر اسلام آورده بود.

128- الاستیعاب، 398/1 - 400 و الاصابه، 406/1 و أسد الغابه، 82/2 و ابن ابی الحدید، 13/6 و 16.

129- یعقوبی، 105/2.

130- أسد الغابه، 82/2 و ابن ابی الحدید، 135/1، به نقل از سقیفه جوهری.

131- ابن ابی الحدید، 123/2.

132- ابن ابی الحدید، 22/2 - 23 و 47/6 و 13/11 و 47/12 و تاریخ یعقوبی، 160/2 و انساب الاشراف، 15/5 و سیره ابن هشام، 336/4 -

338 و صحیح بخاری، کتاب الحدود، باب رجم الحبلی من الزنا، 119/4 و 120 و کنز العمال، 139/3، حدیث 2326.

در خور توجه است که ابوبکر، خود نیز درباره خلافت خویش همین عبارت را گفته بود: إِنَّ بَيْعَتِي كَأَنَّ قَلْبَهُ وَقَى اللَّهِ شَرَّهَا، ابن ابی الحدید، 47/6 و 50.

133- مروج الذهب مسعودی، 60/2 و وقعه صفین نصر بن مزاحم، ص 135، چاپ قاهره و ابن ابی الحدید، 65/2 و 284/1.

2- طبری، 459/3 و ابن اثیر، 126/2. این دو منبع، روایت را تا همین جا نقل کرده اند. و کنز العمال، 134/3، حدیث 2296 و الامامه و السیاسه، 10/1. السیره الحلبیه، 397/4. اضافه کرده است که: سعد به هر یک از ایشان که برمی خورد سلام نمی کرد. و طبری، 1844/1، چاپ اروپا.

3- منابع سابق و نیز الریاض النضره، 168/1.

136- اصطلاح امروز زکات است، ولی صدقات صحیح است.

137- در معجم الشعراء، ص 260: فَإِنْ قَامَ بِالْأَمْرِ الْمُخَوَّفِ قَائِمٌ و در شرح ابن ابی الحدید: فَإِنْ قَامَ بِالْأَمْرِ الْمُجَدِّدِ قَائِمٌ، که همه آنها تحریف است.

138- الاصابه، 336/3.

139- این مطلب مورد اجماع مورخان مکتب خلفاست.

140- عبدالله بن سبا، 181/1 به نقل از شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید.

141- تاریخ ابی الغداء، ص 158؛ وفيات الاعیان، 66/5؛ تاریخ ابن شحنه، ص 114، مندرج در حاشیه کامل ابن اثیر، ج 11؛ فوات الوفيات، 627/2، به نقل از ردّه ابن و ثیمه و ردّه واقدی.

142- یعقوبی، 110/2؛ کنز العمال، 132/3.

143- ترجمه تاریخ یعقوبی، مرحوم آیتی، 10/2.

144- دار و دسته خلافت، از هر کدامشان که کار خلاف شرع سر می زد، می گفتند: او در این کار اجتهاد کرده است و «مجتهد اگر اجتهادش صواب باشد دو حسنه دارد و چنانچه به خطا اجتهاد کرده باشد یک حسنه دارد.» در این باره رجوع شود به بحث اجتهاد در مکتب خلفا، در جلد دوم از کتاب دو مکتب در اسلام، مؤلف، ص 89 به بعد.

145- ماكنتُ أعمدُ سيفاَ سلَّه اللهُ علیهم. به نقل از تاریخ ابی الغداء و کنز العمال، 132/3، حدیث 228 و ذیل شرح حال و ثیمه در وفيات الاعیان و قَواتُ الوفيات.

146- عبدالله بن سبا، 184/1 - 185، به نقل از طبری.

147- رجوع شود به ترجمه «دُبا» در معجم البلدان .

148- فتوح ابن اعثم، 48/1 - 49. رئیس قبیله، حارثه بن سراقه، با نوجوان مذکور سخنی دارد که بسیار جالب توجه و حائز اهمیت است. وی گفت: «خُذْ نَاقَتَكَ الْيَكُ فَإِنْ كَلَّمَكَ أَحَدٌ فَاحْطِمِ أَنْفَهُ بِالسَّيْفِ! نَحْنُ إِنَّمَا أَطَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ (ص) إِذْ كَانَ حَيًّا، وَ لَوْ قَامَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ لَأَطَعْنَاهُ وَ أَمَا ابْنُ أَبِي فُحَّاقِهِ فَلَا وَ اللَّهُ مَا لَهُ فِي رِقَابِنَا طَاعَهُ وَ لَا بَيْعَهُ.» یعنی: شترت را بگیر و اگر کسی در این باره با تو (به اعتراض) سخن گفت، بینی اش را با شمشیر بزن. ما فقط و فقط از رسول خدا (ص) اطاعت می کردیم در آن هنگام که زنده بود و

اگر مردی از اهل بیت او، پس از وی، قیام به حکومت می کرد، هر آینه او را نیز اطاعت می کردیم. امّا پسر ابی قُحافه (ابوبکر)، به خدا قسم که هیچ طاعت و بیعتی از برای او در گردن ما نیست.

سپس حارثه ابیاتی سرود و از جمله گفت:

أَطَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ إِذْ كَانَ بَيْنَنَا   فَيَا عَجَبًا مِمَّنْ يَطِيعُ أَبَا بَكْرٍ

یعنی: از رسول خدا، تا آن هنگام که زنده بود، اطاعت کردیم، پس چه شگفت است کار آن کس که از ابابکر اطاعت می کند! (فتوح، 49/1).

149- فتوح ابن اعثم، چاپ (بیروت، دارالکتب العلمیه، 1406 هـ، 60/1 - 61).

150- برای تفصیل بیشتر این بحث، رجوع شود . به عبدالله بن سبا، 1/165 - 192 و 2/21 - 99.

151- طبقات ابن سعد، 3 ق/145/2 و ابن عساکر، 6/90 و کنز العمال، 3/134، حدیث 2296 و سیره حلبیه، 3/397.

انصار نیز در اصل از قبیله یمانی ها بودند که ایشان را سبائیه نیز می نامند. آنان در یمن ساکن بودند و پس از خراب شدن سدّ مأرب یمن، به مرزهای عراق و شام و مدینه متفرّق شدند.

152- از دهات معروف حلب است.

153- انساب الاشراف، 1/589 و العقد الفرید، 3/64 - 65 با کمی اختلاف نسبت به روایت بلاذری.

154- تبصره العوام، ص 32، چاپ مجلس، طهران.

155- مروج الذهب، 1/414 و 2/194.

156- عقد الفرید، 3/64 - 65.

157- معجم رجال الحدیث، مرحوم آیه الله العظمی خوئی، ج 8، ص 73 .

158- مانند: طبری و ابن اثیر و ابن کثیر در تاریخهای خود.

159- مانند محبّ الدین طبری در الریاض النضره، و ابن عبدالبرّ در الاستیعاب

4

161- عمر، برای شکستن علی (ع)، ابن عباس را بزرگ می کرد. این یک سیاست بود که ابن عباس حدیث روایت کند و تفسیر بگوید. وگاهی ابن عباس آن چه را که مخالف سیاست حکومت بود بیان می کرد. (برای نمونه، بنگرید به: عبدالله بن سبا، 1/140 - 142، گفت و گوی میان ابن عباس و عمر، به نقل از طبری، 2/289 در ذکر سیره عمر).

162- بنا به نقل ابن ابی الحدید از سقیفه جوهری، این ملاقات در شب دوم از وفات پیامبراکرم (ص) بوده است

163- همه انبیا برای خود وصی تعیین می کردند. پیامبر (ص) هم، مانند همه انبیا وصی تعیین کرده بود. برای آشنایی با بحث تفصیلی «وصایت»، نگاه کنید به: معالم المدرستین، مؤلف، 1/289 - 345. چاپ پنجم، 1413 هـ و عقائد الاسلام من القرآن الکریم، مؤلف، 264/2 - 285، چاپ دوم، 1418 هـ.

164- در مقام احتجاج گاه استدلال می کنند به دلیلی که مورد قبول طرف مقابل است لکن خود احتجاج کننده آن را قبول ندارد. ظاهراً، گفتار عباس در اینجا از همین نوع است.

2

166- در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، به نقل از سقیفه جوهری و نیز در الامامه و السیاسه ابن قتیبه دینوری، این جمله را در اینجا اضافه دارد: «و اگر حقّ خود توست، ما را بدان نیازی نیست.»

167- تاریخ یعقوبی، 103/2 و ابن ابی الحدید، 13/2 و 74، به نقل از سقیفه جوهری. و 220/1 - 221 و، با لفظی نزدیک به نقل ابن ابی الحدید، در الامامه و السیاسه، 14/1.

168- مسند احمد، 55/1 و طبری، 466/2 و در چاپ اروپا، 1/1822 و ابن اثیر، 124/2 و ابن کثیر، 246/5 و صفوها لصفوه، 97/1 و ابن ابی الحدید، 123/1 و تاریخ الخلفا سیوطی، ص 45 و سیره ابن هشام، 338/4 و تیسیر الوصول، 41/2 .

169- علاوه بر مصادری که پیش از این ذکر شد، مصادر دیگری نیز هست که تصریح کرده اند این چند نفر از بیعت با ابوبکر سر باز زده، در خانه فاطمه (س) متحصّن شدند. بعضی از این مصادر نام چند نفر از ایشان برده اند که برای بیعت با علی (ع) در خانه حضرت زهرا (س) اجتماع کرده بودند. آن مصادر عبارت اند از: الریاض النضره، 167/1 و تاریخ الخمیس، 188/1 و ابن عبدربه، 64/3 و تاریخ ابی الفداء، 156/1 و ابن شحنه در حاشیه کامل ابن اثیر، 112/11 و جوهری، بنا بر روایت ابن ابی الحدید، 130/2 - 134 و السیره الحلبیه، 394/3 و 397

170- انساب الاشراف، 587/1 .

171- طبری، 443/2 و 444 و ابوبکر جوهری، بنا بر روایت ابن ابی الحدید، 130/2 - 134 و 19/2 و ج 17 در جواب قاضی القضاة ثانی .

172- الریاض النضره، 218/1، چاپ مصر، 1373 هـ و سقیفه جوهری، به روایت ابن ابی الحدید، 130/2 - 19/2 و ج 17 در جواب قاضی القضاة ثانی.

173- تاریخ یعقوبی، 105/2 .

174- ابن شحنه، در حاشیه کامل ابن اثیر، 113/11 و ابن الحدید، 134/2 .

175- العقد الفرید، ابن عبدربه 64/3 و تاریخ ابوالفداء، 156/1 .

176- النساب الاشراف، 586/1 .

179- دیوان حافظ ابراهیم، ص 82، چاپ مصر، 1987 م. گفتنی است که این ابیات در ضمن قصیده ای آمده که شاعر به قصد مدح عمر بن الخطاب سروده است. نگاه کنید به: الغدیر، علامه امینی، 86/8 .

180- به دو دلیل این خبر صحت ندارد: الف) پیامبر اکرم (ص) به آن حضرت وصیت فرموده بود که صبر کند (بحار الانوار، 527/22- 528 و مناقب ابن شهر آشوب، 336/3) شمشیر کشیده باشد و هیچ کس کشته نشده باشد تعارض دارد. و آنکس که شمشیر کشید زبیر بود.

182- طبری، 2/443 و 444 و 446 و در چاپ اروپا، 1819/1 و 1820 و الرياض النضرة، محبّ الدین طبری، 167/1 و تاریخ الخمیس، 1/188 و ابن ابی الحدید، 2/122 و 132 و 134 و 58 و 2/6 و کنز العمال، 3/128. نصّ طبری چنین است: بایع الناس و استشبتوا للبیعه و تخلف علیّ و الزبیر و اخترط الزبیر سیفہ و قال لا اعمده حتی یبايع علیّ. فبلغ ذلك أبابکر و عمر. فقال عمر: خذوا سيف الزبیر فاصربوا به الحجر.

183- در زبان عربی، کولون در را «عَلِقَ» می گفتند. حالا کوچکش را می سازند، چوبی یا تخته چوبی، که از این لنگه در به آن طرف می رود. بنابراین خانه ها در زمان پیامبر در داشتند و، به اعتراف خود ابوبکر، در را شکستند و مردان را با سلاح جنگی وارد آن خانه کردند.

184- طبری، 4/52 و در چاپ اروپا، 1/2140 و مروج الذهب مسعودی، 1/414 و العقد الفرید، 3/69 و کنز العمال، 3/135 و الامامه و السياسه، 1/18 و کامل میرد، بر حسب روایت ابن ابی الحدید، 2/130 - 131 و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 9/130 و لسان المیزان، 4/189 و مرآت الزمان سبط ابن جوزی و تاریخ ابن عساکر، ذیل ترجمه ابی بکر و تاریخ الاسلام ذهبی، 1/388.

185- تاریخ یعقوبی، 2/115. متن سخن ابوبکر، بنا به نقل یعقوبی، چنین است: «و لیتنی لم أفتش بیت فاطمه بنت رسول الله و أدخله الرجال و لو كان أغلق علی حرب»

186- مروج الذهب، 3/86، چاپ دارالمعرفه، بیروت و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید 20/481، چاپ ایران

187- ابن ابی الحدید، 6/285، به نقل از سقیفه جوهری ؛ و العقد الفرید، به تحقیق و تعلیق علی شیری، 4/248 (بیروت، دار احیاء التراث العربی)؛ صبح الاعشی، 1/128 .

188- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 6/285، به نقل از سقیفه جوهری.

189- درب خانه حضرت زهرا (ع) به مسجد باز می شد، همان، 2/134 و 6/284 .

192- مروج الذهب، 414/1 و الامامه و السیاسه، 12/1 - 14، با کمی اختلاف عبد الله بن سبا 1 / 136 .

193- تاریخ یعقوبی، 126/2 و شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید 4/2

194- ابن ابی الحدید، 28/6، به نقل از سقیفه جوهری ؛ الامامه و السیاسه، 12/1 .

195- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، 47/2 و 131/1 در چاپ اول مصر. امیرالمؤمنین (ع) در جواب این سخن معاویه فرمود: «لَقَدْ آرَدْتُ أَنْ تَذُمَّ فَمَدَحْتَ وَأَنْ تَفْضَحَ فَأَفْتَضَحْتَ وَ مَا عَلَيَّ الْمُسْلِمِ مِنْ غَضَاةٍ فِي أَنْ يَكُونَ مَظْلُومًا مَا لَمْ يَكُنْ شَاكَاً فِي دِينِهِ وَ لَأْمُرًا تَابًا بِيَقِينِهِ.» یعنی: به خدا سوگند، خواسته ای نکوهش کنی، ستایش کرده ای و خواسته ای رسوا سازی، رسوا شدی [زیرا، با این سخن، مظلومیت مرا هویدا ساخته ای. چون اقرار کردی که من، به ستم و اکراه و اجبار، بیعت کردم. پس خلفا را سرزنش کرده ای و خودت را رسوا ساخته ای] و بر مسلمانان، تا در دینش شک و در یقین و باورش تردید نباشد، نقص و عیبی نیست اگر که مظلوم واقع شود. (ترجمه نهج البلاغه فیض الاسلام، نامه 28، ص 899 - 900) علاوه بر این، معاویه، خود، در نامه ای که به محمد ابن ابی بکر نوشته است، صریحاً، به غضب حق امیرالمؤمنین توسط ابوبکر و عمر، که با نقشه قبلی صورت گرفته بود، اعتراف می کند. (مروج الذهب مسعودی، 60/2 و صفین نصرین مزاحم، ص 135، چاپ قاهره، سال 1365 و شرح ابن ابی الحدید، 65/2 و 284/1).

196- تفسیر طبری، 22/6، ذیل آیه مورد بحث و تفسیر سیوطی، 198/5 و 199. و به روایت دیگر در سنن ترمذی، 248/13 و مسند احمد، 306/6 و أسد الغابه، 29/4 و 297/2 و تهذیب التهذیب، 297/2. و به روایتی در مستدرک الصحیحین، 416/2 و 147/3 و سنن بیهقی، 150/2 و اسد الغابه، 521/5 و 589 و تاریخ بغداد، 126/9 .

197- الدر المنثور سیوطی، 199/5، ذیل آیه مورد بحث و به روایت ابی الحمراء در الاستیعاب 598/2 و اسد الغابه، 174/5 و مجمع الزوائد، 168/9 و به روایت انس بن مالک در مستدرک الصحیحین، 158/3. حاکم آن را حدیث صحیح دانست، بنا به شرط مسلم. اسد الغابه، 521/5 و مسند احمد، 258/3 و تفسیر طبری، 5/22 ذیل آیه تطهیر و ابن کثیر، 483/3 و الدر المنثور سیوطی، 199/5 و مسند طیالسی، 274/8 و صحیح ترمذی، 85/12 و کنز العمال، 103/7، چاپ اول و جامع الاصول، 101/10. حدیث 6691 و تیسیر الوصول، 297/3.

برای آشنایی با مدارک بیشتر این بحث، نگاه کنید به: حدیث الکساء فی کتب مدرسه الخلفاء و مدرسه اهل بیت (ع)، مؤلف، چاپ دوم تهران، 1402 هـ.

198- برای آشنایی بیشتر با زشتیهای این حادثه، که در کتب مکتب خلفا نیز ذکر شده است، نگاه کنید به: عبد الله بن سبا، مؤلف، 128/1 - 139 و إحراق بیت فاطمه (س) فی الکتاب المعتبره عند اهل السنه، شیخ حسین عیب غلامی، چاپ اول، 1417 هـ ق.

199- لسان العرب، ذیل واژه «الفی ء

200- برای بحث تفصیلی «فدک»، نگاه کنید به: دو مکتب در اسلام، مؤلف ترجمه آقای سردارنیا.

201- مغازی واقدی، ص 178-378 و امتاع الاسماع مقربری، ص 178 - 182 و تفسیر طبری، ذیل آیه 7 سوره حشر و طبقات ابن سعد، 58/2، سنن ابوداود 48/3 و کتاب الخرائج سنن نسائی، باب قسمُ الفی ء، 178/2 ؛ ابن ابی الحدید، 78/4 و الدرّ المنثور سیوطی، 192.0/6..

202- طبقات ابن سعد، 58/2 و فتوح البلدان بلاذری، 18/1 - 22 .

203- احکام السلطانیة، ماوردی، ص 170 و احکام السلطانیة ابویعلی، ص 184 - 185 و اموال ابوعبیده، ص 56 .

204- وفاء الوفاء، ص 1210 و نیز نگاه کنید به: سیره ابن هشام، 404/2 و مغازی واقدی، ص 683 - 692 و دو مکتب در اسلام، ترجمه کرمی.

205- فتوح البلدان، بلاذری، 41/1، چاپ دارالنشر، بیروت 1957 م.

206- تفسیر آیه 26، سوره اسراء در شواهد التنزیل خسکانی، 338/1-341 ؛ الدر المنثور سیوطی، 177/4 ؛ میزان الاعتدال، 228/2، چاپ اوّل ؛ کنز العمال، 158/2، چاپ اوّل ؛ مجمع الزوائد 49/7 ؛ کشاف، 446/2، ابن کثیر، 36/3.

207- معجم البلدان، ذیل واژه فدک.

209- فتوح البلدان، 39/1 - 40 ؛ مغازی واقدی، ص 710 - 711 ؛ امتاع الاسماع، ص 332 ؛ الاحکام السلطانیة ماوردی، ص 170 و الاحکام السلطانیة ابویعلی، ص 185 .

210- البته به جز آنچه که بیان شد، پیامبراکرم(ص) دارای املاک دیگری نیز بود، مانند «مهور» که زمین وسیعی بود در ناحیه «عالیه» که یهودیان بنی قریظه در آن منزل ساخته بودند و ظاهراً پس از گسترش مدینه به بازار تبدیل شد ؛ نیز از مادر خود، آمنه بنت وهب، خانه اش را، که در مکه قرار داشت و حضرت در آنجا به دنیا آمده بود و در شعب «بنی علی» قرار داشت، به ارث برده بود ؛ واز همسرش، خدیجه (س)، خانه مسکونی وی را، در مکه، بین «صفا و مروه» و پشت بازار عطارها واقع بود. به ارث برده بود. البته این خانه را، وقتی که پیامبر(ص) به مدینه هجرت کرد، عقیل ابن ابی طالب به فروش رساند (معالم المدرستین، 146/2، چاپ 1412 هـ) وقتی ابوبکر به خلافت رسید، با طرح حدیثی که تنها راوی آن خودش بوده و بس مدعی شد که از پیامبر (ص) شنیده است که فرموده: «نحنُ معاشِرَ الانبیاءِ لا نُورَثُ ما تَرَ کناهُ صدَقَه» (صحیح بخاری، 200/2، بابُ مناقبِ قرابه رسول اللّٰه و سنن نسائی، 2/179، باب قسم الفی ء و مسند احمد، 6/1 و 9 و طبقات ابن سعد، 315/2 و 28/8) همه این اموال را گرفت و آنها را صدقه نامید و از آن تاریخ تا به امروز، ما ترک رسول خدا(ص) «صدقات» نامیده شده است و تنها اشیاء شخصی پیامبر (ص)، مانند شمشیر و شتر و پای افزار آن حضرت را به علی (ع) داد و گفت: به غیر از اینها، هر چه که هست صدقه است به دلیل آنکه خود ابو بکر که مدعی بود به تنها این حدیث رابه پیامبر نسبت داد. (الاحکام السلطانیة ماوردی، ص 171 و الاحکام السلطانیة ابویعلی، ص 186).

211- طبقات ابن سعد، 58/2 و فتوح البلدان، 18/1 - 22 .

212- حمزه بن نَعْمَان عُدْرِي.

213- فتوح البلدان، 40/1 .

214- برای مدارک این بحث، نگاه کنید به: پی نوشت علاوه بر آن، از پیامبراکرم(ص) نامه ای باقی مانده است که در آن، رسول اکرم (ص)، مالکیت حضرت زهرا(س) را بر فدک تصدیق کرده اند بحار الانوار، علامه مجلسی، 16 / 109 روایه 41، باب 6 و 17 / 378

215- هنگامی که فرمان صادره فدک از جانب ابوبکر صادر شد، کارگران حضرت زهرا(س) که در آن مشغول کار بودند بیرون کرد (شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 11 / 211).

216- بنا به نوشته مروج الذهب، 2 / 200 .

217- مروج الذهب، 2 / 200، وفاء الوفاء 2 / 160.

218- سیره حلبی 400/2 ؛ فتوح البلدان، ص 43 ؛ معجم البلدان، ج 4، در ترجمه فدک.

219- فتوح البلدان ص 43 .

220- سیره حلبی، 400/3 و ابن ابی الحدید، 16/274

221- عمر گفت: زمانی که پیامبر خدا در گذشت، من به همراه ابوبکر، به نزد علی رفتم و گفتیم: درباره ما ترک رسول خدا چه می گویی؟ علی گفت: ما از هر کس دیگر [در تصرف ما ترک] به رسول خدا سزاوارتریم. من گفتم: و آنچه مربوط به خیر است؟ گفت: آری، و آنچه مربوط به خیر است، گفتم: هر چه که به فدک مربوط می شود؟ گفت: آری، و هر آنچه که به فدک مربوط می شود، گفتم: این را بدان، به خدا قسم، اگر با شمشیر گردنمان را هم بزنی، چنین چیزی ممکن نخواهد شد. یعنی غیر ممکن است که اینها را به شما بدهیم (مجمع الزوائد، 9/39)

222- ابن ابی الحدید، در شرح نهج البلاغه، 82/4، می نویسد: «مشهور آن است که حدیث نفی ارث انبیاء را به جز شخص ابوبکر، کسی دیگر روایت نکرده است.» و باز، در ص 85، می گوید: «بیشتر روایات حاکی از آن است که آن حدیث را به جز شخص ابوبکر، کس دیگر روایت نکرده است.» سیوطی نیز، در کتاب الخلفاء ص 89، آنجا که روایات ابوبکر را می شمارد، می نویسد: «بیست و نهم، حدیث لَأُنُورَتْ مَا تَرَكَنَاهُ صَدَقَهُ است.» با این همه، بعدها احادیثی ساخته شد و به غیر ابوبکر نسبت داده شد تا چنین وانمود شود که افراد دیگری هم این حدیث را از پیامبر(ص) روایت کرده اند (نگاه کنید به: ابن ابی الحدید، 85/4).

223- طبقات ابن سعد، 2/316. نیز بنگرید به: دو مکتب در اسلام، مؤلف، ترجمه آقای کرمی.

224- ابن ابی الحدید، 4/97 .

225- علاوه بر این، در بحارالانوار (چاپ قدیم) علامه مجلسی، 8/108 به بعد و احتجاج طبرسی، 1/253، چاپ انتشارات اسوه نیز این مطلب نقل شده است.

226- مقصود از روسری، خمار است. خمار چیزی بوده که زنان با آن سر و گردن و سینه خود را می پوشاندند و از روسری معمول که فقط روی سر را می پوشاند، بزرگتر بوده است. در قرآن هم آیه: «وَلْيَضْرِبْنَ عَلَيَّ جُيُوبَهُنَّ» (نور/31) اشاره به همین معنا دارد.

227- مقصود از چادر «جلباب» است؛ چیزی مانند عبا یا پیراهن عربی بلند که محیط بر بدن باشد، و جمع آن جلابیب است.

228- یعنی: (ای پیامبر)، همانا بعد از تو اخبار و شدائد و غائله‌هایی پیش آمد که اگر می بودی گفت و گوی و مصیبت زیاد نمی شد. ما تو را از دست دادیم، گویی که زمین یاران سرشار خود را از دست داد. قوم تو فاسد شدند و از حقّ کناره گرفتند. پس تو شاهد باش.

پایان بیت دوم در اغلب منابع «و لا تَعْبِي» است مانند بلاغات النساء، ص 14 و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 251/16 و بحارالانوار، 195/43 و احتجاج طبرسی، ج 1/106، چاپ مشهد لکن، برای پرهیز از عیب قافیه و نیز آنسب بودن معنی «لَقَدْ نَكَبُوا» آورده شد. به نقل از دو مکتب در اسلام، مؤلف، ترجمه سردارنیا، 229/2، چاپ اول، بنیاد بعثت.

229- یعنی: محمد پیامبری پیش نبود که پیش از او نیز پیامبرانی آمده و رفته اند؛ آیا هرگاه بمیرد یا کشته شود، شما به گذشته خود باز می گردید؟ و هر کس که به گذشته خود باز گردد خدای را هزگز زبانی نمی رساند؛ و خداوند سپاسگزاران را پاداش نیک خواهد داد

230- ص 12 - 17 چاپ 1361 هـ و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 78/4 - 79 و 93.

231- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 97/4 .

مؤلف گوید در نتیجه یاری نکردن انصار حضرت زهرا را بود که در چند صفحه بعد بیان خواهد شد .

232- برای علی (ع) نشانه بزرگواری است که فرزند ابوطالب نامیده شده است.

233- حضرت زهرا(س) در اینجا صحبت از خمس نمی کند، چون حضرت امیر (ع) هم در خمس شریک است؛ صحبت از ارث هم نمی کند؛ مرادش «فدک» است، که پیامبر(ص) به وی بخشیده بود و آن را برای فرزندانش، حسن و حسین (ع)، می خواست.

234- بحارالانوار، 148/43 روایت 4 و احتجاج طبرسی، 107/1-108، چاپ مشهد، 1403 هـ. با مختصری اختلاف در الفاظ.

235- در غزوه بدر، از هفتاد نفر از بزرگانی که کشته شده بودند، سی و پنج به دست حضرت علی (ع) کشته شدند. تره: خون طلب داشتن. در اول جنگ، یازده نفر از پهلوانان قریش را حضرت علی (ع) کشت.

236- بحارالانوار، 156/43، روایت 5. به نقل از مناقب ابن شهر آشوب. متن روایت چنین است:

دَخَلَتْ أُمَّ سَلْمَةَ عَلَيَّ فَاطِمَةَ (س) فَقَالَتْ لَهَا: كَيْفَ أَصَبَحْتَ عَنْ لَيْلِكَ يَا بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ؟ قَالَتْ: أَصَبَحْتُ بَيْنَ كَمَدٍ وَ كَرْبٍ، فَقَدِ النَّبِيَّ وَ ظَلَمَ الْوَصِيَّ.

هَيْتِكَ وَ اللَّهُ حِجَابُهُ، مَنْ أَصَبَحَتْ إِمَامَتَهُ مَعْصُوبَهُ عَلَيَّ غَيْرَ مَا شَرَعَ اللَّهُ فِي التَّنْزِيلِ وَ سَنَّهَا النَّبِيُّ فِي التَّأْوِيلِ وَ لَكِنَّهَا أَحْقَادُ بَدْرِيهِ وَ

زَرَاتُ أَحَدِيهِ، كَانَتْ عَلَيْهَا قُلُوبُ النِّفَاقِ مُكْتَمِينَ. فَلَمَّا اسْتَهْدَفَ الْأَمْرَ.

أَرْسَلَتْ عَلَيْنَا شَأْبِيبُ الْأَثَارِ، مِنْ مَخِيلَةَ الشَّقَاقِ. فَيَقْطَعُ وَتَرُّ الْإِيمَانِ مِنْ قَسِيٍّ صُدُورِهَا عَلَى مَا وَعَدَ اللَّهُ مِنْ حِفْظِ الرَّسَالَةِ وَكَفَالَةِ الْمُؤْمِنِينَ أَحْرَزُوا عَائِدَتَهُمْ غُرُورَ الدُّنْيَا، بَعْدَ اسْتِنصَارِ مِمَّنْ فَتَكَ بِأَبَائِهِمْ فِي مَوَاطِنِ الْكُرْبِ وَ مَنَازِلِ الشَّهَادَاتِ.

237- لَمَّا قُبِضَ النَّبِيُّ إِمْتَنَعَ يَلَالٌ مِنَ الْأَذَانِ وَقَالَ: لَا أُؤَدِّنُ لِأَحَدٍ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ (ص). وَإِنَّ فَاطِمَةَ (س) قَالَتْ ذَاتَ يَوْمٍ: إِنِّي أَشْتَهِي أَنْ أَسْمِعَ صَوْتَ مُؤَدِّنِ أَبِي بِالْأَذَانِ. فَآخَذَ فِي الْأَذَانِ. فَلَمَّا قَالَ «اللَّهُ أَكْبَرُ» ذَكَرَتْ أَبَاهَا وَإِمَامَهُ فَلَمْ تَتِمَّاكَ مِنَ الْبُكَاءِ. فَلَمَّا بَلَغَ إِلَى قَوْلِهِ «أَشْهَدَانِ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ» شَهَقَتْ فَاطِمَةُ شَهَقَهُ وَسَقَطَتْ لَوْ جُوهَا وَغَشِيََ عَلَيْهَا. فَقَالَ النَّاسُ لِبِلَالٍ أَمْسِكْ يَا بِلَالُ، فَقَدْ فَارَقَتْ ابْنَهُ رَسُولِ اللَّهِ (ص) الدُّنْيَا، وَظَنُّوا أَنَّهُا قَدْ مَاتَتْ. فَقَطَعَ آدَانَهُ وَ لَمْ يَتِمَّهُ. قَافَاقَتْ فَاطِمَةَ وَ سَأَلَتْهُ أَنْ يَتِمَّ الْأَذَانُ. قَالَ يَا سَيِّدَهُ النَّسْوَانِ إِنِّي أَخْشَى عَلَيْكَ مِمَّا تُنْزِلِينَهُ يَنْفَسِيكَ إِذَا سَمِعْتَ صَوْتِي بِالْأَذَانِ. فَاعْفَنَّهُ عَنْ ذَلِكَ. مَنْ لَا يَحْضُرُهُ الْفَقِيهَ، شَيْخِ صَدُوقٍ، بِهِ تَحْقِيقٌ عَلَى أَكْبَرِ غَفَارِي، 297/1 - 298، حَدِيثُ 907؛ وَ بِحَارِ الْأَنْوَارِ، 157/43

238- لَمَّا مَرَّصَتْ فَاطِمَةَ (س) الْمَرْضَةَ الَّتِي تُوقِّتُ فِيهَا، اجْتَمَعَ عَلَيْهَا نِسَاءُ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، فَقُلْنَ لَهَا: كَيْفَ أَصْبَحْتَ مِنْ عَلَيِّكَ يَا ابْنَةَ رَسُولِ اللَّهِ؟ فَحَمِدَتْ اللَّهَ وَصَلَّتْ عَلَى أَبِيهَا، ثُمَّ قَالَتْ: أَصْبَحْتُ وَاللَّهِ عَائِفَهُ لِدُنْيَاكَنَّ قَالِيهِ لِرَجَالِكُنَّ لَفَطْتُهُمْ بَعْدَ أَنْ عَجَمْتُهُمْ وَشَنَنْتُهُمْ بَعْدَ أَنْ سَبَرْتُهُمْ.

239- فُقِيحًا لِفُلُولِ الْحَدِّ وَاللَّعِبِ بَعْدَ الْجِدِّ وَ خَوَرِ الْفَنَاءِ وَ خَطَلِ الرَّأْيِ. لَا جَرَمَ لَقَدْ قَلَّدْتُهُمْ رِبْقَتَهَا وَ شَنَنْتُ عَلَيْهِمْ عَارَهَا.

240- فَجَدَعًا وَ عَقْرًا وَ سُحْقًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ. وَبِحَبِّهِمْ، أَنَّى زَخْزَحُوها عَنْ رِوَاسِي الرَّسَالَةِ وَ قَوَاعِدِ النُّبُوَّةِ وَ مَهْبِطِ الْوَحْيِ وَالطَّبَّيْنِ بِأَمْرِ الدُّنْيَا وَالدِّينِ. أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ.

241- وَ مَا نَقَمُوا مِنْ أَبِي الْحَسَنِ؟ مَا نَقَمُوا وَاللَّهِ مِنْهُ إِلَّا نَكِيرَ سَبِيهِ وَ شِدَّةَ وَطِيهِ وَ نِكَالَ وَفَعِيهِ وَ تَنَمُّرِهِ فِي ذَاتِ اللَّهِ. وَاللَّهِ لَوْ تَكَافُوا عَنْ زِمَامِ نَبْدَةِ رَسُولِ اللَّهِ (ص) إِلَيْهِ لَاعْتَلَقَهُ وَ لَسَارِيهِمْ سَيْرًا سُجْحًا لَا يَكْلُمُ خِشَاشُهُ وَ لَا يَتَعَتَّعُ رَاكِبُهُ.

242- وَ لَأَوْرَدَهُمْ مِنْهَا نَمِيرًا قَضْفًا صَافًا، تَطْفَحُ صَفَّتَاهُ، فَدَ تَحِيرَ بِهِمُ الرَّيِّ، وَ لَفَتَحَتْ عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٌ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ. وَ سَيَأْخُذُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.

243- آلَاهَلُمَّ قَاسِمُوعَ وَ مَا عِشْتَ أَرَاكَ الدَّهْرَ الْعَجَبَ. وَ إِنْ تَعَجِبُ فَقَدْ أَعْجَبَكَ الْحَادِثُ. إِلَى آيِّ سِنَادٍ اسْتَنْدُوا وَيَايَ غُرُوهَ تَمَسَّكُوا. اسْتَبَدُّوا الدُّنَابِيَّ وَاللَّهَ بِالْقَوَادِمِ وَ الْعَجْزَ بِالْكَاهِلِ. فَرَعَمًا لِمَعَاطِسِ قَوْمِ يَحْسِبُونَ أَنَّهُمْ يَحْسِبُونَ صُنْعًا.

244- أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ. «أَقَمْنِي يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَنْ يَتَّبِعَ أَمْرٌ مَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا الْآنَ يَهْدِي قَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ» أَمَا لَعَمْرُ الْهَكْنِ لَقَدْ لَفِجَتْ، فَظَنَرَهُ رَبِّمَا تَبْتِجُ، ثُمَّ احْتَلَبُوا طِلَاعَ الْقَعْبِ دَمًا عَبِيطًا وَ دُعَافًا مُمُقْرًا. هُنَالِكَ يَخْسِرُ الْمُطِيلُونَ وَ يَعْرِفُ التَّالُونَ غَيْبَ مَا أَسَسَ الْأَوَّلُونَ.

245- ثُمَّ طَبَّبُوا عَنْ أَنْفُسِكُمْ أَنْفُسًا وَ أَطْمَيْتُوا لِلْفَيْتِنَةِ جَاشًا، وَ أَبْشَرُوا بِسَيْفِ صَارِمٍ وَ اسْتِبْدَادِ مِنَ الظَّالِمِينَ يَدْعُ قَبِيكُمُ زَهِيدًا وَ زَرَعَكُمْ حَصِيدًا. فَيَا حَسْرَتِي لَكُمْ وَ أَنِّي يَكُمُ وَ قَدْ عَمِيَتْ قُلُوبِكُمْ عَلَيْكُمْ. أَنْلِزْمُكُمُوهَا وَ أَنْتُمْ لَهَا كَارَهُونَ.

246- بحار الانوار، 158/43 - 159 به نقل از معانی الاخبار صدوق؛ احتجاج طبرسی، 108/1-109، چاپ مشهد، 1403 هـ. کشف العمّه اربلی، ص 147؛ اعلام النساء عمر رضا کحّاله، 123/4؛ شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، به نقل از سقیفه جوهری، 233/16 - 234، چاپ ایران. نیز بلاغات النساء، ص 32 که سخنان حضرت زهرا(س) را از سقیفه جوهری نقل کرده است. البته در این کتب، مختصر اختلافی در بعضی از الفاظ وجود دارد.

247- وقعه حرّه بحوله تعالی در آخر کتاب بنفصیل می آید .

248- احتجاج طبرسی، 109/1، چاپ مشهد، 1403 هـ

249- البیتُ بیئتک و الحرّه حرّتک.

250- رضا لله من رضا فاطمه. إنّ الله یغضب لغضب فاطمه و یرضی لرضا فاطمه

251- بخاری در صحیح خود می نویسد: پس از آن که دختر پیامبر میراث خود را از خلیفه خواست و او گفت که از پیغمبر شنیدم که ما میراث نمی گذاریم، زهرا دیگر با او سخن نگفت تا مُرد (صحیح بخاری، 177/5).

252- بحار الانوار، 170/43 - 171 به نقل از دلایل الامامه. نیز رجوع شود به: علل الشرائع صدوق، 178/1 و الامامه و السیاسه ابن قتیبه دینوری، 14/1 و اعلام النساء عمر رضا کحّاله، 1214/3 و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 273/16.

253- بحار الانوار، 159/43 و 182 و 183 و نیز بنگرید به: مناقب ابن شهر آشوب، 504/1

254- طبقات، 18/8 - 19 و انساب الاشراف، ص 405 و صحیح بخاری، 77/5

255- کافی، 461/1 و مناقب ابن شهر آشوب، 365/3.

256- بحار الانوار، 183/43

257- اصول کافی، 458/1 - 459 و نیز بنگرید به شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 265/10، چاپ ایران.

258- بحار الانوار، 171/43 - 172.

259- همان، 183/43

260- قریش، برای تحکیم سیادت خود، حتی دست به جعل احادیثی زدند و آنها را به پیامبر(ص) نسبت دادند که مناسب است در اینجا به چند مورد از آنها اشاره کنیم:

الف) بعد از این [فتح مکه] تا روز قیامت، فردی از قریش را نمی شود کشت (صحیح مسلم، 1409؛ سنن دارمی، 2/198؛ مسند احمد، 412/3 و 213/4).

ب) هر کس به قریش توهین کند، خدا او را پست کند (مسند احمد، 171 و 176 و 83؛ مسند طیالسی، حدیث 209).

ج) مردم در امر حکومت تابع قریش اند. مسلمانان این امت تابع مسلمانان قریش و کافرشان تابع کافر قریش است (صحیح

بخاری، 176/2؛ صحیح مسلم، 1415؛ مسند احمد، 101/1 و 243/2 و 261 و 319 و 395 و 433؛ مسند طیالسی، 313، حدیث (2380).

د) حکومت از آن قریش است. حتی اگر دو نفر روی زمین باشند، قریش باید بر آنها حکومت کند (صحیح بخاری، 155/4 مسند احمد، 29/2 و 93 و 128؛ صحیح مسلم، 1452؛ مسند طیالسی، 264، حدیث (1956).

ه) امر قریش را فرمان برید و کاری به کارهایشان نداشته باشید (مسند احمد، 260/4؛ مسند طیالسی، حدیث (1185).

2 - البته چون حضرت امیر (ع) به حکومت رسید، این انحصار حکومت قریشی را در هم شکست. بیت المال را، بالسویه، در میان مردم تقسیم کرد و همچون پیامبراکرم (ص) فرقی میان قریش و غیر قریش نگذاشت. خود نیز، همچون بقیه مسلمین، تنها سه دینار برداشت و قنبر غلام خود هم سه دینار داد. در انتصابات از افراد غیر قریشی هم استفاده کرد و انصار را به امارات ولایات منصوب نمود. مثلاً عثمان بن حنیف را والی بصره و برادر او را والی مدینه کرد و قیس بن سعد بن عباده و پس از او مالک اشتر را والی مصر و دیگری را والی اسکندریه کرد. در مقابل، معاویه قریشی را از حکومت شام عزل نمود و در خواست طلحه و زبیر را برای احراز مقام رد کرد. البته یکی دو نفر از قریش را هم به کار گماشت،، لکن انحصار حکومت در قریش را از بین برد. (برای تفصیل بیشتر، نگاه کنید به: نقش ائمه در احیای دین، مؤلف، 159/14 به بعد).

262- همان جایی که انصار جمع شدند تا برای سعد بن عباده بیعت بگیرند، بعدها فقرای انصار در آنجا می خوابیدند. در سقیفه بنی ساعده کسی جز انصار نبود.

263- بحارالانوار، 20/47، روایت 17. - بحارالانوار، 20/47، روایت 17.

264- حلیه الاولیاء، ابونعیم اصفهانی، 3/136، چاپ پنجم، بیروت، 1407 هـ کشف الغمه علی ابن عیسیٰ اربلی، 2/289، چاپ تبریز، 1381 هـ مناقب ابن شهر آشوب، 4/154؛ خصال صدوق، تصحیح علی اکبر غفاری، صص 517 و 518.

265- کشف الغمه اربلی، 2/289؛ نورالابصار فی مناقب آل بیت النبوی المختار، ص 140، چاپ قاهره؛ بحارالانوار، 88/46، چاپ مکتبه الاسلامیه، 1394 هـ؛ مناقب ابن شهر آشوب، با تصحیح و تعلیق سید هاشم رسولی محلاتی، 4/154، چاپ قم؛ طبقات ابن سعد، 5/222؛ دار صادر بیروت؛ اسعاف الراغبین در حاشیه نورالابصار، الشیخ محمدالصّبان، ص 219؛ الأتحاف بحب الاشراف، الشیخ عبداللّه الشّبراوی الشافعی، ص 136، افسست قم. نیز بنگرید به: حلیه الاولیاء، ابونعیم اصفهانی، ص 140 و بحارالانوار، 88/46 و تذکره خواصّ الأئمّه، سبط ابن الجوزی، ص 327، چاپ نجف، 1383 هـ.

266- مروج الذهب مسعودی، 2/340، به تحقیق یوسف آسعد داغر، چاپ بیروت.

267- طبری، 7/11؛ ابن اثیر، 3/47؛ و ابن کثیر، 8/220

268- تاریخ ابن کثیر، 6/234 و 8/32.

269- بیعت صحیح آن است که از سر اختیار و با رضایت باشد، والا بیعت نیست و تنها دست به دست مالیدنی است و به عبارتی، بیعتی است ظاهری. همچنان که اگر خرید و فروش بر مبنای اختیار و رضایت فروشنده انجام شود، «بیع» تحقق می یابد، والا ظلم و

غضب است. لذا بیعت امیرالمؤمنین (ع) نیز، که پس از شش ماه از سر اکراه و فقط به جهت حفظ اسلام و بدون هیچ رضایتی انجام گرفت، تنها بیعتی ظاهری و دست به دست مالیدنی بود و بس. این روایت هم که ائمه (ع) فرموده اند «هیچ یک از ما نیست مگر که بیعت طاعی در گردن اوست، مگر امام زمان (عج)» نیز به همین معناست؛ یعنی حقیقتاً بیعتی انجام نشده، تنها بیعتی ظاهری و دست به دست زدنی انجام گرفته است و بس.

270- تاریخ طبری، 448/2 و در چاپ اروپا، 1825/1 و صحیح بخاری، کتاب المغازی باب غزوه خیبر، 38/3 و صحیح مسلم، 72/1 و 153/5 و ابن کثیر، 285/5 - 286 و ابن عبدربه، 64/3 و ابن کثیر، 126/2 و کفایه الطالب گنجی، 225 - 226 و ابن ابی الحدید، 122/2 و مروج الذهب مسعودی، 414/2 و التنبیه و الاشراف مسعودی، ص 250 و الصواعق المحرقة، 12/1 و تاریخ الخمیس، 193/1 و الاستیعاب، 244/2 و تاریخ ابوالفداء، 156/1 و البدء و الناریخ/66 و انساب الأشراف، 586/1 و أسدالغابه، 222/3 و تاریخ یعقوبی/105 و الغدیر، 102/3 به نقل از الفصل ابن حزم، ص 96 - 97.

271- پسرعمو گفت، چون امیرالمؤمنین (ع) از بنی هاشم و عثمان از بنی امیه بود و هاشم و امیه، هر دو، پسران عبدمناف بودند

272- انساب الاشراف بلاذری، 587/1

273- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، کتاب الرسائل رسائل 62 ص 130.

274- کففتها عن وترکت الناس و شأنهم، حتی رأیت الراجعیین من الناس قد رجعوا عن دین محمد بأرتکابهم خلاف ما أمر الله، واهمالهم حدوده، وعدولهم عن شریعته، یرید بهم عمال عثمان وولاته علی البلاد، ومحق الدین : محوه وازالته.

275- ثلما آی : خرقا، ولولم ینصر الاسلام بازاله أولئک الولاة وکشف یدعهم لکانت المصیبه علی امیر المؤمنین بالعقاب علی التفریط أعظم من حرمانه الولاة فی الامصار : فالولاة یتمتع بها آیاماً قلائل ثم تزول کما یزول السراب. فنهض الامام بین تلك البدع فبدها حتی زاح - آی: ذهب - الباطل، و «زهق» آی : خرجت روحه ومات، مجاز عن الزوال التام. ونهضه عن الشیء: کفه فنهضه، آی : کف، وکان الدین منزعجاً من تصرف هؤلاء نازعاً الی الزوال، فکفه امیر المؤمنین ومنعه، فأطمأن وثبت .

276- تاریخ طبری، 2138/1، چاپ اروپا و 52/3

277- همان منابع.

278- صحیح بخاری، باب کتابه العلم من کتاب العلم، 22/1 مسند احمد، تحقیق احمد شاکر، حدیث 2992؛ طبقات ابن سعد، 244/2، چاپ بیروت. نیز بنگرید به: صحیح بخاری، 120/2 و صحیح مسلم، 76/5 و تاریخ طبری، 193/3.

279- برای آشنایی با نمونه ای از این مشورت ها، بنگرید به: تاریخ الخلفاء سیوطی، ص 143 - 144.

280- مروج الذهب مسعودی، 322/2

281- تاریخ الخلفاء، ص 133. البته سلمان و بلال هم بودند که از زمان پیامبر(ص) در مدینه ساکن بودند و جزو اصحاب پیامبر به

شمار می رفتند

282- معالم المدرستين، مؤلف، 364/2، به نقل از وافى، چاپ اول، 1412 هـ.

283- موطا، 60/2، چاپ مصر، 1343 هـ: «أبى عمر بن الخطاب أن يورث أحداً من الأعاجم إلاّ أحداً وُلدَ فى أرض العرب».

284- عرب به دو دسته از قبایل تقسیم می شدند: عدنانی و قحطانی. قحطانی ها در اصل اهل یمن بودند و انصار از آنها بودند؛ عدنانی ها، که قریش از ایشان بودند، اهل مکه و نجد بودند.

سیاست عمر این بود که ابن عباس را به خود نزدیک می کرد و دنبال خودش می برد تا او را در مقابل حضرت علی (ع) بزرگ کند. ابن عباس در میان قریش و بنی هاشم، بعد از حضرت امیر (ع)، در سخنوری و مُحاجّه قوی بود. (برای آشنایی بیشتر با این مطلب، بنگرید به: طبقات ابن سعد، 2/120/2 و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید.)

285- تاریخ طبری، 2768/5، چاپ اروپا

286- با کارهایی که حضرت زهرا (س) تا هنگام دفنش کرد، حقیقت بر هیچ یک از اهل آن عصر که اخبار به آنان می رسید مخفی نماند.

287- برای عمر بد بود اگر بنی هاشم از این ماجرا باخبر می شدند. بنی هاشم قبیله بزرگی بودند و سیاست حکومت این نبود که با بنی هاشم بد شود.

288- تاریخ طبری، 2770/5 - 2771، چاپ اروپا.

289- حمص، مانند کوفه و بصره و اسکندریه و دمشق، دارای پادگان نظامی بود. بدین جهت، والی این شهرها که امیر لشکر هم بوده، می توانسته سپاه آن ناحیه را برای رسیدن به حکومت بعد از خلیفه بسیج کند. چنان که معاویه، پس از عثمان، در برابر حکومت حضرت امیر(ع) این کار را کرد

290- مروج الذهب، 321/2 - 322.

291- در این باره، حضرت امیر (ع) نیز در قضیه شورای شش نفری برای تعیین خلیفه، پس از کشته شدن عمر، چنین فرمود: «مردم به قریش می نگرند و در انتظار کار آنها هستند و قبیله قریش در کار خود می اندیشند و می گویند: "اگر بنی هاشم به خلافت برسند، هیچ گاه خلافت از آنها بیرون نخواهد رفت و چنانچه خلافت به غیر بنی هاشم از خاندان های قریش برسد، بین همه آن خاندان ها می گردد و به همه آنها می رسد."» (تاریخ طبری، 2787/5، چاپ اروپا)

292- الاستیعاب، 253/1؛ الاصابه، 413/3؛ ابن کثیر، 120/8

293- صحیح مسلم، 46/5 و تهذیب ابن عساکر، 212/5، نیز بنگرید به: مسند احمد، 319/5 و سنن نسائی، 222/20

294- ابن ابی الحدید، 123/2.

295- انساب الاشراف بلاذری، 583/1 - 584 و سیره ابن هشام، 336/4 - 337، برای آشنایی با مدارک دیگر این بحث، مراجعه کنید

به: عبدالله بن سبا، مؤلف، 159/1

296- ایا این دو حدیث را غیر از عمر صحابی دیگری شنیده است .

297- العقد الفرید، ابن عبدربه، 260/4، چاپ اول، بیروت، 1409 هـ

298- اجلح به مردی گفته می شود که موی جلوی سرش ریخته و در دو طرف سر اندکی مو داشته باشد. منظور عمر، از به کار بردن این کلمه، امیرالمؤمنین علی (ع) بوده است.

299- انساب الاشراف، 16/5. قریب به همین مضمون در طبقات ابن سعد، 3 ق 247/1 است. نیز نگاه کنید به: ترجمه عمر در الاستیعاب و منتخب کنز العمال، 429/4. شایان ذکر است که، بنابر الریاض النضره، 72/2: نسائی، صاحب صحیح، این روایت را آورده و در آن اضافه نموده است که عمرگفت: «لِلَّهِ دَرَهُمْ» چه نیک مردانی هستند «إِنْ وَلَوْهَا لَأَصْلَعُ» اگر که زمام خلافت را به دست آن مرد پیشانی بلند [= علی (ع)] بسپارند، «كَيْفَ يَحْمِلُهُمْ عَلَى الْحَقِّ وَإِنْ كَانَ السَّيْفُ عَلَى عُنُقِهِ» آن گاه خواهند دید که چگونه آنان را برحق وامی دارد هرچند که هماره شمشیر به دوش باشد. محمد ابن کعب به عمر گفت: گفتم تو سابقه چنین لیاقتی را از او [= علی (ع)] داری، ولی خلافت را بدو واگذار نمی کنی؟ عمر گفت: «إِنْ تَرَكَتُهُمْ فَقَدْ تَرَكَتُهُمْ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي.» یعنی: اگر من مردم را به حال خود وامی گذارم از آن است که کسی که بهتر از من بود [= ابوبکر] نیز همین کار را کرد.

300- مثلی عربی است که کنایه از تکبر و خود بزرگ بینی دارد.

301- انساب الاشراف، 17/5.

302- السُّرَّاه نام کوهنی بوده است در اطراف طائف. به جز آن، به اماکن دیگر نیز اطلاق شده است (معجم البلدان).

303- انساب الاشراف، 18/5. در خور ذکر است که طلحه، بعداً، یعنی پس از مرگ عمر و برپایی شورا و بیعت با عثمان، به مدینه آمد و بالاخره با عثمان بیعت کرد (انساب الاشراف، 20/5).

304- همان، ص 19. نزدیک به همین مطالب در العقد الفرید، 74/3 آمده است.

305- کنز العمال، 160/3

306- طبقات ابن سعد، 20/5-22، چاپ اروپا.

307- همان. امیرالمؤمنین (ع)، پدر سعید را در جنگ بدر کشته بود.

308- در کتاب فتح الباری (شرح صحیح بخاری)، 321/16 و 322 چنین آمده: مِسْوَر بن مَخْرَمَه گوید که عبدالرحمن آمد به در منزل من و مرا بیدار کرد که بروم و افراد شورا را خبر کنم. پس این کار انجام شد «وَأَجْتَمَعَ أَوْلَئِكَ الرَّهْطُ عِنْدَ الْمِنْبَرِ». بنابراین، محلّ شورا، مسجد پیامبر بوده است و این مطلب با حرف بلاذری، در انساب الاشراف، 21/5 و ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه، 240/1 - 241 چاپ اول که گفته اند «محلّ شورا در بیت المال بوده است» و اینکه در خانه مسور بن مخرمه بوده، با توجه به آنچه گفته شد، نادرست است.

309- تاریخ یعقوبی، 162/1 و باکمی اختلاف در انساب الاشراف، 21/5.

310- تاریخ طبری، 297/3 و تاریخ ابن اثیر، 73/3. نیز نگاه کنید به: العقد الفرید، 76/3.

311- انساب الاشراف، 21/5 به بعد.

312- همان، 19/5

313- دو قبیله دو خلیفه ابو بکر و عمر .

314- الأغانی، ابوالفرج اصفهانی، 355/6 - 356 و الاستیعاب، ص 690. نیز نگاه کنید به النزاع و التخاصم مقریزی، ص 20، چاپ نجف و نیز مروج الذهب به حاشیه ابن اثیر، 165/5 - 166.

315- الأغانی، 323/6. در تهذیب ابن عساکر، 409/6 این گونه آمده است: «أَنَّ أَبَاسُفِيَانَ دَخَلَ عَلَى عُثْمَانَ بَعْدَ مَا عُمِيَ فَقَالَ: هَاهُنَا أَحَدٌ؟ فَقَالُوا: لَا. فَقَالَ: اللَّهُمَّ اجْعَلِ الْأَمْرَ أَمْرَ الْجَاهِلِيَةِ وَالْمُلْكَ مُلْكَ غَاصِبِيهِ وَاجْعَلْ أَوْتَادَ الْأَرْضِ لِبَنِي أُمِيهِ.»

316- شرح نهج البلاغه ابن الحدید، 4/51، چاپ اول، مصر و چاپ محمد ابوالفضل ابراهیم، 136/16

317- عَقَبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ از بزرگ ترین دشمنان پیامبراکرم (ص) بوده است که نسبت به آن حضرت (ع) جسارت ها و گستاخی های بسیار نمود. برای نمونه بنگرید به: انساب الاشراف، 137/1 - 138 و 147 - 148، چاپ دارالمعارف. در روز بدر، به هنگام فرار اسیر شد و به فرمان پیامبر(ص) و به دست امیرالمؤمنین (ع) کشته شد. آیات 30 تا 32 سوره فرقان درباره او نازل شده است. (سیره ابن هاشم، 385/1 و 25/2 و امتاع الاسماع، ص 61 و 90 و ذیل تفسیر آیات سوره فرقان، در تفسیر طبری و قرطبی و زمخشری و ابن کثیر؛ نیز الدر المنثور؛ نیشابوری؛ رازی و دیگران).

318- نگاه کنید به شرح حال ولید در طبقات ابن سعد والاستیعاب و أسد الغابه و الإصابه و كنز العمال و تفسیر آیه ششم از سوره حجرات در جمیع تفاسیر.

319- لغزشی که از ولید سر زد مشخص نشده است. البته او مشهور به شرابخواری بود و یک بار، به سبب شرابخواری، در زمان عثمان، به دست علی بن ابی طالب (ع) حد خورد که قصه اش مشهور است (انساب الاشراف، 35/5؛ اغانی، 177/4، چاپ دوساسی؛ مروج الذهب، 449/1). با وجود این، نمی دانیم که در آذربایجان هم مرتکب شرابخواری شده است و یا فسقی دیگر.

320- انساب الاشراف، 31/5.

321- اغانی، 176/4 - 177، چاپ دو ساسی.

322- مروج الذهب، 335/2، چاپ دارالاندلس.

323- وَ لَسْتُ بِعِيدَاعِنَ مُدَامَ وَقِيَّتِهِ   وَ لَابِصْفَا صَلْدَ عَنِ الْخَيْرِ مُعَزَّلِ

وَلَكِنِّي أُرْوِي مِنَ الْخَمْرِ هَامَتِي   وَ أَمْشِي الْمَلَابَالَسَّاحِبِ الْمُتَسَلِّسِلِ

324- اغانی، 178/4، چاپ دوساسی.

325- این چهار نفر عبارت بودند از: ابو زینب، جُنْدَب بن زُهَیر، ابوحبیب‌الغفاری، الصَّعب بن جُثامه نگین انگشتر هر کس در آن زمان مهر او بوده است که نامه های خود را با آن امضا می کرده است.

326- مروج الذهب، 336/2، چاپ بیروت

327- انساب الاشراف، 34/5

328- اغانی، 178/4، چاپ دوساسی.

329- انساب الاشراف، 33/5.

330- انساب الاشراف، 35/5

331- همان، 35/5.

332- اغانی، 177/4، چاپ دو ساسی.

333- مروج الذهب، 449/1.

334- انساب الاشراف، 35/5.

335- همان.

336- اصل بلقین، بنوالقین است (قاموس اللغه).

337- تاریخ یعقوبی، 142/2.

338- ولید و عثمان از یک مادر بودند، یعنی از اُرُوی دختر کَرَبز بن رَبِیعہ.

339- انساب الاشراف، 29/5 و 31 والاستیعاب، 604/2.

340- ابو عبدالرحمن عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبيب الهذلي. مادرش اُمّ عَبْدوَدَّهْدَلِي و پدرش حَلِيف (هم پیمان) بنی زُهَرَه بود.

341- اقراء، در آن وقت، به معنی تدریس قرآن با تفسیر آن و تعلیم احکام بوده است. (برای توضیح بیشتر نگاه کنید به: القرآن الکریم و روایات المدرستین، مؤلف، 287/1 به بعد.)

342- اُسْدُالْغَابِہ، 257/3.

343- انساب الاشراف، 36/5

344- در کلام او تعریضی به عثمان واست چون عثمان در بدر و بیعت رضوان حاضر نبود و شرکت نداشت.

345- در زمان پیامبر(ص) و ابوبکر آنچه از غزوات و جزیه ها و جنگ های ی هاشمی رسید نگاه نمی داشتند و همان روز تقسیم می کردند. ولی عمر مقرر سالیانه تعیین کرد: برای اهل بدر پنج هزار درهم؛ برای اهل اُحُد تا حدیبیه چهارهزار درهم؛ از بعد حدیبیه تا وفات پیامبر(ص) سه هزار درهم؛ و برای آنان که پس از رحلت پیامبر (ص) در جنگی شرکت جسته بودند از دو هزار درهم تا دوپست درهم سالیانه مقرر کرده بود. (فتوح البلدان بلاذری، ص 549 و 550 - 565 و شرح نهج البلاغه 154/3 نیز رجوع کنید به: تاریخ یعقوبی، 153/2 و تاریخ طبری، 33/5 و 2/22 - 23).

346- تاریخ ابن کثیر، 163/7 و یعقوبی 170/2.

347- آنچه از داستان ابن مسعود در اینجا نقل کردیم مبتنی بود بر انساب الاشراف، 36/5 و در بعضی موارد طبقات ابن سعد، 150/3 - 161، چاپ دار صادر بیروت و الاستیعاب، 361/1 و اسدالغابه، 384/3، شرح حال شماره 3177 و تاریخ یعقوبی، 170/2. نیز بنگرید به: تاریخ الخمیس 268/2 و ابن ابی الحدید، 236/1 - 237، چاپ دار احیاءالکتب العربیه، مصر.

348- اغانی، 181/4 چاپ دو ساسی.

349- انساب الاشراف، 29/5 و 31.

350- انساب الاشراف، 29/5 و 31. نیز بنگرید به: اغانی، 183/4 چاپ دو ساسی.

351- رجوع شود به تفسیر آیه در تفسیر الطبری .

352- مصر، در آن وقت، یعنی همه قاره افریقا.

353- درست است که عمرو عاص آدم بدی است که ما می شناسیم، ولی فاتح مصر بود. در نزد مردم محترم بود و هنوز آن کارهایی که در زمان معاویه انجام داد از او سر نزده بود.

354- الاستیعاب، 367/2-370؛ الاصابه، 2/309 - 310 و 1/1-12؛ أُسْدُالْغَابَةِ، 173/3-174؛ انساب الاشراف، 49/5؛ المستدرک الصّحیحین، 3/100؛ و تفسیرها، از جمله تفسیر قُرْطُبِی، ذیل آیه 93 انعام؛ و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، 68/1.

355- انساب الاشراف، 5/27 و 225.

356- الدر المنثور، 191/4 و مستدرک حاکم، 479/4 - 481.

357- همان، 191/4.

358- انساب الاشراف، 27/5.

359- تاریخ یعقوبی، 164/2

360- اغانی، 177/14

361- طبری، 188/5 و در چاپ اروپا، 2951/1

362- در آن زمان قرآء به کسانی می گفتند که عالم به تفسیر قرآن بودند و در حقیقت علمای مسلمانان بودند

363- سواد، آبادی ها و مزارع عراق بود که در دوران عمر فتح شد و به سبب فراوانی درختان و زراعات سواد نامیده شد. (یعنی زمین، از فرط خرمی و سر سبزی، سیاه رنگ به نظر می رسد.) این ناحیه، از نظر طول، از موصل شروع و به آبادان ختم می شد و از نظر عرض، از عذیب در قادسیه آغاز و به حُلوان ختم می گردید (معجم البلدان).

364- الانساب، 5/39 - 43. و آنچه در اینجا آوردیم به اختصار بود.

365- تاریخ طبری، 1/2914، چاپ اروپا و ابن ابی الحدید، 1/160 و 2/134، تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم، چاپ قاهره.

366- الانساب، 5/39 - 43؛ نیز بنگرید به: طبری 5/88 - 90 و ابن اثیر، 3/57 - 60 و ابن ابی الحدید، 1/158 - 160. در آن زمان در کوفه دو دسته مردمان ساکن بودند یک دسته ایرانیها بودند که اسیر شده بودند و پس از آن آزاد شده بودند و نیز چند قبیله عرب که بیشترشان از اهل یمن بودند.

367- تاریخ ابن عساکر، 9/ ق. 231/ ب و 233 ب، نسخه عکسی مجمع علمی اسلامی از روی نسخه خطی کتابخانه طاهریه-دمشق.

368- انساب الاشراف، 5/30 کامل ابن اثیر، 3/73 البدایه و النّهایه ابن کثیر، 7/153 - 154.

369- مقصود عباده بیعت انصار با پیامبر(ص) در مینا بود که، پس از آن، پیامبر به مدینه هجرت فرمود و حکومت اسلامی را بنیان نهاد

370- تهذیب ابن عساکر، 7/214 و سیر اعلام النبلاء، 10/2 و مسند احمد، 5/325.

371- آنچه را که عبدالرحمن بن سهل از پیامبر خدا(ص) درباره معاویه شنیده بود ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه خود(4/108)، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم) به نقل از الغارات ثقفی آورده است: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: سَيَطْهَرُ عَلَيَّ النَّاسُ رَجُلًا مِنْ أُمَّتِي، عَظِيمُ السَّرْمِ (دُبْرٍ) وَاسِعُ الْبُلْعُومِ. يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ. يَحْمِلُ وَزَرَ الثَّقَلَيْنِ. يَطْلُبُ الْإِمَارَةَ هَيَوْمًا. فَإِذَا أَدْرَكَ كَتْمُوهُ فَأَبْقَرُوا بَطْنَهُ. وَكَانَ فِي يَدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ قَصِيبٌ، قَدْ وَضَعَ طَرْفَهُ فِي بَطْنِ مُعَاوِيَةَ.» یعنی: رسول خدا(ص) فرمود: به زودی بر این مردم، مردی از امت من آشکار می شود که سُرینی بزرگ دارد؛ مجرای دهان تا شکمش گشاده است. می خورد و سیر نمی شود. بارگناه جن و انس را حمل می کند. روزی طلب حکومت می کند. پس اگر او را یافتید شکمش را پاره کنید. در آن هنگام، در دست رسول خدا شاخه درختی بود که یک سر آن را در شکم معاویه قرار داد. (نیز رجوع کنید به الإصابه، 2/394، چاپ اول، مصر.)

372- الإصابه، 2/394؛ أسد الغابه، 3/299؛ الاستيعاب، ص 400؛ تهذیب التّهذیب، 6/192.

373- انساب الاشراف، 5/49 و 54؛ العقد الفرید، 2/272. نیز نگاه کنید به: الامامه والسیاسه ابن قتیبه دینوری و تاریخ یعقوبی، 2/150.

374- مسند احمد حنبل، 1/62.

375- ابن ابی الحدید، 1/67.

376- المعارف ابن قتیبه، ص 84؛ ابن ابی الحدید، 1/66 العقد الفرید، 4/283؛ انساب الاشراف، 5/25 و 88؛ تاریخ ابن عساکر، نسخه

خطی کتابخانه ظاهره، 11/1/140.

377- انساب الاشراف، 28/5.

378- همان، 28/5.

379- همان، 28/5 و 52.

380- سیره حلبیه، 87/2؛ العقدالفرید، 261/2

381- انساب الاشراف، 28/5.

382- همان، 30/5 - 31.

383- تاریخ یعقوبی، 168/2؛ ابن ابی الحدید، 66/1؛ العقدالفرید، 283/4

384- انساب الاشراف، 54/5 و 55.

385- صحیح بخاری، کتاب الجهاد، باب برکه الغازی فی مالہ، 21/5. بخاری جمیع مال زبیر را دوست میلیون و دوست هزار درهم حساب کرده است. لکن شارحان بخاری آن را نادرست دانسته، مقدار صحیح را دوست و پنجاه میلیون و هشتصد هزار درهم ذکر کرده اند. (نگاه کنید به: فتح الباری، ارشادالساری، عمدهالقاری، شذرات الذهب، 43/1). البته، صحیح بخاری و مصادر دیگر قید درهم را ندارند و فقط به ذکر رقم اکتفا کرده اند، لکن در تاریخ ابن کثیر، 249/7، قید درهم را آورده است.

386- انساب الاشراف، 7/5. به جز این، عطاهاک دیگر نیز به طلحه داده شده بود، به نحوی که ماترک او میلیون ها درهم برآورد شده است. (برای آشنایی بیشتر بنگرید به: طبقات ابن سعد، 158/3، چاپ لیدن؛ مروج الذهب، 434/1؛ العقدالفرید، 279/2؛ الریاض النضره، 258/2؛ دول الاسلام ذهبی، 18/1؛ الخلاصه خزرجی، ص 152.)

387- طبقات ابن سعد، 105/3؛ مروج الذهب، 434/1.

388- طبقات، 53/3 و مروج الذهب، 332/2. گفتنی است که به نوشته ابن سعد، در طبقات (53/3)، چاپ لیدن) در روز قتل عثمان، وی نزد خزانه دار خود، سی میلیون و پانصد هزار درهم داشت. مسعودی نیز، در مروج الذهب، 433/1، می نویسد که عثمان، به هنگام مرگ، اموال عظیمی داشت که از آن جمله زمین های او در وادی القری و حنین بود که ارزشی معادل 200 هزار دینار داشت. نیز بنگرید به: انساب الاشراف، 49/5.

389- الاستیعاب، 367/2 - 370؛ الاصابه، 309/2 - 310؛ کامل ابن اثیر، 38/3

390- مروج الذهب، 434/1

391- طبقات ابن سعد، 96/3 چاپ لیدن تاریخ یعقوبی، 146/2.

392- انساب الاشراف، 85/5.

393- الصواعق المحرقة، ص 68؛ السیره الحلبیه، 78/2.

394- اینها در وقتی بود که به اصحاب بدر فقط 5000 درسال می داد (ابن ابی الحدید، 154/3 و فتوح البلدان، ص 550 - 565). ببینید چه قدر تفاوت دارد!؟

395- تاریخ ابن اعثم، 46 - 47.

396- شرح ابن گفث و گو در منابع تاریخی آمده است، از جمله: انساب الاشراف، 60/5؛ طبری، 96/5 - 97؛ ابن اثیر؛ 63/3؛ ابن ابی الحدید، 303/1؛ ابن کثیر 167/7 ابی الفداء، 168/1.

397- انساب الاشراف، 63/5 - 64.

398- مقصود ابو بکر و عمر می باشد .

399- طبری، 112/5 و چاپ اروپا، 2977 - 2979؛ ابن اثیر، 96/3. بلاذری هم بخشی از آنچه را که گفتیم آورده است. نگاه کنید به: انساب الاشراف، 5/65.

400- طبری، 113/5 و چاپ اروپا، 2979/1 - 2990.

401- این دشنام را بدان سبب به مُغیره گفتند که مُغیره، وقتی که والی بصره بود، متهم به زنا شد ولی عَمَر نگذاشت که بر او حدّ جاری کنند(آغانی، 139/14 - 142، چاپ ساسی، 1959؛ ابن ابی الحدید، 161/2 تاریخ طبری و ابن اثیر و ابی الفداء در ذکر وقایع سال 17 هـ. و طبری 2529/1 چاپ اروپا و بلاذری، 423/1 و یعقوبی 124/2).

402- سابقه عمروعاص این بود که، در زمانی که هنوز مسلمان نشده بود، قصیده ای 60 بیتی در ذمّ پیامبر(ص) سروده بود

403- نابغه، مادر عمرو عاص، معروف به فساد بوده است.

404- انساب الاشراف، 63/5 - 64.

405- همان، 25/5 - 26.

406- همان، 63/5 - 65.

407- زمان وقوع شورش مصریان قبل از خطبه عثمان در مسجد بوده است.

408- طبری، 116/5 - 117 و در چاپ اروپا، 2987/1 - 2989؛ ابن اثیر، 71/3 - 72؛ ابن ابی الحدید، 166/1.

409- انساب الاشراف، 67/5 - 68.

410- طبری، 120/5 - 121 و در چاپ اروپا، 2995/1 - 2997.

411- ظاهراً این سخنان عایشه قبل از فاش شدن فرمان عثمان به والی مصر بوده است که طی آن دستور قتل محمد بن ابی بکر را داده بود، چراکه بعد از آن ماجرا، عایشه فتوای قتل عثمان را، بدون ترس از نمازگزار بودن وی، صادر کرد.

412- طبری، 474/4، چاپ قاهره، 1357 هـ. و در چاپ اروپا، ص 3112. و تاریخ ابن اعثم، ص 155 و کامل ابن اثیر، 87/3 و ابن ابی الحدید، 77/2 و نه‌ایه ابن اثیر، 156/4

413- مراد از نَعْتَل، مردی یهودی بوده است. البته معانی دیگری هم دارد، همچون پیرمردِ احمق و کفتارنر. همچنین گفته اند که نَعْتَل نام مردی بود از اهل مصر که ریشی دراز داشت. (نگاه کنید به: النهایه ابن اثیر و قاموس اللّغه فیروزآبادی و تاج العروس زبیدی و لسان العرب ابن منظور، ذیل واژه نَعْتَل.)

414- طبری، 114/5 و در چاپ اروپا، 2982/1 و انساب الاشراف، 47/5 - 48 و الریاض النّصره، 123/2 و ابن اثیر، 70/3 و ابن ابی الحدید، 165/1 و ابن کثیر، 175/7 و الاصابه، 253/1 و تاریخ الخمیس، 260/2.
415- همان منابع.

416- انساب الاشراف، 103/5.

417- همان، 90/5.

418- همان، 81/5.

419- تاریخ یعقوبی، 142/2

420- در انساب الاشراف، 75/5، این بیت چنین آمده است:

وَ حَرَقَ قَیْسٌ عَلَیَّ الْبَلَا   فَلَمَّا دَحَّتْیَ إِذَا ضَظَّرَمْتُ أَجْدَمَا

421- تاریخ یعقوبی، 124/2

422- انساب، 75/5؛ ابن اعثم، ص 155؛ طبقات ابن سعد، 25/5 چاپ لیدن.

423- نام مکانی است در چند میلی مدینه (یا قوت حموی). البته ضبط صحیح آن «ضلصل» است، لکن محدثان همه جا آن را صلصل نوشته اند. (معجم ما استعجم، ذیل صلصل.)

424- به همسران پیامبر(ص) «أمّ» خطاب می کردند.

425- انساب الاشراف، 75/5؛ طبری، 140/5 و در چاپ اروپا، 3040/1؛ تاریخ ابن اعثم، ص 156.

426- بنی امیه و بنی هاشم عموزاده بودند.

427- یعنی دیگر دخالت نکن که خلیفگی من مُسَلَّم شده است!

428- انساب الاشراف، 78/5؛ طبری، 154/5؛ ابن اثیر، 64/3؛ کنز العمال، 389/6، حدیث 5965. نیز مراجعه کنید به: کامل مُبَرَّد، ص

11، چاپ لیدن؛ زهرالآداب، 75/1، چاپ الرّحمانیه؛ ابن اعثم، 156 - 157؛ طبری، 3071/1، چاپ اروپا.

429- طبری، 1175/5، و در چاپ اروپا، 2989/1

- 430- انساب الاشراف، 81/5
- 431- همان، 90/5
- 432- طبری، 113/5
- 433- انساب الاشراف، 74/5.
- 434- ابن عُدیس، رئیس شورشیانِ مصری بود.
- 435- انساب الاشراف، 69/5 طبری، 118/5 و در چاپ اروپا، 3021/1؛ ابن اثیر، 68/3 - 70.
- 436- ابن ابی الحدید، 404/2
- 437- همان منابع ذکر شده در پی نوشت 40.
- 438- انساب الاشراف، 69/5 - 70.
- 439- همان، 74/5.
- 440- طبری، 143/5 - 144 و در چاپ اروپا، 3046/1 ابن اثیر، 76/3؛ ابن اعثم، 159؛ الریاض النَّصره، 131/2 - 132.
- 441- طبری، 152/5 - 153 و در چاپ اروپا، 3066/1؛ و کنزالعَمَّال، 161/3، حدیث 2471؛ ابن اعثم، 160 - 161؛ انساب الاشراف، 70/5؛ المستدرک، 114/3.
- 442- نهج البلاغه، خطبه سوم.
- 443- شتر نر؛ در زمان هیجان شهوت از دهانش گوشت مانندی آویزان می شود و آنرا در زبان عرب شقشقه و بسبب فرمایش ان صرت این خطبه شقشقه نامید .
- 444- تاریخ طبری، 7 / 3 - 13؛ تاریخ ابن اثیر 4 / 40 - 41؛ تاریخ ابن کثیر 8 / 216؛ عقد الفرید 4 / 388 .
- 445- تاریخ یعقوبی 2 / 250 .
- 446- یعقوبی 2 / 250 .
- 447- تاریخ طبری 7 / 7؛ تاریخ ابن اثیر 4 / 45
- 448- آغانی 1 / 36 .
- 449- امالی شجری ص 164.
- 450- تاریخ طبری 7 / 5 - 13؛ تاریخ ابن اثیر 4 / 44 - 45؛ تاریخ ابن کثیر 8 / 219؛ آغانی 1 / 35 - 36.
- 451- التنبیه والاشراف ص 263؛ مروج الذهب 3 / 68 - 69؛ اخبار الطوال ص 265 که این دو بیت اخیر نیز در آن آمده است : ما

نخستین شعر را از طبری 8 / 6؛ وابن اثیر آورده ایم. و نیز به تاریخ الاسلام ذهبی 2 / 355 مراجعه شود.

452- تاریخ طبری 7 / 6 - 8؛ تاریخ ابن اثیر 4 / 45 - 46.

453- التنبيه والاشراف ص 264؛ اخبار الطوال ص 265.

454- تاریخ اسلام ذهبی 2 / 356 - 357.

455- تاریخ طبری 7 / 11؛ ابن اثیر 3 / 47؛ ابن کثیر 8 / 220.

456- تاریخ یعقوبی 6 / 251.

457- تاریخ ابن کثیر 6 / 234.

458- تاریخ ابن کثیر 8 / 22.

459- تاریخ الخلفاء سیوطی ص 209؛ تاریخ خمیس 2 / 302.

460- الاخبار الطوال دینوری ص 269؛ تاریخ الاسلام ذهبی 2 / 357.

461- تاریخ طبری 7 / 13 .

462- التنبيه والاشراف ص 274؛ مروج الذهب 3 / 71 .

463- طبقات ابن سعد 5 / 215.

464- تاریخ طبری 7 / 11 - 12؛ فتوح ابن اعثم 5 / 300.

465- تاریخ طبری 7 / 11 - 12.

466- الاخبار الطوال ص 265.

467- العقد الفريد 4 / 390 .